

206-

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTTÍKÁR ÉS MUZEUMI ÖR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUMTÁRSULAT.

XXII. (ÚJ) ÉVFOLYAM. — I. és II. FÜZET.

TEMESVÁROTT, 1906.

NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.

TARTALOM.

I. és II. FÜZET.

1. Az 1798. évi török háború, különös tekintettel Rákóczi Józsefre. — <i>Dr. Tur- chányi Tihamértől</i>	1
2. A temes-nagyfalui őstelep és a munár-szentpéteri földvár. — <i>Milleker Bódogtól</i>	49
3. A féregyházai bronzkori aranylelet. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	55
4. Parácsi leletek. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	59
5. Temesmegyei egyéb leletek. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	66
6. A bodrogmonostorszéghi „Opoljenik.“ — <i>Orosz Endrétől</i>	74
7. Adatok Délmagyarország történetéhez. — <i>Milleker Bódogtól</i>	81
8. Vegyes dolgok. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	85
Történeti idők	85
Társulatunk elnökének és igazgatójának lemondása	86
Társulatunk igazgatói tisztének betöltése	86
A társulat titkári állásának betöltése	86
A temesvári muzeum- és könyvtárpalota építkezési ügye	87
Muzeumunk látogatása	88
A muzeumok és könyvtárak országos szövetségének közgyűlése Budapestén	88
A temesvári Szabad Lyceum történelmi előadásai	92
Népszerű régészeti előadások a földmunkások számára	93
A temesvári orosz grófnő	94
A löcsei fehér asszony képe Temesvárott	95
Velencei emlékkép	96
Ferenczy József, temesvári festőművész	97
A „Nemzeti Szalon“ képkiallítása Temesváron	97
Új szobrok	98
Új könyvek	100
Gyermekvédelmi Congressus Temesváron	109
Temesvár visszafoglalásának 200-ik évfordulója	110
9. <i>Főtáskari jelentés</i> a Délmagyarországi Tört. és Régészeti Muzeum-Társulat 1905. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek állapotáról. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	113
10. Tárcsa. Gyűlések jegyzőkönyvei	128
11. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1906. év derekán	137

A III. és IV. FÜZET

helyett kiadja a társulat a következő önálló művet: **Adattár Délmagyarország XVIII
századi történetéhez.** Pótfüzet. Szerkeszti: **Dr. Baróti Lajos.**

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR. BERKESZI ISTVÁN,
FŐTITKÁR ÉS MUZEUMI ÖR.

KIADJA A „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-
TÁRSULAT.”

XXII. (ÚJ) EVFOLYAM.

TEMESVÁROTT.
NYOMATOTT A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓN.
1906,

301587

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A XXII. (új) évfolyam általános tartalma.

I. és II. FÜZET.

1. Az 1738. évi török háború, különös tekintettel Rákóczi Józsefre. — <i>Dr. Turchányi Tihamértől</i>	1
2. A temes-nagyfalui őstelep és a munár-szentpéteri földvár. — <i>Milleker Bódogtól</i>	49
3. A féregyházai bronzkeri aranylelet. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	55
4. Paráci leletek. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	59
5. Temesmegyei egyéb leletek. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	66
6. A bodrogmonostorszeghi „Opoljenik.“ — <i>Orosz Endrétől</i>	74
7. Adatok Délmagyarország történetéhez. — <i>Milleker Bódogtól</i>	81
8. Vegyes dolgok. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	85
Történeti idők	85
Társulatunk elnökének és igazgatójának lemondása	86
Társulatunk igazgatói tisztének betöltése	86
A társulat titkári állásának betöltése	86
A temesvári muzeum- és könyvtárpalota építkezési ügye	87
Muzeumunk látogatása	88
A muzeumok és könyvtárak országos szövetségének közgyűlése Budapesten	88
A temesvári Szabad Lyceum történelmi előadásai	92
Népszerű régészeti előadások a földmunkások számára	93
A temesvári orosz grófnő	94
A löcsei fehérrasszony képe Temesvárott	95
Velencei emlékkép	96
Ferenczy József, temesvári festőművész	97
A „Nemzeti Szalon“ képkiallítása Temesváron	97
Új szobrok	98
Új könyvek	100
Gyermekvédelmi Congressus Temesváron	109
Temesvár visszafoglalásának 200-ik évfordulója	110
9. <i>Főtitkári jelentés</i> a Délmagyarországi Tört. és Régészeti Muzeum-Társulat 1905. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek állapotáról. — <i>Dr. Berkeszi Istvántól</i>	113
10. Tárcza. Gyűlések jegyzőkönyvei	128
11. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulat az 1906. év derekán	137

A III. és IV. FÜZET

helyett kiadja a társulat a következő önálló művet: **Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez.** Pótfüzet. Szerkeszti: **Dr. Baróti Lajos.**

TORTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TORTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUMTÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXII. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1906.

I. ÉS II. FÜZET.

Az 1738. évi török háború, különös tekintettel Rákóczi Józsefre.

Irta: DR. TURCHÁNYI TIHAMÉR.

Előszó.

Tartozom annak megokadatulásával, miért választottam az 1737—39-ig tartó török háborúból éppen az 1738-ik év történetét kutatásom tárgyául. Okaim részben szubjektívek, részben objektívek. Objektív okaim közül legfontosabb, hogy a háborúnak csak ez az esztendeje érdekli közelebbről hazánk területét, azután meg a szerencsétlen Rákóczi József is csak ebben az egy esztendőben szerepel, pedig az ő szereplésének tisztázására különös gondot akartam fordítani. Szubjektív okom pedig az, hogy a Délvidék történelmével foglalkozva, kutatásom első sorban erre az esztendőre terjedt ki, melynek majd minden fontos eseménye erre felé játszódtott le.

Tárgyam eddig kevés irodalmi méltatásban részesült. Mindössze két önálló munkát ismerek, mely evvel a háborúval foglalkozik. Ezek: Schmettau, „Memoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737—9.” (1772). Az 1738. évről 148—187. lapok és Keralio, „Histoire de la guerre des russes et des imperiaux contre les tures en 1736, 1737, 1738, 1739.” (Paris 1780). Az 1738. évről II. 1—110.

Schmettau munkájának idevágó része fölületes, mindössze egy rövidke tábori naplót közöl. Keralio alaposabb s habár sok helyütt Schmettaut követi, tagadhatatlanul egyéb forrásokkal is rendelkezett. Valószínűleg néhány levéltári aktához is hozzáférhetett. Mindakét munka azonban nem áll olyan színvonalon, hogy forrásul szolgálhasson. Nem is vettem egyikből sem át semmit.

Anyagom, melyen szerény munkám felépül, levéltári. Átkutattam a bécsi udvari és állami titkos levéltárt és a hadi levéltárt, hol is a szokott előzékenységgel találkozáva, rengeteg számú adatokhoz juthattam. A legtöbb adat eddig ismeretlen volt. Különösen érdekesek és fontosak a hivatalos

naplók, melyek az eseményeket sokszor pártszempontból adják elő és csak nagy körültekintéssel, meg kritikával lehet belőlük az igazi tényállást kihámozni. A naplóírók ép úgy örökké más véleményen voltak, mint főlebbvalóik, a hadvezető tábornokok. Nagyon érdekes az úgynevezett „Grenz-nachrichtenek“ gyűjteménye a hadi levéltárban. Hónapról-hónapra ott van minden olyan levél másolata, melyet tisztek vagy más katonai személyek az egyes helyőrségekből, táborokból stb. írtak. Az az adminisztratív ügyesség, a mellyel az udvari haditanács mind eme leveleket — természetesen pósta révén — meg tudta szerezni, valóban elismerésre méltó. Pedig sok olyasmi van azokban a levelekben, a minek olvasása a haditanács urainak nem nagy örömet okozhatott. Ezek a levelek épen őszinte, bizalmas voltak miatt nagybeesűek.

Levéltári kutatásom — sajnálatomra — körülményeim miatt nem terjedhetett ki az országos levéltárra, habár talán ott is találtam volna érdekes adatokat. Ám adataim teljessége nem sokat veszít, mert majd minden kancelláriai iratnak, a mi itt főfontosságú, megvan a udvari levéltárban is mása. A mit kisebb levéltárakból merítettem, arra a jegyzetekben utalok.

A nagyobb kézi könyveknek, melyek szintén foglalkoznak az idevágó eseményekkel, semmi hasznát nem vettem. Fessler, Krones, Grisellini, Schwicker, Böhm, Pesty stb., többé-kevésbé hosszasan foglalkoznak e háborúval, ám előadásuk tele van hibákkal, pontatlanságokkal, sőt ferdtésekkel is. Nem lévén különben szándékomban munkám terjedelmét polémiákkal növelni, nem mutatok sehol sem rá tévedéseikre; elmondom az eseményeket úgy, a hogy azok közel kétezernyi levéltári adataimból kiviláglanak. A tények konstatálását tartom a legjobb cáfolatnak. Ettől az elvemtől csak egy helyen tértem el, hol a szlatinai esetet igyekezem tisztázni és minden legendaszerűségétől megfosztva, kellő értékére leszállítani.

Különösen Rákóczi Józseffel bánnak ezen írók nagyon mostohán. Alig említik meg, és a mit megemlítenek, az sem mindig igazság. Rákóczi Józseffel tudtommal csak egy könyv foglalkozik különösen: „Merkwürdiges Leben und Thaten des Praetendenten von Ungarn und Siebenbürgern, Joseph Ragozzy und seiner Vorfahren, aus verlässlichen Nachrichten und Urkunden der curiösen Welt zu gefallen und Plaisir sorgfältig gesammelt von H. E. S.“ (Frankfurt und Leipzig, 1739).¹⁾ Ám, sajnálatomra, nem juthattam hozzá, hanem a mit felhasználója átvész belőle,²⁾ az legfontosabb részeiben a levéltári kutatás világában nem állhat meg! Megbízhatóbb e tekintetben Mikes, a ki ugyan ellenszenvesnek mutatkozik Rákóczi József iránt, de azért, mint belső ember legjobban ismerte az eseményeket. De őt is cserben hagyta némelykor memoriája. Legalább chronológiája sokszor eltér a hivatalos adatokétól. Az ő leveleit sok helyütt felhasználtam.

¹⁾ Idézi *Jókai*, Magyar nemzet tört. (Budapest, 1890) III. 32.

²⁾ U. o.

Nyomatott kútfőm volt még a Délmagyarországi Történelmi Társulat kiadványa, az Adattár, melyből sok tanúságot merítettem. Idézem A. T. jegy alatt, míg az udvari levéltárt: H. u. St. A.; a hadi levéltárt: Kr. A. a közös pénzügyi levéltárt: F. A. jegyek alatt. További rövidítéseim F = fasciculus, N = numero stb. könnyen érthetők.

Munkám szolgáljon csekély téglául a Délvidék történetének hatalmas épületében.

I. Fejezet.

Az 1738. év, az 1736—39-iki török háborúnak harmadik, illetve második esztendeje, szerencsétlen auspiciumokkal köszöntött be. III. Károly nagyot csalódott számításában. Mikor kitört a háború Oroszország és a török birodalom között, III. Károly eleintén mint békeközvetítő működött, de azután 1737-ben szintén megüzente a hadat a töröknek, nem ugyan a maga jószántából, de mert Oroszországgal kötött véd- és dacsövetsége kötelezte erre. A paszarovici békében kikötött huszonöt év még nem telt le, a hadüzenet tehát békeszegés volt.

Tudta azt jól a porta is, tudták mind a hatalmak, hogy III. Károly csak az oroszokkal kötött szövetsége miatt kezdett háborúba. III. Károly maga is sokszor hivatkozott erre, mikor később szorult helyzetében békealkudozásokba fogott. Ámde III. Károly igazi tervét kevesen sejtették. Ő ugyanis úgy számított, hogy a török is Oroszországot fogja főellenségének tekinteni, ellene fog fordulni hatalma teljes erejéből s ezalatt neki az Al-Duna mentén és a Balkán félszigeten könnyű munkája lesz s aránylag könnyűszerrel hódoltathatja be a balkáni török tartományokat. Nem is igen vette komolyan az egész hadjáratot, nem is készült neki valami nagyon s 1737 elején úgy látszott, helyes a számítása. A török főereje az orosz ellen fordult s a császári hadsereg sorra behódoltatta a szerbiai és boszniai török várakat. A főereg bekalandozta a Balkánt, messze elhagyva a csekély számú őrséggel megrakott Nissát, Timokot s védtelenül hagyva a Duna vonalát.

S ekkor megtörtént a váratlan fordulat. Az orosz sereg nagyon renyhén viselkedett. Tehetetlen tétlenségét a török csakhamar kiismerte s most már egész erejével a császáriak ellen fordult. Nissának, melyben a szerencsétlen Doxat tábornok volt a parancsnok, sem elég helyőrsége, sem élelme, sem felszerelése nem volt, így hát meg sem kísérelte az ellenállást. A vár újra a törökök kezébe került. Elesett Timok is és a török elfoglalta a Duna vonalát, sőt betört a temesi bánságba is, elpusztítva mindent, a mi útjába esett.

Keservesen panaszkodik e miatt III. Károly Hochholzer Miklós Sebestyén császári orosz residenshez írott levelében,¹⁾ különösen az oroszok

---

¹⁾ 1737 november 23-án. H. u. St. A. Russland. Weisungen.

tétlenségét okozva minden bajért. Ha ezt előre láthatta volna, másképen intézkedett volna. A serege nem hagyta volna el a Duna vonalát s a török most nem ütött volna be a Bánságba, Kis-Oláhországba meg Szerbiába. Pedig hiszen az orosz táborba kiküldött Bärenklau ezredes megjósolta az oroszok tehetetlenségét, de hát nem akartak neki hinni.

Valóban csak a császári tanácsosok politikai rövidlátása nem látta előre a dolgok ilyenén fordulatát. A töröknek előbb a császáriakkal kellett leszámolnia, kik minden igaz ok nélkül támadtak reá és a kik esodálatos gondatlansággal kalandoztak a Balkán ama részein, a melyektől minden számottevő török sereg messze távol feküdt. Így azután a török főszereg szinte ellenállást sem talált útjában, mikor Nissa és a többi várak megvétele után nemcsak a volt szörényi bánságba, de betört a temesi bánságba is és Szerbiában a gazdag maidenbeki rézbányákat foglalta el s körülbelül Mehádiáig hatolt föl.¹⁾

Ez volt tehát az 1737. év eredménye. Pillanatnyi sikerek után a császári sereg visszaszorul Belgrádba, a néhai szörényi bánság déli része a török kezében marad. A hadakozó felek visszavonulnak téli szállásaikra s Bécsben megkezdődnek a haditörvényszéki eljárások azok ellen a vezénylő tábornokok ellen, kiket a kudarcok bűnbakjaiként kiszemelhettek.

Ezalatt meg a portánál elhatározták, hogy a császáriakkal szemben átmenni a defensívából a offensívába. Oly könnyű sikereket vívtak ki velök szemben, hogy ez az elhatározásuk nagyon is érthető. Az ú. n. Osztrák- vagy Kis-Oláhország, az egykori szörényi bánság elfoglalásával megnyílt az útjuk a támadó fellépésre. Az 1738. év hadi működésében a támadó hadjáratra Magyarország földje volt a legalkalmasabb terep, és ide nyílt meg a török seregnek az útja.

De e mellett a támadás mellett szólott még egy nevezetes körülmény is. Évszázadok tapasztalata folytán a porta vezető politikusai is jól tudták, hogy a császári hadak ellen akkor küzdhetnek sikeresen, ha kezük fognak velök az elégtelen magyarok, ha egyidejűleg lázadás tör ki Magyarországon. Erre számítottak!

Az országban még mindig sokan voltak, kik nem békültek ki a fennálló állapotokkal, kik belsőleg elégtelenül, titokban a porta pártfogása alatt élő száműzöttekkel tartottak. Az öreg fejedelem, II. Rákóczi Ferencz ugyan már meghalt, de a porta kezeügyében tartotta vérének és nevének örökösét, idősebb fiát, Rákóczi Józsefet.

Rákóczi József, ki atyját alig ismerte, Bécsben nevelkedett a császári udvar felügyelete alatt, előéletének esetelése nem tartozik feladatunk körébe, de annyit elfogadhatunk való ténynek, a mit, mint alább látni fogjuk, maga felpanaszol, hogy t. i. nem részesült rangjához méltó nevel-

¹⁾ III. Károly idézett levele.

tetésben és ellátásban. Mint már felnőtt ifjúnak sikerült Bécsből megszöknie. Mint osztrák történetírók gúnyosan felemlítik, Bécsből adósságai miatt szökött meg, a mi Magyarország leggazdagabb családjának ivadékánál körülbelül nagyobb szégyent hoz azoknak a fejére, a kik őt ebbe a helyzetbe sodorták, mint ő magára. Ha rangjához, apái vagyonához mért vagyoni helyzetben élt volna, aligha vannak olyan piszkos adósságai, melyek miatt menekülnie kellett a császárvárosból.

Sikerült szökése után ellátogatott a Habsburgokkal ellenséges udvarokba. Járt a nápolyi udvarnál, elvetődött Spanyolországba.

Itt érte azután Ali pasának, a nagyvezérnek meghívása, melyet Ahmed, caramiai pasa közvetített neki.¹⁾ A nagyvezér a szultán nevében meghívta, hogy jöjjön el Törökországba, itt éppen olyan tiszteletben fog részesülni, éppen olyan jövedelmeket fog húzni, mint megboldogult édes atya.²⁾ A szerencsétlen földönfutó kapva-kapott a meghíváson,³⁾ de csak sokára tett eleget neki.

Rákóczi december 14-én érkezett oda és mindjárt neki fogott hivatalos leveleinek megírásához. Irt az új nagyvezérnek, kérve, hogy részesítse őt ugyanazon kegyekben, melyeket előde megígért és kéri, hogy a szultán, megemlékezvén ígéreteiről, melyeket néhai atyjának tett, vegye őt pártfogásába, mert ő oly célból jött ide, hogy a szultán szolgálatában akár a vérét is ontsa.⁴⁾

Mikes már 1735 novemberében vette levelét, melyben „szép ajánlásokat téssen.“ Ám az öreg kuruc rosszat sejtett, nem bízott új urában: „Ha üsmerném, tudnék ítéletet tenni felőle és tudnám mit várhatok tőle. De ki tudja milyen természetű? Az atya ugyan nagy reménységgel volt felőle, csak meg ne csalta volna magát. És semmi ítéletet nem teszek felőle — meglássuk, mikor eljő.“⁵⁾ Rosszul esett Mikesnek az is, hogy Rákóczi József idegent bízott meg atya hagyatékának kezelésével: „gróf Bonnevalnak (Ahmed caramiai pasa) elküldötte prokurátióját, hogy a míg ideérkezik, addig minden dolgát folytassa és minden jószágát kezeihez vegye. Az nekem nagy könnyebbségemre lesz, mert aki panaszkodik, lesz

¹⁾ Ahmed, caramiai pasa renegát volt. Francia származású ember, Bonneval gróf, ki a császári seregtől desertált és lépett át a török seregbe, hol pasa lett. A németek halálos ellensége, ki a háború alatt kétszínű játékkal, de különösen a béketárgyalások alatt sokat ártott III. Károly érdekeinek. Alább még lesz róla szó.

²⁾ Alig hunyta be szemét az öreg fejedelem, a porta rögtön elküldé Ibrahim effendit a bujdosókhoz, hogy tudakolja meg tőlük, akarják-e, hogy a boldogult fejedelem legnagyobb fiát oda hozassák hozzájuk. Valamennyien akarták. (V. ö. Mikes: Tör. lev. 114. sz. lev. 1735 május 17.)

³⁾ Rákóczi József levelei, 1. szám. H. u. St. A. Akten betreffend den Josef Rákóczy 1738.

⁴⁾ Ugyanott, 1. számú levél.

⁵⁾ 118. levél, 1735 november 15.

hova igazítanom. De a szegény urunk, ha ezt láthatná, keserves szemmel nézné a fiának ezen cselekedét, hogy inkább bízza idegenre dolgát és jószágát, mintsem olyanokra, kik gyermekségektől fogva szolgálták az apját. De abban menthetem a fiát, hogy az atyja szolgálait nem üsméri, Bonnevalt pedig Bécsben, minek előtte a hitet megtagadta volna, még generálisságában üsmérte.¹⁾

Rákóczi soká váratott magára. Minden levelében írta, hogy jön, jön, de csak nem jött meg.²⁾

Elmult már jóformán az egész 1736. esztendő is, míg végre megérkezett. 1736 december 5-én kötött ki hajója Gallipoliban s ő néhányad magával elment Rodostóba. Este érkezvén meg, nem akart a bujdosók közé menni, azért a vendégfogadóba szállt. Mikes mindjárt fölkereste. Az első benyomás nem volt kedvező. Mikes csak azt látta rajta, hogy haragos. Másnap Konstantinápolyba utazott³⁾ és december 9-én odaérkezve, megszállott Ahmed basa házában.⁴⁾

Itt azonban csak három napig tartózkodott, mert a portától rendeletet kapott, hogy azonnal utazzék vissza Rodostóba, néhai atyja házába.⁵⁾

„Ennek a hirtelen visszatérésnek pedig — írja Mikes — oka az, hogy mihent a porta megtudta, hogy Konstantinápolyban érkezett, mindjárt megüzente, hogy ide (Rodostóba) visszatérjen. Nem is kellett volna oda mennie: de Bonneval volt az oka. Mert minthogy a portának a császárral való békessége még tart; de sőt még minthogy a császár a porta és a muszka között való közbenjáró, a porta nem akart okot adni a császárnak a panaszra, hogy miért hozatta maga mellé a fejedelmet, mert itt igen tartanak attól, hogy a császárt valamiben megbosszantsák — mert nem akarnak két ellenséget csinálni — az egy is elég most nekik. Ezen okból küldék oly hamar vissza a fejedelmet.”⁶⁾

Míg kifelé igyekezett magát így megkedveltetni, közvetlen környezetét nem tudta megnyerni. Legalább Mikes nem tudott vele megbarátkozni.

Nagy szomorúan írja róla: „Bezzeg néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csíksban. Vigasztalásunkra vártuk azt az ifjú fejedelmet: de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, a melyet az atyja szabott volt közöttünk és a melyet oly igen igyekezett annyi esztendők alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt a fia harmadnap alatt fölfordítá és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztényi és fejedelemhez illendő rendű tartásban csak

¹⁾ 119. levél, 1736 január 18.

²⁾ U. o. 121. levél.

³⁾ U. o. 122. levél.

⁴⁾ Rákóczi levelei. I. h. 3. számú levél.

⁵⁾ U. o. 2. sz. levél.

⁶⁾ Mikes 123. számú levele 1737 január 2-án.

egy kis foltoeska sem marada meg. Minden eltörültetett és csak a nagy rendetlenségnek a ködje szállotta meg házuakat. Csak ebből elítélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mi, a kik olyan nagy fejedelmet szolgáltunk volt, a kinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk, mert a nagy rendet nagy rendetlenség követte, az okosságot hebehurgyaság, a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendőtlől fogva való bujdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három hónap. Most sóhajtuk leginkább a mi megholt urunkat; mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget.¹⁾

Mikes Kelemennek tehát nem volt inyére a változás, de zugolódásának oka talán nemcsak Rákóczi Józsefben rejlett. Lélektanilag nagyon érthető, hogy a bujdosásban, számkivetésben egymáshoz szokott, megsűrűsödött vérű, csendes emberek előtt az ifjú, ki nem forrt vérű Rákóczi József nem lehetett valami rokonszenves. Nem bánt velük úgy, mint az öreg fejedelem. Az öregek az évtizedes megszokás csökönyösségével ragaszkodtak az eddigi rendhez, Rákóczi pedig, a ki eddig csak szűkös viszonyok közt, alárendelt sorsban élt, nem birta egyszeriben eltalálni a fejedelmi parancsoló hangot, új hatalmának érzetében mindent a saját tetszése és ízlése szerint akart berendezni, anélkül, hogy a megvénhedett kurucok kényelmével sokat törődött volna. Olyan volt ez az állapot, mint mikor a ház új gazdát kap, a régi, hűséges, vén cselédek csak azon sopánkodnak, hejh nem úgy volt az régen!

Rákóczi József bizonyára nem hasonlított atyjához, de azért olyan nagyon alacsony lelkületű sem lehetett. Legalább a jó akarat, mint alább látni fogjuk, megvolt benne. Hiszen később maga Mikes is enyhébben ír róla: „Az a bizonyos pedig, hogy az Isten ebbe a fejedelembé sok szép talentumot adott. Eszet szépet adott, és ha azt úgy oktatták, nevelték volna, a mint kívántatik, dicséretreméltó dolog lett volna. De a természetét kellett volna megzabolázni és rendbe venni még ifjú korában. De mindenben szabaddá hagyták és a természet rendtelenné, változóvá és állhatatlanná tette — azért is olyan haragos és változó. Arra soha sem tanították, a természet sem vitte reá, hogy azon inkább igyekezzék, hogy szeressék, mintsem féljenek tőle. Minthogy bőségben nem neveltetett volt, hanem csak nagy szabadosan, azért se azt nem tudja, hogy mi a fősvénység, se a helyes megtartás — se azt, hogy mi legyen a szabad adás — se azt, hogy mi legyen a nemzetihez való szeretet; mert soha a nemzetivel nem társalkodhatott.“²⁾

Íme a jó Mikes saját szavaival is elárulja, hogy főleg az bántja, hogy

¹⁾ Mikes J. m. 124. levél 1737 március 3.

²⁾ Mikes J. m. 125. levél 1737 július 20-án.

más a rend a házban, hogy az új gazda nem becsüli meg őket olyan nagyon, mint a régi. Hiszen Rákóczi Józsefnek a bujdosók mind idegenek voltak, nem kötötte össze őt velök annyi szál, mint boldogult atyját, s ha nem volt hozzájuk olyan, mint az öreg fejedelem, tán nem is annyira jellemén, mint az említett körülményeken fordult meg.

Hónapok teltek el így, anélkül, hogy Rákóczit rodostói magányában háborgatták volna. A porta egyelőre nem akarta a bécsi udvart Rákóczi pártfogolásával maga ellen felingerelni. Ezért kellett Rákóczinak — mint fennebb láttuk — olyan sietve elhagynia Konstantinápolyt. Ám a bécsi udvar csakhamar értesült Rákóczinak a török birodalomba való érkezéséről — alighanem a francia követ, Villeneuve márki révén — és szemmel tartotta őt. Hogy mennyire megfigyelték minden lépését, arra jellemző már az is, hogy minden levelének másolatát meg tudták szerezni s felküldték Bécsbe.

Mikor aztán 1737-ben III. Károly megüzente a portának a háborút, előhívták Rákóczit csöndes magányából. Benne látták azt az embert, a ki családi tradíciói folytán és már nevének varázsával is képes lehetett arra, hogy Magyar- és Erdélyországban fölláztassa az elégteleneket és egyengesse útját a török seregnek.

Meghívták hát Konstantinápolyba. A kajmakán meghívólevele szept. közepén érkezett meg Rodostóba és Rákóczi nagy sietséggel készült az útra. Szeptember 20-án már Konstantinápoly alatt állottak. A szultán tisztjei nagy pompával fogadták és kísérték szállására. Rákóczi csak kevesed magával indult útnak, vele ment Mikes is, habár csak rossz kedvvel. Nem tetszett neki, hogy a szultán őket ijesztőnek akarja felhasználni a császáriak ellen, de meg nehezen is esett neki megszokott tartózkodási helyét elhagynia.¹⁾

Október 7-én a kajmakánnál voltak kihallgatáson. Paripákat, nyusztos mentét a fejedelem, kaftánokat kaptak ajándéku kísérei. Nagy pompával vonultak föl a kihallgatásra, mint Mikes nagy keserűen megjegyzi: „Elkezdők a komédiát, mert itt azt gondolják, hogy mentől nagyobb becsületet tesznek nekünk, a német annál inkább megijed.“²⁾ Estére Rákóczi meglátogatta a havasalföldi és moldvai vajdánékat, kiknek környezetében igen sok szép leány vala, de a fejedelem — mint Mikes mondja — nagyon hideg szemmel nézte őket, „mert még abban az időben is a hideg volt rajta, a mely már egy darab időtől fogvást csaknem mindennap vagyon rajta és a miolta ebben az országban érkezett, az egészsége teljességgel megromlott. Talán az is okozza a minden kicsidért való háragját.

---

¹⁾ Mikes J. m. 126. és 127. levelek.

²⁾ U. o. 128. levél 1737 október 11.

Való, hogy egy szempillantás alatt elmúlik, de minden szempillantásban megújul.¹⁾

Rákóczi a szultán elé első kihallgatásra december 3-án került. A szultán így szólt neki: „Az apád én hozzám sok ideig való hűséggel volt, gondolom, hogy te is fogod aztat követni.”²⁾

Mikes szerint Rákóczi a szultán elé csak decemberben került, pedig a bécsi udvar már egy 1737 október 13-án kelt levélből úgy értesült, hogy a szultán Rákóczit kihallgatáson fogadta és hogy kegyeivel nagyon kitüntette.³⁾

Megindultak tehát a tárgyalások, melyeknek eredményeképen Mohamed szultán és Rákóczi József 1738 január 20-án tizenegy pontból álló szerződést kötöttek.

Nagyon nevezetes ez a szerződés, a török politikának valóságos mesterfogása. Ismerve a magyarok ebbeli kényességét, a porta zseniálisabban nem cselekedhetett volna akkor, mikor a védelmébe vett s Erdély- és Magyarország fejedelmének elismert Rákóczi Józseffel szemben folyton hangoztatta az alkotmányos felfogást, a mennyiben csak akkorra ígéri neki hathatós védelmét, ha Magyar- és Erdélyország rendei őt szabadon megválasztják fejedelmüknek. A szultán mindjárt a szerződés első pontjában elismeri Magyarország és Erdély szabad fejedelemválasztási jogát és mivel a fejedelmi székekre nincsen Rákóczin kívül jogos követelő, a szultán megígéri, hogy őt megválasztása után nemcsak hogy elismeri Erdély- és Magyarország fejedelmének, de e méltóságok elérésére meg is segíti. (Art. 1.) De még teljesebben kifejezi az alkotmányos jogok iránt való tiszteletét a szultán akkor, mikor kijelenti, hogy megvédi őt minden más fejedelmek jelöltjeivel szemben, mint egyedül jogos trónkövetelőt, kivévn, ha olyan valakire esnék a rendek választása, a ki szintén a porta védelme alatt áll, mert akkor minden neki tett ígéret erre száll át. (Art. 2.) Ámde addig is, míg Rákóczit megválasztják, szabad lesz mindenkinek, a ki akar, seregéhez csatlakozni. (Art. 7.) Egyben megígéri a porta, hogy mindazon területek lakói, melyeket sikerülni fog a némettől elhódítani, teljes szabadságot fognak élvezni. Nem fognak onnan rabságba hurcolni senkit, nem fognak senkit vallásában háborgatni, megtarthatják templomaikat, miket a német időkben felépítettek s romladozó templomaik kitatarozására meg fogják kapni a török kormánytól és egyéb hivatalnokoktól az engedelmet. (Art. 4.)

Viszontszolgálat fejében a fejedelem és összes utódai kötelezik ma-

¹⁾ I. h.

²⁾ Mikes J. m. 129. levél 1737 december 3-án.

³⁾ Extrait d'une lettre de Son Excellence Mons. le Chevalier Fawkenner a Mons. Dunant. Babadagh le 2/13 oktobre 1737. H. u. St. A. Russland, Weisungen. Október—december 1737.

gukat arra, hogy a török birodalom barátai az ő barátaik, a török birodalom ellenségei az ő ellenségeik lesznek. Azért is az erdélyiek a határuk közelében folyó háborúk esetén húszezer, a határukon túl folyó háborúkban pedig tízezer emberrel, a magyarországiak pedig országukban százezer, azon kívül harmincezer emberrel fognak a török sereghez csatlakozni, még pedig saját költségükre. Ha pedig a török sereg szükség esetén kénytelen bevonulni országukba, nyolcvanezer emberig ők tartoznak a hadsereget élelmezni. (Art. 5.) Közös lesz tehát már ez a háborújuk is és ha sikerül majd foglalásokat tenni a császári birodalomban, tanácsot fognak ülni a fölött, hogy mi illeti meg jogosan Magyarországot és Erdélyt, mi pedig a török birodalmat, hanem azután az olyan területek elfoglalásánál, melyek majdan a török birodalmat fogják megilletni, a magyar és erdélyi hadaknak nem szabad ám hanyagoknak lenniök. (Art. 3.)

A két ország, nagyobb hasznukra, kereskedelmi szerződést köt és épen ezért a török birodalom a szükséges helyeken konzulokat fog alkalmazni, kik beszedik a birodalmat illető vámokat és adókat a forgalomba hozott árúk után. Viszont évenként váltakozva négy magyarországi és erdélyi főúr fog székelni a portánál, hogy az újabban felmerülő közös ügyeket elintézzék a birodalom méltóságának öregbítésére és Magyar- és Erdélyország hasznára. (Art. 9.)

A porta kijelenti, hogy szigorúan el fog bánni azokkal, a kik Rákóczi manifesztumának nem fognak engedelmeskedni és az ilyeneket senkinek sem lesz szabad a portától kikérnie, legföljebb csak részvétből. És ha visszaállították a régi szabadságot és alkotmányt, azt a porta veszi védelmébe, és az olyanokat, a kik ez ellen mernének törni, sem a török birodalomban, sem Magyar- és Erdélyországban senki megérdemelt büntetésüktől meg nem mentheti. (Art. 6.) Hogy viszont Magyar- és Erdélyország mivel fogja meghálálni a porta e védelmét, azt majd akkor fogják meghatározni, ha sikerült amaz országokat kiragadni az ellenség kezéből. (Art. 8.)

A császáriakkal kötendő békében a körülményekhez képest gondoskodni fog arról, hogy a fejedelem birtokainak visszaadása és híveinek megsegélése a békefeltételek között befoglaltassék. (Art. 10.) Ha pedig Isten végzéséből a fejedelem nem juthatna országába, a török birodalom őt, híveit és szövetségeseit továbbra is vendégeinek fogja tekinteni, hanem azért úgy a fejedelemnek, mint akármelyik hívének szabad lesz más országba is távoznia. (Art. 11.)¹⁾

A szerződés valóban nagyon méltányos s a mi fő, teljes elismerése Magyar- és Erdélyország államiságának. Az sem valami különös teher és szokatlan feltétel, hogy magyar és erdélyi hadak segítsék a török hadakat.

¹⁾ H. u. St. A. Acten betreffend den Josef Rákóczy 1738.

Mintegy válasz ez a császári birodalom és az oroszok között fennálló véd- és dacsövetségre. Nincs itten szó semmi alárendeltségről, a fejedelem és szultán egyenrangú felek. Viszonyuk dualisztikus, még amolyan delegációfajta intézmény sem hibázik belőle: a közös ügyek elintézésére évenként négy főúr megy le Konstantinápolyba.

Érthető hát, ha Rákóczi kapva-kapott rajta s meg volt róla győződve, hogy a magyarok épen úgy melléje állanak, mint boldogult atyja mellé. Hiszen, ha török támogatással is és evvel való szövetségben, de mégis alkotmányos szabadságot hozott volna, szemben a császári hatalom abszolutisztikus törekvéseivel, melyekkel a néhai kurucok rövid harmadfél évtized alatt csak nem békülhettek ki.

Öt nap mulva emiszariusai Csáky és Zay már Widdinből küldik manifestumaikat a határszéleken állomásozó magyar katonáknak, tudtul adva nekik, hogy a török szultán a néhai való nagy Rákóczinak fiát szándékozik erdélyi fejedelemmé megtenni s kéri őket, hogy ha részt akarnak venni ebben a nagy munkában, jöjjenek el a viddini török pasához, ez minden kigondolható kegyben fogja őket részesíteni, feleletet pedig mindenesetre adjanak, vagy legalább tudassák a dologról való felfogásukat, ha már — a mi pedig legjobb volna — személyesen nem is jelentkeznek.¹⁾

Megindult hát a mozgalom a határszéleken, de Rákóczi még előbb valami fontosabb lépésre határozta el magát. Érezte, hogy a keresztény Európa előtt igazolnia kellett magát, mert atyja példájától eltérve, fegyveres szövetségre lépett a keresztényseg „született ellenségével“, a keresztény német császári birodalommal szemben. Ezért hát kibocsátott 1738 január 28-án még Konstantinápolyból egy manifestumot a királyok, fejedelmek, köztársaságok és más keresztény államokhoz.

Felpanaszolja ebben nagy keservesen, hogy milyen rossz bánásmódban részesült Bécsben. Elvették minden öröklött jószágát és ő a Rákócziak, Báthoryak, Zrinyiek egyedüli örököse olyan csekély évjáradékot kapott, hogy csak nagy bajjal-gonddal éldegélhetett. Nem is adtak neki olyan nevelést, a milyen egy herceget megilletett volna, pedig hiszen ő mindent megtett, hogy a császár bizalmát és jóakarátát megnyerje. És így nem volt más hátra, mint hogy elmeneküljön. Ekkor meg csak kettő között választhatott, vagy elmegy menhelyet keresni valamely keresztény fejedelemhez, vagy pedig megosztja száműzött atyja sorsát. De nem volt olyan szerencsés, hogy atyját életben találhatta volna. E veszteség után kénytelen volt ahhoz a hatalomhoz oltalomért fordulni, mely atyját élete végéig vendégül tartotta. Így került a porta védelmébe.

Konstantinápolyba pár hónappal atyja halála után érkezett. Itt néhány hónapig csöndes elvonultságban éldegélt néhai atyjának régi székhelyén,

¹⁾ Copia traductionis de Hungarico in latinum 25. Jan. 1738. Kr. A. Fasc. I. No. 8¹/₂.

míg végre a szultán magához hívatta és nyilvánosan elismerte erdélyi fejedelemnek és megígérte, hogy segíteni fogja atyái ősi örökének visszaszerzésében, sőt olyan előnyös szövetséget kötött vele, a milyent még — az összes törökök állítása szerint — keresztény fejedelemmel nem kötöttek. A szultán határozottan kijelentette neki, hogy nincsen szándékában elfoglalni a maga számára Magyarországot és Erdélyt, nem akarja ez országokat egyesíteni birodalmával, sőt ellenkezőleg, vissza akarja állítani őket ősi szabadságukban, hogy ez által gátat emeljen saját birodalma és a német császárság közé, melyeknek szomszédsága annyi véres háború szülőke volt.

Ha már most ő török sereg élén jelenik meg, az korántsem azt jelenti, hogy ő a kereszténység elleni harcra egyesült a törökkel, mert ő ezt csak azért tette meg, hogy addig is, míg saját hadsereget tud szervezni, evvel a sereggel működjek közre nemcsak hazája felszabadításában, de legsajátosabb érdekeinek kivívásában is, t. i. örökségének és örökölt jószágainak visszaszerzésében, melyektől jogtalanul megfosztották. Épen ezért, jóllehet a szultán elismerte már fejedelemnek, ő mindaddig nem tekinti magát ilyennek, míg mind a két nép szabadsága és jogai szerint meg nem választják annak.

Eljárásában nem vezérli a bosszú, de az a természetes jog, hogy kiki védheti a maga igazát, annál inkább, ha a haza ügyéről van szó. Hiszen már atyjának is megtagadott a bécsi udvar — dacára a békekötésnek — minden méltó elégtételt és hiába volt minden közbenjárás, mert ime a magyarok nemcsak hogy nem nyertek semmit, de egészen elvesztették már királyválasztó jogukat, mert a magyar korona most már a leányágon leszármazókat is meg fogja illetni.

Mindezek alapján el kellett fogadnia a szultán megtisztelő ajánlatát, de hogy ő mindvégig meg fogja tartani a jó keresztény fejedelem kötelességeit, annak jele a szerződésnek ama pontja is, mely szerint az ország elfoglalása után, a határok megállapításánál elfogadják a részrehajlatlan hatalmak közbenjárását.

Végezetül pedig kijelenti, hogy bármilyen is legyen a küzdelem eredménye és bármi véget is érjen vállalkozása, mindig meglesz az a vigasztalása, hogy még a maga veszélyével is a haza üdvére és előnyére dolgozott.¹⁾

Bizony szüksége volt szegény Rákóczinak e mentegetőzésre, hiszen Mikes Kelemen is rosszalta a törökkel való szövetséget s a mint leveleiből kitetszik, csak immel-ámmal követte a fejedelmet.²⁾

Hátra volt még a magyarországi és erdélyi rendek megnyerése. Még Konstantinápolyból keltezve, 1738 január 30-án adja ki manifestumát a

¹⁾ Acten betreffend den Joseph Rákóczy. H. u. St. A. 1738.

²⁾ V. ö. 126. és 127. levelét.

magyar és erdélyi karok és rendekhez, kiket mint fejedelem szólít meg. Ezeknek az ország siralmas állapotát eseteli, ősi szabadságuk vesztét emlegeti s kijelenti magáról, hogy Mahumed szultán segélyével föl akarja ragadni azt a zászlót, melyet édes atya elejtett s felhív mindenkit a csatlakozásra, büntetéssel fenyegetve mindazokat, a kik ellene mernének állani vagy nem csatlakoznának hozzá.¹⁾

Időközben Rákóczi január 24-én megkapta a nagyvezér által a szultán athnáméját, mellyel elismerte fejedelemnek, aztán útra készült. A szultán harminc lovat küldött Rákóczinak — a fele szép paripa volt, a fele közönséges ló, adott amellé egy hatlovas bécsi hintót is s a fejedelem január 27-én kiindult Konstantinápolyból.²⁾

A bécsi udvar ekkor már kémeket küldött le Törökországba, kiknek főfeladatuk abból állott, hogy Rákóczit szemmel tartsák s a török sereg mozgulatairól tudomást szerezzenek. Annak a kémnek, a kinek kizárólagos feladata volt Rákóczira leselkedni, Szilágyi Ignác volt a neve.³⁾ Egyik kém Konstantinápoly felé vezető útjában találkozott Rákóczi Józseffel, mikor a Zoyla nevű városkán áthaladott. Kiséretében 120 fegyveres vitéz volt és egy kapitzipasa egy század janicsárral. A kém úgy értesült, hogy Rákóczinak a szultán 20 paripát és huszezer oroszlánytallért ajándékozott. Rákóczi útban volt Csernavoda felé és a kém értesülései szerint az volna a feladata, hogy a magyarokat és egyéb azon a tájon lakó császári alattvalókat felkázítsa, belőlök egy tízezer főből álló csapatot toborozzon. Egy pasa fog vele együtt harcolni török csapatokkal. Ugyanez a kém február elején Jassyban a hospodárnál Rákóczinak egy titkárját látta, de hogy mi járatban volt ott, azt nem tudhatta meg.⁴⁾

1738 január 25-én Nagy-Szebenből már azt írják Bécsbe, hogy híre jár, miszerint Rákóczi közeledik a határhoz, hogy közelebb érje azokat, a kik hozzá akarnak csatlakozni.⁵⁾ Pedig Rákóczi, mint láttuk, 1738 január 27-én mozdult csak ki Konstantinápolyból. Drinápolyba február 5-én érkezett, nagyon rossz utat téve a sár miatt.⁶⁾ Csernavodába február 19-én érkezett meg és itt egyelőre hosszabb ideig megállapodott.⁷⁾

A határon a császáriak már értesültek mindenről, megírják róla Bécsbe, hogy vagy Oláhországon keresztül, vagy a hol kényelmesebben megteheti, be fog törni Magyarországba, mert — mint azt bizonyára az oroszok

1) H. u. St. A. Acta Turcica 1738.

2) Mikes J. m. 131. és 132. levél.

3) Kr. A. Fasc. I—VIII. N. 43¹/₂.

4) Rapport eines aus Konstantinople zurückgekommenen Spions, H. u. St. A. Russia 1738 jan—jun.

5) Kr. A. Fasc. 2. 3. f. 5.

6) Mikes J. m. 132. levél.

7) U. o. 133. levél.

buzdítására megjegyzzük — a porta abban a véleményben van, hogy ha Rákóczinak sikerül betörni Magyarországra, akkor a nagyvezér könnyebben indulhat Bender ellen. Hogy most a török az oroszok ellen fog indulni, abból is látszik, hogy Oman pasát, a kit kezdetben Rákóczi mellé osztottak be, Bender seraskirjának nevezték ki és ő már el is utazott oda és február 25-én már meg is érkezett.¹⁾

A császáriak tehát akár az oroszok biztatására, akár a maguk megnyugtatóására, azt híresztelték, hogy a török főfigyelmét és erejét az orosz ellen fogja fordítani. Ám, mint a továbbiakban látni fogjuk, a nézetükben nagyon nagyot csalódtak.

II. Fejezet.

Az 1738. esztendő első hónapjait Bécsben a hadikészülődésekre fordították. Megindult a nagy szervezkedés.

A hadsereg főparancsnokául III. Károly a lotharingiai herceget nevezte ki. Melléje adlatus parancsnokoló tábornoknak gróf Königsseg tábornagyot állította.

A választás meglehetősen szerencsétlen volt; Lotharingiai Ferenc nem volt hadvezérnek való ember, de még a tábori életre sem volt eléggé megedzve. Hiába, nagy hadvezérek fiai nem mindig örökölnék atyjuktól egyebet is annak jó nevével. De hát a nagy herceg nem is volt más amolyan díshadvezérnél, az igazi vezetés Königsseg kezében volt. Csak-hogy ez sem vált be. Igaz, hogy régi katona volt, negyvennegyedik éve szolgál a hadseregben²⁾, elérte a legmagasabb katonai rangot, a tábornagságot, volt a haditanács elnöke is s ebből az állásából szólította a császár szava a szerencsétlen kezű Seckendorfnak, az előbbeni év hadvezérének helyére. Ámde ez állás nem volt való neki. Hogy milyen ember volt, azt maga III. Károly mondja el — azonban persze csak a hadjárat végén, mikor már késő volt a hadvezér alkalmatlan volta fölött panaszkodni: „Königsseg jó és okos ember“, — írja a lotharingiai nagyhercegnek³⁾ — „de soká nem foglalkozott katonai dolgokkal; azután ismeri, kedvességed is, nemtörődömségét és más hibáit, melyekről sokat és gyakran beszélgettünk együtt, nincs tapasztaltsága, nincs tevékeny természete . . .“

Ezekután csak az érthetetlen, miért alkalmazott III. Károly ilyen embert seregeinek élére? Hiszen, a mint láttuk, tudta alkalmatlan voltát! Valóban csodálatos eljárás! Egy tapasztalatlan, tehetetlen embert küldeni az annyira mozgékony török sereg ellen. A következmények nem is maradhattak el.

¹⁾ Translation einiger von den türkischen Grenzen angekommenen Nachrichten vom 19. Febr. 1738. H. u. St. A. Russica Apr.—Juli.

²⁾ Kr. A. F. VIII. N. 12.

³⁾ Bécs, 1738. szept. 16. Kr. A. F. IX. N. 22.

A lovasság főparanesnoka Philippi tábornagy, a gyalogságé Wallis Olivér gróf tábornagy lett. Wallis helyett gróf Harrach tábornagyot ajánlotta a haditanács, de III. Károly Wallist nevezte ki.

Lovassági tábornok kettő volt: Scher és Lobkowitz; ezeket is a haditanács tervezetének mellőzésével nevezte ki az uralkodó. A haditanács jelöltjei Potztatzky és Lanthieri voltak. Ez utóbbi úgylátszik nem állott az uralkodó kegyében, mert kissé erősen úzte a protekciót; meg is tiltotta neki, hogy ezentúl külön engedelme nélkül olyanokat nevezzen ki századosoknak, a kik legalább 3 évig hadnagyok vagy kornétások nem voltak, mert eddig a gazdag nemes úriaknak osztogatta ezeket a helyeket, a kiknek azután nem volt meg az állásukhoz szükséges gyakorlatuk.¹⁾

A gyalogság élére szintén két tábornagyot állítottak: gr. Neipperget és a szász Hildburghanseni herceget, a ki, mint később látni fogjuk, a legderekabb tábornoka volt az egész hadseregnek.

A sereghez tizenhat altábornagyot osztottak be; nyolcat a lovassághoz, nyolcat a gyalogsághoz. Az előbbieket: Miglió, Styrum, Batthyányi, Römers, Cavernac, Lermin, Berlinger és Baleyra; az utóbbiak: Düngen, Sukow, Wallis Venzel, Batta, Göldi, Daunitz, Lotharingai Károly és Waldek hrg. Miglió helyett a haditanács Petrás tábornokot, egy magyar embert ajánlott, de ajánlatát nem vették figyelembe. Ugyancsak altábornagynak ajánlotta a haditanács Chancelos vezérőrnagyot is, de az uralkodó nem egyezett bele ebbe az előléptetésbe.

Vezérőrnagy össze-vissza 25 volt. Tíz a lovasságnál és tizenöt a gyalogságnál.²⁾

A hadsereg állománya a következő volt: Ötvenkét gyalogezred, melyekben 2—2 zászlóalj muskétás és 2—2 század gránátos volt. Minden egyes ezred teljes létszáma a tisztekkel együtt 2300 emberre rúgott. Tizennyoleküraszírozred, egy-egy ezrednek teljes létszáma 1094 ember és ugyanannyi ló. Tizennégy dragonyos-ezred ugyanolyan ezredlétszámmal. Tíz huszárezred, melyek közül nyolcban 1000 ember és ugyanannyi ló, egyben 600 és egyben 800 ember és ló képezte a teljes létszámot.

A gyalogság teljes létszáma tehát 119.000, a küraszírozóké 19.692, a dragonyosoké 15.316 és a huszároké 9400 ember volt. Vagyis a 94 különféle ezrednek teljes létszáma 163.408 ember lett volna. Ehhez járult még 44.408 ló a lovasság részére.

Ez a teljes létszám azonban, mint alább látni fogjuk, sohasem volt meg másutt együtt, mint a papíron.

¹⁾ Kr. Ar. Fasc. VI. N. 2.

²⁾ Misceroni, St. Ignon, Pálffy Károly, Pernes, Aspremont, Linden, Caraffa, Duffort, Preyssing, Löwenwalde és Cicéri a lovasságnál; Chancelos, Molek, Reizenstein, Daun, Solms, Sternhall, Brunne, Lersner, Schullenburg, Merey, Pallavicini, Königsegg, Riedesel, Grüne és Kollowrat a gyalogságnál.

A törzstisztek között csak elvétve akadunk magyar nevékre. Így magyar a Königsberg gyalogezred alezredese, Ujváry, a Gyulai-ezred mind a három törzstisztje: Szántó ezredes, Eröss alezredes és Alvinczy őrnagy, a Pálffy Lipót-ezred törzstisztjei, Andrássy alezredes és Haller gr. őrnagy. A Wettes-ezred őrnagya Bethlen és a Damnitz-ezred alezredese Andrássy.

A kurasziroknál csak egy magyar törzstiszt szolgált, Gyulai alezredes a Diemar-ezredben. A dragonyosoknál a Kohári-ezrednek magyar volt az ezredese: Kohári és alezredese Forgách. A huszárezredek törzstisztjei már majd mind magyarok, itt már az idegen kivétel.¹⁾ A tűzérség főparancsnoka Fischer főstrázsamester lett.²⁾ Az árkászcsapat nagyon kis állományú volt: Egy ezredes, egy kapitány, egy hadnagy, 6 altiszt, tizenhat öregebb, huszonkilenc ifjabb árkászlegény. A mérnökhar főparancsnoka de Beaufe márkai volt; alatta hat brigádba osztva 75 tiszt szolgált, köztük egy magyar, Békási alhadnagy.

A főszállásmester a mérnökhar főnöke volt, melléje 4 szállásmestertiszt volt beosztva. A tábori papság főnöke a jezsuita P. Wagner volt. A szállásmesteri hivatalhoz volt beosztva a hét főhadsegéd.³⁾

A főorvos Dr. Krámer volt s alatta tizenkét tábori orvos, nyole sebész és nyole irgalmas barát állott, egy nagy tábori gyógyszerházzal.

Főszekerésmester Österrir volt, két főszekerésmester-helyettessel.

Hozzá tartozott a sereghez a vezetők kapitánya: Schlange és négy török⁴⁾ és egy illir tolmács,⁵⁾ egy főhadbíró segédzemélyzetével, profoszokkal és hóhérral.⁶⁾

Kiegészítette a szárazföldi hadsereget a dunai hajóhad. Ez pedig első sorban öt nagy hadihajóból állott, melyeknek ezer főnyi legénysége és két-

¹⁾ Az ezredek nevei is magyarok: Idősebb Dessewffy-ezred: Festetich ezredes, Verancsich alezredes, Klobusiczky őrnagy; ifj. Dessewffy-ezred: Nádasdy ezredes, Stabilitzky őrnagy; Csáky-ezred: Simonyi ezredes, Skerlecz alezredes, Martini őrnagy; Splényi-ezred: Splényi ezredes, Trips alezredes, Franck őrnagy; Hábor-ezred: Hábor ezredes, De Cassoni alezredes, Tallián őrnagy; Idősebb Károlyi-ezred: ifj. Károlyi ezredes, Baranyai alezredes, Forgách őrnagy; Ghillányi-ezred: Ghillányi ezredes, Fhalheim őrnagy; Pestvármegyei-ezred: Pestvármegyei ezredes, Bosan alezredes, Nebel őrnagy; Pivoda-ezred: Pivoda ezredes és Kantakuzén-ezred: Kantakuzén ezredes, Rajkó alezredes és Mosko őrnagy. — A sereg beosztását, a táborhar és törzstisztek neveit l. H. u. St. A. Acta Turcica 1738—39. d. 13. és Projekt. Kr. A. 1738. Fasc. I. N. 6.

²⁾ Alatta egy ezredes, három alezredes, egy őrnagy, két kapitány (Ober-Stück-Hauptmann), tizenkét alkapitány (Stück-Hauptmann), egy felügyelő (Zeugwart), egy főtüzemester, 35 tüzemester, 92 tüzemester-káplár állott. Állomány 2052 legény, 1642 ló, 186 ágyú, 42 mozsár.

³⁾ Neveik: Pertusati, Luchesi, Cirat, Scherinding, Mantelli, Spada, Pertlach.

⁴⁾ Theylls, de Sam, Creunicz, Frankfeld.

⁵⁾ Schuszter.

⁶⁾ Kr. A. 1738. Fasc. I. N. 3.

száz ágyúja vala. Azután volt 15 csajkája, mindegyike 50 legénnyel és két másfélfontos ágyúcskával volt felszerelve. A hajóhad kötelessége a hajóhidak gondozása, melyek közül kettő a Dunán kétszáz hajóból akárhol felüthető volt, a harmadik pedig Belgrádnál állott a Száván.

A szárazföldi sereghez osztottak be hatvan bádóg pontont, melyeket 340 ló szállított, hogy az útan eső folyók áthidalására szolgáljanak.¹⁾ Ezeknek kezelését egy kapitány, két altiszt és 60 hidászra bízta.²⁾

A főhadbiztos gróf Salburg volt, tizenegy főből álló irodai személyzettel és harminc hadbiztossal, kik közül kettő a tábori kórházba volt beosztva, egy meg a hajóhadosztályba.

Az élelmezési hivatal főnöke Harruckern alezredes volt százegy élelmezési tiszttel és hivatalnokkal. A szekerészet az élelmezési hivatal alatt állott.³⁾ Az élelmezési hivatal az egész nyárra október végéig előállította a szükséges élelmiszereket, és pedig 350.000 mázsa lisztet 28 millió adag kenyérre, 850.000 mérő zabot 6.800.000 adagra. A kenyeret 1600 pék készítette el.⁴⁾

A hadsereg pénztárát a fizetőhivatal kezelte öt pénztári tiszttel, velők volt összeköttetésben a tábori posta négy hivatalnokkal és két futárral.⁵⁾

Az egyes seregredek zsoldja különböző volt. Legjobban fizették a kúraszirokat, hol 1094 ember havizsoldja 11.881 frt 30 krajcárt tett ki, míg a dragonyosoknál ugyanannyi ember 11.516 forint 30 krajcárt kapott, a huszároknál 1000 ember 9314 forintot kapott, a gyalogságnál pedig a 2300 emberből álló ezred havizsoldja csak 19.946 forint volt. Így hát a havizsold, melyet 15 ágens kezelt, az 52 gyalogezrednél 670.612 forintra, a 18 kúraszírezrednél 213.867 forintra, a 14 dragonyosezrednél 161.231 forintra, a 10 huszárezrednél 88.403 forintra rugott. Ez az össze-vissza 94 ezredet, 163.408 embert kitevő hadsereg hat hónapra 6.804.708 forintjába került a kincstárnak. És ez csak a seregredek zsoldja, ehhez járul még egyéb költségük és a mindenféle műszaki csoportok feltartása és fizetése. Látszik tehát ebből, hogy a hadsereg feltartása már akkor rendkívüli költségeket okozott.⁶⁾

Ehhez a rendes hadsereghez járult az erdélyi népkatonaság 1000

¹⁾ H. u. St. A. Russica 1738. ápr. – jun. Stand der kaiserlichen Armee.

²⁾ Kr. A. 1738. Fasc. I. N. 3.

³⁾ Közvetlen vezetése 44 tisztre, 9 főkoesimesterre, 9 feleserre volt bízva. Ide tartozott egy lóorvos, 8 kovácsmester 42 legénnyel; 8 kocsigyártó 32 legénnyel, egy istálló-mester 10 legénnyel, 128 kocsimester, 60 főszolga, 8 profész, 550 lovászegény, 3200 ökröslegény. Szekér a lovak számára 400, ökrös szekér meg 1600 állott készen.

⁴⁾ H. u. St. A. Id. h.

⁵⁾ Kr. A. Fasc. I. N. 3.

⁶⁾ H. u. St. A. Acta Turcica 1738–39. L. 13.

emberrel, a horvátországi határőrök és banderialisták 15.000 emberrel, a varasdi, károlyvárosi és likakorbavai generalátusok 8000 emberrel.

Íme ez volt tehát a hadsereg felszerelése.

A főszeregbe, mely Königsberg alatt a törökök ellen kellett hogy nyomuljon, 56 zászlóalj muskétás és 52 század gránátos gyalogost és 64 escadron és 11 karabinos század kürszirt, 54 escadron és 9 gránátos század dragonyost és végül 10 escadron huszárt osztottak be. A tüzérség 80 ágyúval és 42 mozsárral volt képviselve.¹⁾

Erdélybe Lobkovitz vezérlete alatt 18 gyalogos zászlóaljat, 52 escadron lovasságot és 12 gránátos századot rendeltek ki.²⁾

A szerbiai helyőrségek közül Belgrádba Marulli táborszernagy vezérlete alatt 7 zászlóalj gyalogságot, Szabácsba pedig 4 zászlóaljat rendeltek.³⁾

A temesi bánságban Temesvár, Pancsova, Újpalánka és egyéb erődtételekben 4 gyalogos zászlóalj feküdt, azonkívül Orsova védelmére 700 embert küldtek ki.⁴⁾

A magyarországi őrhelyeket szabad csapatokkal és a pesti invalidusokkal látták el.⁵⁾

Az udvari kamara szintén nagy előkészületeket tett a sereg ellátására. Még 1737 október közepén elrendelte, hogy az orsovai helyőrségben fekvő lovasság számára 300.000 mázsa szénát szerezzen be a bánsági adminisztráció.⁶⁾ Ugyancsak meghagyta még a küszöbön álló hadjárat idejére 200.000 mérő gabonának beszerzését, mérőjét 8 garasban számítva.⁷⁾

Megvizsgálták a várakat is:

Marulli Belgrádban ugyancsak szálnalmas állapotokat talált. Az erődítvények — írja 1738 január 20-án⁸⁾ — a lehető legrosszabb állapotban vannak. Nincsenek árkok, sem palliszádok, sem glacisk, hanem e helyett közvetlen a várral szemben olyan magaslatok vannak, honnan az ellenség a legnagyobb kényelemmel uralkodhatik a város fölött, ehhez járul még, hogy az erődítvényekhez fedett utak és árkok vezetnek, melyeket az ellenség a város megszállásánál pompásan felhasználhat. A tornyok rossz állapotban vannak, a raktárhelyiségek javításra szorulnak. Az őrség kevés. Papiroson ugyan tizenegy zászlóaljból áll, azonban az egyes zászlóaljak létszáma nagyon alacsony és ezt az aránylag kevés embert is napról-napra fogyasztják a betegségek. Nagy a hiány törzstisztekben. Lövőszerszám elég, csak lövő-

¹⁾ Kr. A. 1738. Fasc. I. N. 3.

²⁾ U. o. Fasc. I. N. 1 és Fasc. I/3.

³⁾ U. o. Fasc. I. N. 3.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ A. T. I. 38.

⁷⁾ I. h. 39.

⁸⁾ Kr. A. Fasc. I. N. 9.

mester van kevés; tűzértisztekről nem is szólva, mert az csak egy van, egy kapitány, s az is beteges. Azután nincsen elég mérnök s azok, a kik ott vannak, még sohasem vettek részt háborúban, annál kevésbbé várostromban. De mindennél nagyobb veszedelem, hogy eleség jóformán semmi nincs.

Mások is látták Belgrád elhanyagoltságát. A szerencsétlen Doxat tábornok kivégzése előtt való napon fejezett be egy „Pro memoriát“, melyben okos körületekintéssel Belgrád ostroma esetére ad tanácsokat, és a hiányokra, hibákra tesz megjegyzéseket.

A város falain kívül van a kórház. Mit tegyen már most — írja¹⁾ — a várparancsnok ostrom idején? Ha a betegeket behozzák — lévén itt majd mindig a pestisbetegekről szó — veszélyeztetik a katonaságot is, a polgárságot is, a kórházat pedig okvetlenül fel kell égetni, vagy levegőbe kell robbantani, különben az ellenség látja hasznát! Igazán csodálkozhatik az ember, hogy erre a fontos dologra olyan kevés figyelmet fordított a vezető török. A tábori kórház kérdésével nagy dilemmát állított Doxat a haditanács elé, és az a bárd, mely leütötte gondolkozó fejét, nem vágta egyúttal ketté a dilemmát is.²⁾

Komoly ostrom esetén — írja tovább Doxat — az utolsó csöp vérig kell magát a várost védelmezni, mert a várba visszavonulni szinte lehetetlen és a várat megvédeni sikeres visszavonulás esetén is nagyon nehéz.

Ott van aztán a lakosság. Mit esináljanak a sok zsidó, rác és örmény, meg más ezekhez hasonló gyanús népekkel? Kikergessék őket a városból? Fel lehet-e venni s ha igen, mennyi rácot a népseregbe?

Minderről nem gondoskodtak eddig.

Így megy ez tovább a legapróbb részletekig, a miből mind kiviláglik, hogy a császári kormány milyen megbocsáthatlan könnyelműséggel hanyagolta el egyik legfontosabb várát, Belgrádot.

Temesvárral nem volt sok gondjuk. Február 18-án közölte az oda-váló hatósággal egy udvari leirat, hogy a tél folyamára gr. Neuperg tábornagynak nevezték ki bánsági katonai főparancsnoknak.³⁾

Orsován a várparancsnok br. Engelhardt, magas kora miatt lemondott állásáról, helyébe Korrenberg Burghardt br. ezredest nevezték ki.⁴⁾ Ez azután Goldi tábornok parancsára hidat akart veretni Ó- és Új-Orsova között a Dunán, azonban nem volt hozzá pénze. A vár nem volt ellátva elegendő

¹⁾ Kr. A. F. 3. N. 4.

²⁾ 1738 március 19-én este jött meg a halálos ítélet. Doxat, mikor közölték vele, nem akarta elhinni. Miért végeznék őt ki, hiszen nem tehetett másképen. Másokat sem végeztek ki. Másnap 20-án, mikor a vesztőhelyre vitték, még akkor is mosolygott s azt hitte csak tréfálnak vele. Az ügyetlen bakó négyszer vágott hozzá. Az első ütésre a földre rogyott. A többit ott kapta a földön heverve. Kr. A. F. III. 9.

³⁾ A. T. I. 40.

⁴⁾ U. o.

elő marhával sem, úgy hogy a hús ára nagyon felszállt.¹⁾ A császári seregnek előőrsei állottak lenni a Vaskapúnál. Br. Korrenberg márc. 15-én jelenti, hogy meglátogatta őket, de semmi különösebb dolgot nem jelenthet onnét. Csak a Poretz nevű szigeten dűl a pestis. Az emberek 24 óra alatt meghalnak a betegségben.²⁾

Mehádia megerősítését január 21-én rendeli el a temesvári adminisztráció, meghagyván az orsovai tiszttartóságnak, hogy a palliszádok és sáncok elkészítésére szükséges robotmunkával ne késlekedjék és szállíttasson oda épületfát is.³⁾

A csapatok április közepéig maradtak téli szállá-aikon. Gyülekezőhelyül Zimonyt tűzték ki. Április 14-én indultak ki az első ezredek, a gyalogság gyalog, kivéven a felső Duna mellékéről jövőket, kik Pozsonyban vagy Komáromban vagy Budán hajóra szálltak és így utaztak rendeltetési helyükre Zimonyba; a lovasság lovon vonult körösztil az egész országon. Egy-egy ezred útja a közös találkozási helységig 3—4 hetet, sőt még többet is vett igénybe s mivel az ezredek nem egyszerre indultak útnak, hanem voltak olyanok is, melyek csak május 1-én indulhattak el, eltelt az egész május, míg mind együtt voltak. Sőt egyes zászlóaljok még június 2-án sem voltak a gyülekezőhelyen.⁴⁾

Ez a lassú mozgás volt az egész hadjárat átka. Darewsky orosz ezredes, a cárnő katonai megbízottja a birodalmi seregnél május 19-én már Belgrádban volt és onnan írja uralkodónőjének, hogy nagyon rossz reménnyel néz a háború elé, mert itt rendszerint minden nagyon lassan megy, mindenfelé roppant hiányok észlelhetők a felszerelésekben. A gyalogságnál egy zászlóalj 200—400 emberből áll, egy-egy lovassázadban nincsen több 57—70 lovasembernél. A lovasságnak ugyan friss és jó lovaik vannak és ez szép katonaság, de a gyalogságnál nagyon sok a fiatal és gyöngye alak. S dacára annak, hogy már megjött a híre annak, hogy a török elfoglalta a mehádiai szorost és nyitva áll előtte az út a Bánságba, még sem sietnek a készülődéssel.⁵⁾

Ez a levél VI. Károly kezébe került⁶⁾ s ő később, június 29-én azt írja vejének, a lotharingiai hercegnek, hogy Darewsky levelében jogos szemrehányást talál a valóban nagy lassúság miatt, mellyel a sereg mozog,

¹⁾ A. T. II. 384.

²⁾ U. o.

³⁾ I. m. II. 250.

⁴⁾ Kr. A. F. V. 16½.

⁵⁾ 1738 május 31. Kr. A. Fase. V. 13.

⁶⁾ A levéltárakban százával találtam olyan levelek másolatait, melyeket a táborból tiszttek otthonvalóikhoz vagy ismerőseikhez írtak. Nyilván magasabb szempontból, a táborban uralkodó hangulat ismerése céljából — a tábori posta előbb lemásoltatta ezen leveleket a haditanács stb. számára és csak azután továbbította.

de mindjárt hozzáteszi a herceg megnyugtatóására, hogy hiszen az orosz is csak lassan mozog; már egy hónappal ezelőtt ott kellett volna lennie, a hol most van.¹⁾

Ilyen módon készült a hatalmas birodalom hadserege a törökkel vívandó háborúra.

III. Fejezet.

Mialatt a császáriak nagy lassan készülődtek, a török sereg sem maradt télenül, sőt sokkal serényebb volt mint azok. Míg Bécsben legfőljebb csak tanácskoztak, azalatt a török — dacára a téli időnek — folyton fegyverkezett és készülődött.

Már január 21-én jelenti egy kém Konstantinápolyból, hogy az egész városon meglátszik a háborúra való készülődés. Az új nagyvezér, Jehem pasa elrendelte a szultán parancsára, hogy minden keresztény ember fekete ruhába öltözködjék, hogy rá lehessen ismerni. Rövid idő alatt több mint 400 keresztényt küldtek rabul a gályákra, mert nem engedelmesskedtek e parancsnak. A török csapatok Drinápolyban gyülekeznek, a császáriak ellen négy sereg fog működni, négy seraskir pasa vezérlete alatt. A négy pasa: a nagyvezér, a nissai, widdini és a boszniai pasák. Két hatalmas raktárt építettek Isackyban és Sophiában, de ezek nincsenek még megtöltve egészen, habár elég nagy a készlet. Eleség azonban még Konstantinápolyban sincs elég, a miért a nép nagyon morog a szultán és miniszterei ellen.²⁾

Ugyancsak januárban jelentik már Gradistyből a haditanácsnak, hogy a török Boszniában erősen gyülekezik és mozgolódik. Seragliában már ott vannak az arnoták és a janicsárok; Banyalukában nagy tárházakat építenek, a Bosznán és a Drinán pontonokat állítanak föl azon minták után, melyeket a császáriak Banyalukában hátrahagytak. Egész télen át ezen dolgoztak, most már készen is vannak.³⁾

Január végén Belgrádban már attól tartottak a császáriak, hogy a török teljesen felkészült s hogy Szabácot fogja ostrom alá. Zworniknál már igen sokan állottak. De az idő nagyon lágy volt s megtudták kémeiktől, hogy a töröknek még nincsen elegendő élelmiszere és így aligha támadnak. De Szerbiából már nagyon sok kontribuciót behajtottak.⁴⁾

Február elején a török már csak öt óra távolságban állott Sabáctól, de aztán visszavonult Banyalukába. Boszniában mindenütt kontribuciót hajtottak be. A zworniki pasa a kenézeektől ötven birodalmi tallért és egy jó

¹⁾ Kr. A. F. VI. 22.

²⁾ Rapport eines aus Konstantinopel zurückgekommenen Spions. H. u. St. A. Russica 1738. Jan.—Jun.

³⁾ 1738 január 31-én. Kr. A. F. II. ³/₃.

⁴⁾ Kr. A. F. II. ³/₃.

vaesorát, a házas emberektől három forintot, a nőtlenektől egy forint harminc krajcárt hajt be.¹⁾

Kisebb összeütközések is történtek már az előőrsök között. A császáriak felgyújtották a török pontonokat a Drinán;²⁾ a török szétugrasztotta a portyázó erdélyi népkatonaságot.³⁾

Március negyedikén a törökök állítólag 15 000 emberrel megszállották Uszica várát és hat ágyúval négy napig lötték. Ám az őrség négy hónapra el volt látva eleséggel s így nem félt mástól, csak hogy elvágják az ivóvíztől. Háromszor intézett a török ostromot a falak ellen, de visszaverték; így hát nyolcnapos ostromzár után elvonult, csak 300 embert hagyva hátra, kik a várkapú előtt elsáncolva őrködtek. Ezalatt a sereg zöme körös-körül rabolt, pusztított a vidéken.⁴⁾ De a vár nem szabadult még föl. A sereg visszatért s április 1-én jelentik Belgrádból, hogy a várparancsnok föladta a várat, mert a 30.000 török ostromának nem tudott ellenállni.⁵⁾

Március 22-én jelentik Bécsbe, hogy 2000 lóra ültetett arnóta megtámadta Perischán várát is, de a huszárok elébök mentek és visszaverték őket. Ám a török visszavonulása közben teljesen elpusztította a vidéket, a honnan a Perischánban fekvő 450 ember furazsirozni szokott.⁶⁾

Ime Bécsben még csak a menetrendeket készítették a téli szállásokon levő ezredek számára, mikor a végeken a harc már megkezdődött. Ámde azért a török sereg sem volt teljesen rendben. Állapotáról természetesen nincsen annyi megbízható adatunk, de sejthetjük, hogy nem volt elég az eleség és hogy még a török vezérek sem voltak vele tisztában, Belgrád ellen forduljanak-e, vagy Orsovát bevéve, betörjenek-e a Bánságba. Ha Belgrád ellen fordulnak, tekintve az állapotot, melyben a vár akkor, mint fennebb láttuk, vala, az egész hadjárat sorsa másképen dőlt volna el, s ki tudja nem lett volna-e legalább rövid ideig ismét a török az úr Magyarországon? Azonban a török is beleesett a császáriak hibájába, addig fontolgatott jobbra-balra, míg megkéslett.

A nagyvezér, Mehemet pasa csak május 7-én indult ki Drinápolyból Sophiába és ott három hétig vesztegelt s csak május 31-én indult tovább Nissába. Mintegy 80.000 ember volt a seregében. Janicsár 35.000 volt, spahi a ruméliai hat sandzsákból 4000 (a többi 10 spahi sandzsák az orosz ellen indult), a bulgáriai sandzsákokból 6000, az albánokból több mint 10.000 csatlakozott a sereghez. Ehhez járult a nagyvezér 20.000 testőrlovasa és több mint 3000 janicsár Misirkuluból. Eleséget 40.000

¹⁾ U. o. F. II. 11.

²⁾ Kr. A. F. II. 3/3.

³⁾ U. o. F. III. 11.

⁴⁾ Kr. A. F. III. 9. 4.

⁵⁾ U. o. F. IV. 7.

⁶⁾ Kr. A. F. III. 9.

kétökrös szekér szállított. Ágyujuk 125 volt, mozsaruk 18. A vezérkart 8 három lófarkas és 17 két lófarkas pasa alkotta. Ez utóbbiak között volt egy 16 éves ifjú is, Regioglu. A tűzéréség fővezére a renegát Achmed pasa volt. Ez a fősereg Belgrád felé volt indulandó, de egész júliusig tétlenül vesztegelt. A török seregnek másik része, mintegy 30.000 ember Kis-Oláhsországba készülődött.¹⁾

De a török készülődések középpontja Rákóczi József volt. Azt várták, hogy a császári seregben szolgáló magyarok seregestől fognak zászlaja alá csatlakozni, de csalódtak.

Elvértve megesett, hogy néhány katona átszökött hozzá, például a Dessewffy-huszároktól egy káplár három közemberrel, kik örállomásukról szöktek meg,²⁾ de valami általános mozgalom nem keletkezett a katonaság között. Ezért hát minden fogoly vagy szökött magyar katonát hozzá vittek, ki is dupla fizetéssel fogadta föl őket katonának.³⁾ De így is kevesen voltak.

Máriássy, Rákóczi megbízásából Jassyba és Chotzimba utazott, hogy ott katonákat toborozzon s onnan kémeket küldjön ki a magyarországiak hangulatának tanulmányozására.⁴⁾

Mikes március elején Bukarestben járt Konstantin vajdánál. Ott nagyon jól fogadták, a vajda szívesen látta Rákóczi törekvéseit.⁵⁾ Ám a császári udvarnak Bukarestben is volt összeköttetése. Már március 13-án jelentik Erdélyből, hogy Mikes Bukarestben járt és hogy Máriássy is ott volt s onnan Chotzimba ment, hol is átvette az oda összegyűjtött 300 magyar katona fölött a parancsnokságot. Jelentik egyúttal, hogy a török föl akarja lázítani Rákóczi mellett Erdélyt.⁶⁾

Ennek meg is volt az eredménye. Erdélyben felkutatták a gyanús személyeket. Március 29-én reggel elfogták Nagyszebenben br. Lázár Jánost, Marosvásárhelyen a kálvinista papokat, kiket azzal gyanúsítottak, hogy Rákóczival szövetséget kötöttek és már ezer embert összetoboroztak oly célból, hogy őt behozzák Erdélybe. Elfogták még gr. Bethlen Samut, br. Telekit, br. Kemény Lászlót, br. Jósika Mózes, br. Barcsay Gergelyt, br. Thorocz-kay Zsigmondot, Szilágyi és Szigethy superintendenseket, továbbá Jenei Mihályt, Rédei Ferenczet, Szentkirályi Mihályt, Bogáthi Jánost és Pap Jánost.⁷⁾

Lobkowitz herceg, Erdély katonai kormányzója nagy hajszát indított

¹⁾ Relazioni venute da Turchia. H. u. St. A. Tureica 1738.

²⁾ Kr. A. F. II. 11.

³⁾ Kr. A. F. V. 20. 4. 3.

⁴⁾ H. A. Russica 1738 ápr., jun. márc. 1-én.

⁵⁾ Mikes 134. levele.

⁶⁾ Olasz levél. Kr. A. F. III. 9, 15.

⁷⁾ Kr. A. F. IV. 7. 2.

Rákóczi hívei ellen, különösen kiáltványainak példányait kereste, de mint írja, nem képes rájuk bukkanni, pedig tudja, hogy sok van belőlük az országban ¹⁾

Féltek nagyon a felkeléstől! Pedig nem volt abban lélek! Mikes is inkább komédiának nézi az egészet és nem is kívánja, hogy sikerüljön: „A vezér levele ma érkezék, a melyben mindenféle ígéretek bővelkednek. Abban a sok biztatások, hogy 30 vagy 40 ezer embert adnak melléje: de abban Tamás vagyok. Végtire azt írják, hogy innen Viddinbe kell menni, mire, mivégre? Isten tudja! Csak úgy bánnak velünk, mint a gyermekekkel és várt akarnak belőlünk csinálni, mert azt gondolja a porta, hogy mihent Viddinben érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül és hozzánk jön. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jöjjön valaki, Isten ne adja.“²⁾

Rákóczi március 27-én indult el Csernavodából Viddinbe, hol, mint Bécsbe jelenték, a nagyvezérnek Drinápolyból való megérkezéséig marad.³⁾ Viddinben a pasa Halvács Mehemed nagy tisztelettel fogadta és megvendégelte egész kíséretével együtt. Itt 50.000 török állott készen arra, hogy Orsova ellen induljon.⁴⁾

A városban számos hadifogoly volt, különösen sok tisztt. Ezek közül kiválogatták a magyarokat s mind átadták őket Rákóczinak. Minden fogoly német tisztnak nagyobb rangot, dupla fizetést ígértek, hogy hozzá csatlakozzanak. Rákóczi környezete összebarátkozott a fogoly tisztekkel, a mit nem lehet csodálni, elvégre elég soká nélkülözték a magukhoz hasonló emberek társaságát, de beleestek a magyar hibába, a bizalmaskodásba, elmondták új barátaiknak minden titkos tervüket. Mikes, a ki Rákóczi titkára gyanánt szerepelt, bizalmas barátságot kötött valami Gerlach nevű, Damnitz-ezredbeli fogoly hadnagygyal, ki valószínűleg erdélyi száász származású volt. Beavatta őt minden titkukba, levelezésük módjába, terveikbe. A hadnagy azonban csak képmutató volt, színlelte a barátságot. Valahogy keresztülvitte — talán épen Rákóczi közbenjárására — hogy becsületszó mellett szabadon engedték, hogy otthon váltságdíjat szerezzen össze maga és fogoly tisztársai számára.

Gerlachnak első teendője volt Lobkowitzot felkeresni, hogy közölje vele a mit megtudott. Nagyszébenben mindenkinek elmondta, hogy sok mindent tud, de részletesen csak Lobkowitz előtt akart nyilatkozni. Ámde ez épen távol volt helyőrségi szemlén; Gerlach utána utazott, de Segesvárt meghalt.⁵⁾ A halál megakadályozta árulását, és ki tudja hány szegény,

¹⁾ U. o. F. V. 20. 10.

²⁾ 134. levél, március 5.

³⁾ H. u. St. A. Russica 1738. ápr.—jun. Grenznachrichten vom 2. April.

⁴⁾ Mikes 135. és 136. levele.

⁵⁾ Kr. A. F. V. 20. 4. Hofkriegsrath-Acten. 1738 május 3. V. 1.

jobb idők után sóhajtozó magyar szabadult meg ennek folytán a börtöntől és haláltól!

Gerlachnak volt annyi ideje, hogy tudtul adja Lobkowitznak, hogy van Rákóczi hívei között olyan is, kivel lehet beszélni. Gróf Csáky sokszor beszélte neki, hogy ő csak kényszerűségből követi Rákóczit és hogy semmit sem kíván inkább, mint azt a szerencsét, hogy a császár kegyelmébe fogadja és amnesztiát adjon neki, a minek fejében nemcsak azon lenne, hogy a fogoly német tisztek megszabaduljanak, hanem még más hű szolgálatokat is fog teljesíteni a császárnak.¹⁾

Lobkowitz erről felterjesztést tett a haditanácsnak, mire ez siet avval felelni, hogy Csáky áttérése esetén nemcsak kegyelmet fog kapni, de a császár különös kegyébe is fogadja.

Hogy Csáky ne legyen soká kétségben afelől, milyen „más hű szolgálatokat“ fognak tőle várni, megküldték mindenfelé III. Károly manifestumát, melyben Rákóczi Józsefet felségárulónak jelentve ki, kimondja, hogy őt bárki, még saját bajtársai is büntetés nélkül megölhetik s hozzáteszi, hogy a ki őt élve elfogja és átszolgáltatja a legközelebbi császári helyőrségnek, 10.000 forintot, a ki pedig megöli és hulláját beszolgáltatja, 6000 forintot kap.²⁾

A magyar királyi kancellária szintén sokat foglalkozott Rákóczival. 1738 május 6-án felterjesztést tesz a királyhoz, melyben elmondja, hogy Rákóczi ellen meg van védve mindenfelé az ország, de északon Máramaros, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Árva és Trencsén megyék felé nincsen elég óvintézkedés téve, azért kéri, hogy utasítsák a főispánokat, hogy ki ne mozduljanak megyéikből, őriztessék a szorosokat, a kisebb forgalmuakat zárassák el; vigyáztassanak a népre, nehogy valami lázító iratokat csempésszenek közéjük; gondoskodjanak róla, hogy az alsóbb hivatalnokok vigyázzanak arra, hogy a népnek ne legyenek bajai, terheiken könnyítsenek, különösen a katonaság okozta bajokért rögtön szerezzenek elégtételt; Kassa, Eperjes, Lőcse, Szepes, Munkács, Ung és Huszt várak helyőrségét erősítsék meg; a határok őrizésére és a nép fékentartására rendeljenek ki két lovasezredet, vagy ha ennyit nem lehet nélkülözni, legalább egyet küldjenek ki az északkeleti megyékbe és szükség esetén az erdélyi katonaság segítsen Máramarosban; tegyenek alkalmas embert Kassára parancsnoknak; a Lengyelországban levő hű embereket figyelmeztessék, hogy ha valamit megtudnak Rákócziékról, azonnal tudassák, úgy a kassai parancsnokkal, mint a magyar kancelláriával; miután Kis Jánosnak³⁾ a

¹⁾ Kr. A. Hofkriegsrath-Aeten 5. 1.

²⁾ H. n. St. A. Hungarn. 1738.

³⁾ Kis János egyike ama kor számos kalandorainak. Fiatal korában piarista volt, majd megugrott kolostorából s becsavarogta fél Európát. Lengyelországban visszaállt a

kassai kirendelt bíróság előtt tett vallomásából kitűnik, hogy négy év előtt Törökországban még a következő magyarok és erdélyiek voltak, úgymint: Dudás János, Kruesay István, Jávorka Adám, Máriássy Ádám, Illosvay János, Tóth András, Kiszely Mátyás, Zay András, Pápay János, Sibrik, Csáky Mihály, Mikes, Pázmány Péter, Laczy István és Lázár, Kovács György, teörsöki Borbély András, Eötvös Bálint és Horváth Ferencz és miután nagyon valószínű, hogy ezek, mivel nagyon rossz helyzetben vannak, hozzácsatlakoztak Rákóczihoz, igyekezni kell őket rávenni, hogy Rákóczit megöljék, vagy élve elfogják.¹⁾

A kancellária tehát — Kis János vallomása folytán — főleg a Felvidék mozgalmától félt. Azt hitte, hogy megismétlődik II. Rákóczi Ferenc esete. Pedig alighanem vaklárma volt az is, mikor sürgősen tudósította a haditanácsot arról, hogy Kassa felől azt a hírt vette, hogy Rákóczi pártja Lengyelországból akar betörni az országba és hogy a trencsényi határokon Szilézia felől több mint 150 fegyverest láttak közeledni. A haditanács utasította is a trencsényi várparancsnokot, hogy őriztesse a határt.²⁾

Szegény Rákóczi József pedig ott ült Viddinben és parádézott, mindig 600 ember kísérte, ha kilovagolt.³⁾ Alig is volt több híve.

A kancellária ajánlotta az uralkodónak, hogy Rákóczi Józsefre vérdíjat tűzzön ki, és épen a környezetében kereste az árulót. Elégedetlenek voltak a vénheft kurucok. Már Mikes írja róluk a fejedelem halála után 1736 május 15-én, hogy mennyire zúgolódnak, főkép azért, mert Mikes nem osztotta szét közöttük a fejedelem jószágát.⁴⁾ Kedvüket vesztették már régen, Rákóczi Józsefet nem szerették . . . a kancellária úgy látszik tudott erről. Kapóra jött Csáky ajánlkozása is. Szegény Rákóczi mi jót remélhetett! Megérkezett már az uralkodó rendelete is, hogy még azok is felségárulást követnek el, a kik vele érintkeznek és a vele érintkezőket fel nem jelentik, avagy gyámolítani merészelik.⁵⁾ És ekkor már folytak a tárgyalások Rómában, hogy Rákóczit, a kit a spanyol király az aranygyapjasrend lovagjává tett meg, az egyházból kiátkozzák. Az uralkodó gróf Harrach János nyitrai püspököt bízta meg

---

rendbe, de dacára papi felszentelésének, onnan ismét megugrott. Lekerült Rákóczi Ferenchez, Rodostóba, állítólag káplánja lett a fejedelemnek (Mikes nem említi), majd a fejedelem halála után visszatért az országba és a Felvidéken kezdte bűjtogatni a nemességet Rákóczi József mellett, azonban a kassai parancsnok neszét vette a dolognak és elfogatta. Vallomása nagy íjedelmet okozott, azt hitték már lángban áll az egész Felvidék, pedig az elzüllött Kis Jánosnak nem volt nagy bitele. Hogy mi lett vele, nem találtam meg az akták között. V. ö. H. u. St. A. Hungarn 1738.

¹⁾ H. u. St. A. Hungarn 1738.

²⁾ Kr. A. F. V. 15^{1/2}.

³⁾ U. o. F. V. 20 5.

⁴⁾ 120. levél.

⁵⁾ Kr. A. F. V. 1.

ennek kieszközlésével s habár többek között Acquaviva bíboros is nagyon ellene volt, XII. Kelemen pápa 1738 szept. 9-én mégis egyházi átok alá vetette és kiközösítette a szerencsétlen fejedelmi sarjadékot.¹⁾

Mialatt a bécsi udvar így a Felvidéken várta Rákóczi betörését, lenn az Al-Dunánál megdördültek már az ágyúk. Április elején 400 ember a lent álomásozó császári seregből átkelt az Olton és betört Oláhországba, de a törökök úgy megverték őket, hogy csak nagyon kevesen menekülhettek meg közülük.²⁾

Most azután a török lépett fel támadólag, még pedig Orsova ellen. Az ottani helyőrség már szent György napja óta készült a török támadására. Ó-Orsován egy nem teljes zászlóalj gyalogság, 350 dragonyos és kúraszír és 70 Splényi-huszár állott helyőrségben Miseroni tábornok vezérlete alatt. A törökök Vodicánál átkeltek a Dunán és május 8-án d. u. 1 órakor megjelentek az Orsova felett levő hegyeken s onnan zúdultak alá a császáriakra. Számuk az orsovai parancsnok levele szerint³⁾ 4000 lehetett, más tudósítások 6000, mások ismét 7000, sőt 9000-re is teszik. Valószínűleg nem voltak többen 4000-nél, de ez is sok volt. Roppant dühvel és ordítózással támadtak a császáriakra. Ezek valóságos golyózáport zúditottak a janicsárookra, kik egy oldalvölgyből törtek elő. Nem használt semmi! Miseroni tábornoknak egy szúrással kidöfik a szemét, egy másik vágás a vállát éri, környezete nagy bajjal a hajókra viszi. Átviszik Új-Orsovára, de rettenetes sebeiben még az éjjel meghal. A gyalogság parancsnokát, Ehrengrandt alezredest minden oldalról körül fogják. Mikor látja, hogy hiába minden, átnyújtja kardját az egyik töröknek annak jeléül, hogy megadja magát; a török elveszi a kardot, ám csak azért, hogy saját kardjával szúrja át a szerencsétlen tisztet, lerántják lováról s ott helyben fejét veszik. A császáriak szétszaladnak, csak a huszárok tartják magukat míg el nem hullanak. A többi menekül: egy része a hajókra s azokon át Új-Orsovára; a lovasság utat akar vágni magának, de nem sikerül neki, levágják őket, csak alig húsz jut el a hajókig, mások a hegyekbe menekülnek, napok mulva vergődnek el a közeli Mehádia váráig, de alig vannak négyen-öten. A császáriak teljes vereséget szenvedtek, Ó-Orsova a török kezébe került. A vert seregnak alig egy harmadrésze menekült meg.

Az új orsovai parancsnok, br. Correnberg nem tudott rajtuk segíteni. A menekülőket befogadta a várba s mikor megtudta, hogy br. Wilcesek nevű hadnagy élve török fogságba került, cserében felajánlott érte egy fogoly al-pasát. Ám ettől az időtől kezdve ő rá is elkövetkeztek a meg-

---

¹⁾ H. u. St. A. Russland, 1738 aug.—okt.

²⁾ U. o. Grenznachrichten Apr.—Juni.

³⁾ Kr. A. F. V. 15 a).

próbáltatás napjai, mert e naptól kezdve a török ostromzár alá fogta Új-Orsovát.¹⁾

A vereség híre nagy rémületet keltett a Bánságban. Orsova eleste után az út nyitva állott be egészen Temesvárig. A mehádiai szorosban ott volt ugyan Mehádia vára, melyet Piccolomini gr. ezredes mintegy 800 emberrel védett, de félő volt, hogy a török egyszerűen kikerüli a várat és a hegyeken keresztül tör be a Bánságba. Sőt Karánsebesen május 10-én már híre járt, hogy az ellenség betört a hegyeken keresztül s a lakosság az egész környéken széjjel futott, ki az erdőkbe, ki pedig el egészen Erdélybe.²⁾ Így például a temes-szlatinaiak a plébánoshelyettes, P. Szabó Elek, ferenczrendi szerzetes tanácsára május 26-án, Pünkösöd vasárnapján este összeszedték minden holmijukat, élelmiszerkészletüket, a templomi anyakönyveket és szerelvényeket, kocsira ültették az asszonyokat és gyermekeket s a férfiak maguk hátvédül maradvá, nekiindultak a hegyeknek és elrejtőzködtek az erdőkbe. Másfélévig voltak távol falujuktól s csak 1739 november 18-án tértek oda vissza.³⁾

A török csakugyan keresztül is vágott a hegyeken és egy erős csapata messze benn kalandozott a Bánságban. S a merre járt, a lakosság nagy része csatlakozott hozzá s vele együtt rabolt, pusztított, úgy, hogy az utakat mindenütt bizonytalanná tették Orsovától Temesvárig.⁴⁾ Másutt, pl. Temes-Szlatinán és környékén sokan még mielőtt törököt láttak volna a vidéken, töröknek öltöztek s mint ilyenek dúltak, raboltak egész csapatokban.⁵⁾ Rettenetesen elszaporodtak a rablók, pedig pl. Lugoson csak egy nap huszat akasztottak fel közülök, s a mi a legsajnálatosabb, sok helyütt maguk a pópák voltak a rablóvezérek.⁶⁾

Az orsovai szerencsétlen ütközetnek híre május 13-án érkezett Temesvárra. Itt is nagy ijedtséget okozott, de még jobban megijedtek attól az ide eljutott híreszteléstől, hogy a török sereg egyszerűen megkerüli Mehádiát és a hegyeken keresztül két oldalról betör a Bánságba. Attól féltek, hogy a török a különben is elégedetlen lakosságot felláztatja, aztán vele együtt dúl, pusztít és rabol és a szétszórt kisebb katonai őrségeket megveri, elfogja, az élelmi raktárakat elpusztítja és a mehádiai szorost elfoglalva, elvágja Orsovát Temesvártól.

Ezért hát gr. Neipperg, temesvári várparancsnok gr. Göldinnek, ki két zászlóalj Anelli- és Grüne-gyalogossal, két század gránátossal és mint-

¹⁾ Az ütközetre vonatkozó adatokat I. Kr. A. F. V. 20. 5, 9 és 15 a). Fasc. VIII. ad 15.

²⁾ Kr. A. F. V. N. 20. 5.

³⁾ Liber Copulatorum ab anno 1726, a temes-szlatinai plébánia levéltárában.

⁴⁾ Kr. A. F. VI. 30. 9.

⁵⁾ Liber Copulatorum.

⁶⁾ Kr. A. F. V. 20. 6. Grenznachrichten, F. VI. 30. 2.

egy hatszáz főnyi lovassággal Karánsebesen állomásozott, meghagyta, hogy visszahíva magához Prisch ezredest, aki két zászlóalj gyalogossal és két század gránátossal Kornyán állott, vonuljon ki a városból és sáncolja el magát valami alkalmas helyen, a honnét őriztetheti az utakat és hegy-szorosokat, a lakosságból szedje össze mind a vállalkozó bátrabb férfiakat; állítson ki mindenüvé őrséget az ellenség megfigyelésére s ha azt a hirt veszi, hogy az ellenség csak kis számmal jön, úgy vonuljon ellene és verje meg, ha azonban az ellenségnek a száma sokkal nagyobb, úgy azonnal vonuljon vissza Lugosra, vagy ha kell, egészen Temesvárra, ha pedig erre felé el van vágva a visszavonulás útja, vonuljon vissza Erdélybe és inkább hagyja az egész vidéket, raktáraival együtt az ellenség prédájának, sem-hogy különben is gyenge csapatát valami veszélynek tegye ki; intézze úgy a visszavonulást, hogy a törököt mindig két nappal megelőzze.

Maga Neipperg elhatározta, hogy ha a török Temesvárig hatol, magánál a várban csak két zászlóalj gyalogost, két század gránátost és csekély számú lovasságot tart meg. A többi, a várban vagy a környéken tartózkodó katonaságot gyorsan visszaparancsolja a Tisza és a Maros mögé, nehogy egyenként levágja őket a török. Csak azt kívánta, hogy 10—12 napi időt adjon még neki a török, addigra annyi katonaság fog Temesvárra érkezni, hogy szembeszállhat az ellenséggel.¹⁾

Ám a török seregnek ez a nagy félelmet okozó előnyomulása csak kisebb csapatok portyázása volt.

Íme, a török közeledtének hírére általános visszavonulásra gondolnak az egész Bánságban. Persze, mert a böles haditanács e háborús időben sem gondolt arra, hogy itt az ellenséggel közvetlen szomszédos helyeken teleljenek ki az ezredek, hogy szükség esetén azonnal készenlétben legyenek. Természetesen, sajnálják a kincstári birtokot katonatartással terhelni, inkább elküldték az egész sereget az ország túlsó részébe, a magyar megyékbe. Most aztán megijedtek, mert nem volt elég emberük a közelben.

Neipperg különben nagyon vérmes reményeket táplált, mikor azt hitte, hogy 10—12 nap múlva Temesvárt lesz a várva-várt császári sereg, több mint egy hónap telt el, míg az oda ért.

Ha a török főszereg most teljes erejével kiaknázza a győzelmet, betör a Bánságba, behozza Rákóczit — talán nem úgy végződött volna Rákóczi nézve a háború. Hiszen a császári sereg csak épen hogy szedelőzködött téli szállásáról és Neipperg visszavonulási parancsára az egész Duna-Tisza-Maros köze nyitva állt volna a török előtt, nem is bírta volna feltartani senki előnyomulását.²⁾ De hát a török élelemre várt, nem akart mozogni s azután előbb Új-Orsovát akarta elfoglalni.

¹⁾ Kr. A. F. V. 15 b).

²⁾ Darewsky jelenti a cárnőnek, hogy a bánságba vezető út nyitva áll a török előtt s Orsova el van vágva Temesvártól. 1738 május 31. Kr. A. F. V. 13.

Csakhogy az Orsovánál álló sereg nem volt felszerelve várívó eszközökkel s a mi a főbaja volt, hajói vagy más vizi alkalmatosságai sem voltak. Így az ostromba bele nem kezdhetett. Nehány napig csak ostromzár alatt tartotta a szigetet.

Május 12-én aztán beküldték a várba egyik foglyukat Leschl, Lantieri ezredbeli kornétást avval a felszólítással, hogy tetszés szerinti feltételek mellett adják fel a várat, mert különben rettenetes végük lesz mindnyájuknak, a kik a várban vannak. Br. Correnberg várparancsnok erre azt felelte, hogy ő rá a vár védelmét bízta, nem pedig annak feladását. Ő megesküdött az egész helyőrséggel együtt, hogy utolsó csöpp vérig védik a várat. A mi a fenyegetéseket illeti, azoktól sem ijednek meg, csak azt jegyezzék meg a törökök, hogy nekik is van kezük, meg fegyverük, hogy ők, ha feladnák a várost, a hóhér kezébe kerülnének, már pedig inkább elszenvednek száz ütést a töröktől, mint egyet a hóhértől. Tegyék hát csak meg a törökök is a kötelességüket, valamint ők is megteszik a magukét.

A kapitulációt tehát visszautasították. A várparancsnok majd minden nap haditanácsot tartott főbb tisztjeivel és hogy az ellenség közeledését wegnehezítse, hajólánccokkal vettette körül a szigetet. Az ellenségtől egyelőre nyugton voltak.

Május 22-én a török megint elküldte a kornétást, sőt felgyógyulásáig becsületszóra beküldte az orsovai ütközetben megsebesült és foglyul esett Protolano kapitányt is; mind a ketten felszólították a parancsnokot a vár feladására. Hogy a várőrség megijedjen, sok üzenetet küldtek kivívott nagy győzelmeikről. De ezek olyan ügyetlenül nagyított hírek voltak, hogy a várőrség rögtön belátta koholt voltukat. A kapitulálásról hallani sem akartak.

A török ismét tétlen maradt és nem is készülődött ostromra.

A temesváriak értesülése szerint, a törökök két pasát vártak Szerbiából Orsova alá tűzérséggel. Hogy ezek Orsova ellen fordulnak-e, vagy Mehádiát veszik ostrom alá, nem tudták.

Mehádia erőssége rossz állapotban volt és úgy tudták a temesváriak, hogy ágyúostromnak ellen nem állhat. Azért is meghagyta Neipperg gr. Piccolomini gr. ezredesnek, Mehádia parancsnokának, hogy végső szükség esetén adja fel a várat, sőt be se várja az ágyúzást, nehogy hiába vesztgesse el a legénységet, az amúgy is tarthatatlan pozíció védésében.

Ebből is szomorú következtetéseket vonhatunk le a haditanács belátására. Láttuk fennebb, milyen fontos pozíciónak tartották ezt a várat; azt remélték, hogy ez fel fogja tarthatni a törököt előnyomulásában; csak attól reszkettek, hogy a török egyszerűen kikerüli a várat és akkor akadály nélkül betörhet az országba. És íme most kiderül, hogy ez a fontos vár

a hadikormány hanyagságából olyan rossz állapotban van, hogy hivatalosan konstatálják tarthatatlanságát. Egy ágyúlövést sem tarthat ki!

Pedig a török csakugyan ostrom alá fogta Mehádiát.

Május 16-án mutatkozott először körülbelül hármezer török Mehádia előtt. Ezen a napon egyebet nem tettek, mint hogy felgyújtották a váron kívül levő szénakazlakat és gúnyhókat.¹⁾

Elég esodálatos, hogy Piccolomini nem hordatta be a várba a szénát, hiszen szüksége lehetett rá s ideje is volt rá elég, már egy héttel ezelőtt értesült a török közeledtéről. A török sereg lovasságból állt. Úgy látszik nem volt szüksége a szénára, hogy felgyújtotta, vagy az talán a vár ágyúinak a védelme alatt állott.

Május 17-én reggel hat órakor intézték az első rohamot az erődítések ellen. A lovasság leszállt lováról és úgy rohant a sáncok ellen. A helyőrség 14 kartácslővéssel és kézi fegyvereinek tüzével visszaverte őket. Háromszor újították meg a rohamot s háromszor verték őket vissza. Sokan elesetek közülök, de szokás szerint magukkal vitték halottaikat s így nem lehet tudni az elesettek számát.

Másnap és harmadnap újra meg újra megpróbálták a rohamot, de sikertelenül. Pedig olyan vak dühvel támadtak, hogy sokan egyenest belerohantak a spanyol lovagokba, másokat meg puskatussal vertek agyon.

20-án aztán visszavonultak Orsova felé. A várőrség azt remélte, hogy eleség hiányában még onnan is tovább vonulnak Kladovába vagy Negotinba,²⁾ de csalódtak, mert csakhamar visszajöttek friss csapatokkal.³⁾

Mintegy 4000 török folytatta az ostromot. Piccolomini tartotta magát, a míg tarthatta, de végre is közel két heti ostrom után május 29-én szabad elvonulás föltétele mellett föladta a várat. A várőrségből elesett három hadnagy és harminc közlegény, megsebesült negyven ember. A török vesztesége a császáriak szerint mintegy 600—700 ember lehetett.⁴⁾

A török a kivonulásnál nagyon udvariasan viselkedett. A pasa gyönyörűen fölszerszámozott paripát adott Piccolomininek annak elismeréséül, hogy oly hősiiesen viselkedett és azt mondá neki, bár az ő seregében volna sok ilyen tiszt. III. Károly ennek a dicséretnek úgy megörült, hogy elhatározta, hogy a legközelebb megüresedő lovasezredet Piccolomininek adja.⁵⁾ A pasa továbbá több tisztnek újveretű aranyokat adott és nagyon sajnálkozott a fölött, hogy nincs vele a fogata és így nem küldheti el őket kocsin,⁶⁾ de legalább díszkíséretet adott a kivonuló csapatoknak Karánsebesig

¹⁾ Kr. A. F. V. 20. 11.

²⁾ Kr. A. F. V. 20. 11.

³⁾ U. o. F. VI. 30. 9.

⁴⁾ U. o. F. VI. 30. 3.

⁵⁾ U. o. F. VI. 30. 14.

⁶⁾ Kr. A. F. VII. 33. 2.

s a mikor a császári tisztek társzekereit török katonák megtámadták és kirabolták, saját tisztjeik rántottak kardot s verték szét a rablókat és hozták vissza ezer bocsánatkérés között az elrablott holmikat. Ez az udvariaság azonban csak kárára vált a császári seregnek, mert e miatt nagyon sokan megszerették a törököt s hamarosan átszöktek hozzájuk.¹⁾

Körülbelül épen ekkor írta Luxemburgból gr. Sinzendorf az oroszországi nagykövetnek, gr. Osteinnek, hogy Piccolomini úgy visszaverte az ostromló török hadat, hogy majdnem kétezer esett el az ütközetben és hogy a török sietve visszavonult.²⁾

Königsegg, amint Darewskynek mondá, nem bánja Mehádia elestét, hiszen könnyen visszaveheti, mert alig van ott több 4000 töröknél. Erdélyből jövő tisztek pláne azt a mesét találták Darewsky elé, hogy szándékosan adták fel Mehádiát, hogy a törököt becsalják az országba.³⁾

Mehádia ostroma közben az Új-Orsovát megszálló törökök is felkészültek az ostromra. Megjöttek az ágyúik.

Május 28-án az új-orsovai helyőrség egyszerre csak észrevette, hogy a török nagy tömegekben felvonul. Azt hitték, hogy ostrom készül, azért az egész helyőrség felvonult kijelölt helyére. Azonban a török csak egy üteg ágyút állított fel az ó-orsovai hídhivatal fölött levő magaslaton. A császáriak igyekeztek őket ebben megakadályozni, de nem sikerült. Nagyon emelte azonban bizalmukat az, hogy mindaddig, míg kivonulva állottak, fejük és a sziget fölött három sas röpködött, a mi pedig ott, mint mondták, nagyon ritka madár. Jó oment láttak benne!

Május 29-én azután eldőrdült az első ágyúlövés és evvel megkezdődött Orsovának tulajdonképeni ostroma. Éjjel-nappal bömböltek az ágyúk és durrogtak a mozsarak. A török 56 ágyúból és 16 mozsárból lövöldözött.⁴⁾ A császáriak egy ütegből igyekeztek felelni nekik, de sikertelenül. Leszedték tehát a házak teteit és a legénység bevonult a kazamátákba, mert az utcákon életveszélyes volt a tartózkodás. A török a köröskörül emelkedő magaslatokról egyenest belátott a városba s mindent látott, a mi ott történt. Mégis nem annyira az ágyúgolyók pusztították a legénységet, hiszen egy hónap alatt csak ötven ember esett el és sebesült meg, hanem inkább a skorbut ritkította soraikat.

Május 30-án a török nagy győzelmi lövöldözést vitt véghez. A várbeliek nem tudták mire vélni a dolgot, míg be nem küldték hozzájuk a két mehádiai kezeszt, Thunt, a bayreuthi ezred századosát és egy hajdúkapitányt avval a hírrel, hogy Mehádia kapitulált. Ezek felszólították a vár-

¹⁾ U. o. F. VI. 30. 3. és 9.

²⁾ H. u. St. A. Russland Expeditionen Maj, Juni 85.

³⁾ Kr. A. F. V. 17.

⁴⁾ Darewskynek, hogy ne aggódjék, csak tizenhatszáz ágyúról szóltak. Kr. A. F. V. 14.

parancsnokot, hogy adja föl a várat, mert hiszen már elég soká tartotta magát és ha még soká késlekedik, nem várhat olyan kedvező feltételeket, mint a milyenben nekik volt részük. A várparancsnok azt felelte, hogy eszében sincs a várat föladni.

A török tehát folytatta a bombázást, a császáriak pedig a kazamátákba visszavonulva kitartással tűrték az ostromot.¹⁾

Így folyt ez tovább heteken keresztül.

IV. Fejezet.

A császári sereg lassan-lassan felvonult téli szállásából. A Belgrádba rendelt ezredek megérkeztek, megérkezett gr. Königsegg főparancsnok is. Junius elsején 31 zászlóalj gyalogos, 28 század gyalogos gránátos, 10 század lovas gránátos és 70 eskadron lovasság volt már együtt, összesen mintegy 12.000 ember.²⁾

Königsegg Krosskánál hidat veretett a Dunán, hogy serege Neipergnek Temesvárnál álló seregével érintkezhessék, azonban szemmelláthatólag nem tudta mihez fogjon. Egyszer úgy mondta a kérdezősködő Darewskynek, hogy elmegy seregével a Bánságba és ott egyesülve Neipperggel a török ellen indul, máskor meg azt mondotta, hogy nem vonulhat el innét, mert nem hagyhatja őrizet nélkül Belgrádot és a Duna vonalát.³⁾

Azután ha volt is elég embere már, nem volt szekerészete. A szekerek még mindig csak útban voltak. A tűzértségnek sem elegendő számú tisztjei, sem lovai nem voltak. Darewsky efölött nagyon csodálkozott, s mikor emiatt kérdést intézett Botta altábornagyhoz, ez azt felelte neki, hogy nem hitték, hogy a török olyan hamar kivonuljon.⁴⁾ A török tehát meglepte őket, a mi, tekintve az idő előrehaladottságát — junius volt már, — eléggé furesa! Mit gondolt vajjon Königsegg, mikor kezdi meg majd a török a háborút? Az Aldunánál május már meleg, junius forró!

Neipperg Temesvárról levélben szólította föl Königsegget, hogy vezérelje az egész sereget a Bánságba és tüzze ki a hadjárat céljául Új-Orsova felszabadítását. Ezzel a tervvel Königsegg a fennebb említett okokból nem birt megbarátkozni. Wallis és Philippi tábornokszerények sem voltak hajlandók ezt a tervet elfogadni. Königsegg tehát magához hívta Neipperget, hogy haditanácsot tartsanak. Ez junius 3-án megérkezett Belgrádba s még az nap megtartották a haditanácsot.⁵⁾

A haditanácsot Königsegg vezette és a következő öt kérdést terjesztette elébe: 1. maradjanak-e tétlenül a sereggel, vagy kezdjenek-e el va-

¹⁾ Kr. A. F. VII. ad. 15.

²⁾ Kr. A. F. V. 17.

³⁾ Darewsky levele a cárnőhöz, Belgrád 1738. jun. 8. Kr. A. F. V. 17.

⁴⁾ I. h.

⁵⁾ Kr. A. F. VI. 2.

lami actiót az ellenség ellen? ez esetben 2. támadják-e meg az ellenséget a Bánságban? és akkor 3. hagyják-e védtelenül a Duna vonalát és Belgrádot? 4. Hány emberből álljon a sereg és honnan vezényeljék ki őket? 5. Hogyan egyesüljenek az erdélyi meg a bánsági hadtestekkel.

A haditanács mindenekelőtt elhatározta, hogy kivonulnak az ellenség ellen a Bánságba, de azt tanácsolták Königssegnek, hogy elsősorban szerezzen biztos tudomást az ellenség erejéről és állásáról. Philippi azután azt a tervet vetette fel, hogy a lovasságból csak a dragonyosezredeket vigyék magukkal, mert az út Szlatinától kezdve olyan szűk, hogy a lovaság nem lesz képes működni, azonkívül nem is fog arra elég takarmányt találni a lovainak. Ámde ezt a tervet leszavazták avval, hogy a sereget nem szabad szétszakítani. Így tehát a Duna vonalát teljesen a gyöngye helyőrségek védelmére hagyták.

Azután kijelentette Königsseg a haditanácsnak, hogy a tűzérsséggel nagy baj van, mert a szükséges lovak és a szekérszet még nem érkezett meg. Tehát a pontonok húzására rendelt lovakat kell az ágyúk elé fogni, mert nem is remélhetik, hogy a megrendelt lovak és a szekerek, melyek most még Bécs és Pest alatt állanak, július vége előtt megjöhessenek. Hiányzik továbbá még 3000 igás ökör és néhány száz kocsis legény; az utóbbiak közül sokat fölfogadtak már, de ezek, mivel nem volt mündérjuk, egyszerűen elszöktek. Így azután hiába van Futtakon és Belgrádban annyi liszt és zab felhalmozva, nem lehet felhasználni! Emiatt elhatározta a haditanács, hogy parasztszekereket fogadnak fel és a késedelmeskedő szekérszet elé tiszteket küldenek ki, hogy siettessék a menetet.

Neipperg erre megjegyezte, hogy hiába keresnek majd a Bánságban szekereket, mert onnan a nép vagy elszökött, vagy nem akar a császáriaknak szolgálni. A bánsági hadseregnek pedig csak husz napra van elegendő élelme, ha már most odavonul az egész sereg, hamar elfogy az egész élelem.

Erre tehát a haditanács elhatározta, hogy a sereg ki nem mozdul addig, a míg elegendő elesége nem lesz. Azt, hogy miképen fognak egyesülni a többi hadtestekkel, nem beszélték meg.¹⁾ Evvel a haditanács befejeződött.

Neipperg még aznap visszautazott Temesvárra²⁾ és onnan írt immár elfogadott tervéről a lotharingi hercegnek, előadva neki, hogy felvonulnak Temesvár, Lugos, Karánsebesen át Mehádia alá, azt elfoglalják és felszabadítják Orsovát. Elmondja, hogy lassú előhaladásuknak az is az oka, hogy

¹⁾ Diarium, was sich von 2./III. bis 12./VII. 1738 merkwürdig zugetragen hat stb. Kr. A. F. XIII. 26—28. Vagy maga a Szász-Hildburghauseni herceg táborszernagy, vagy valamely bizalmasa írta.

²⁾ Kr. A. F. VI. 4.

sok Temesvárra rendelt ezred még nem érkezett meg, kéri a hereceget, hogy ha odaautaztában Temesvárra rendelt ezredekkel találkozik, sietesse őket.¹⁾

Königsegg is írt a lotharingi hercegnek és nagyon panaszkodott, hogy a kamara nem küldi rendesen a pénzt és az eleséget és a szekérszet is késik s azért nem tud mozogni.²⁾

Értesítették erről az uralkodót is, a ki erre megírta vejének, hogy ő a maga részéről kívánja Orsova felmentését, ha ez nagy veszély nélkül lehetséges, örülni fog ha kiverik a törököt a Bánságból, azután majd ha ez sikerült, gondolkozhatnak a továbbiakról. Küldött egy külön biztost is, hogy az szigorúan megvizsgálja, ki a hibás a szekérszet és az élelmezés körül tapasztalt hanyagságokban? Rábizza, hogy a mi hibát és hanyagságot az élelmezés körül talál, azt szigorúan büntesse meg.³⁾

Bizony talált volna a herceg elég hibát és hanyagságot magában a fővezérben is. Mert hát gr. Königsegg csak a papiroson tudott jól fegyelmet tartani és vezetösködni.⁴⁾

Junius 4-én megindította a Belgrád alatt álló sereget Kroska felé, hogy hidat verjenek a Dunán. Ez ugyan a haditanács megállapodása ellen volt, de legalább siettette a felvonulást. Ámbár nagyon furesának látszik, hogy Königsegg éppen akkor kerekedik föl gyorsan seregével, a mikor hírt veszi, hogy a török minden oldalról nyomul előre a határra és már a Drinánál áll készen az átkelésre, pedig egész Szlavóniát csak egy drago-nyosezred őrzi a Dráva mentén.⁵⁾

A hídveréssel junius 8-ára készen voltak. Königsegg ezen a napon utazott el Belgrádból a sereghez. Ez a nap meg a következő eltelt az előkészületekkel az átkelésre, mert a Duna partján arra felé nagy mocsarak voltak. Junius 10-én aztán átvonult az egész sereg a hajóhídon és még az nap Humilicáig menetelt, a hol estére tábort ütött. 11-én megérkeztek Pancsovára, a hol a következő nap pihenőt kaptak.⁶⁾

Pancsován haditanácsot tartottak afölött, hogy merre vonuljanak. Mint az egyik naplóíró írja, legjobb lett volna a Karas folyó mentén menniök, mert egyrészt az lett volna a legrövidebb út, másrészt lett volna út-

¹⁾ U. o. VI. 5.

²⁾ U. o. F. VI. 3.

³⁾ Kr. A. F. VI. 10.

⁴⁾ A katonaság kihágásai miatt panaszkodtak mindenfelé. V. ö. pld. A. T. I. 263. és 461.

⁵⁾ Darewsky levele. Kr. A. F. V. 17.

⁶⁾ Juornal der im Königreich-Hungarn unter dem general Commandanten, dem Herrn gen. Lieut. Herzog zu Lothringen stb. militärenden Kais. Armee von 8 Juni 1738 bis 24 szeptember. H. u. St. A. C. MS. No. 1085 f. 98. Königsegg seregéhez tartozó tiszt vezette.

közben mindig víz és fa s azonkívül elkerülhették volna a ragálytól megszállott helyeket. Hanem hát a vezetőség másképen döntött.¹⁾

Pedig bizony a ragálytól félhettek. Az egész Bánságban a pestis dúlt. Már a tavasz elején behurcolta az Erdélyből jövő Grüne-ezred a Bánságba²⁾ és a szokott gyorsaságával terjedt faluról-falura. Hiába küldtek ki külön orvosokat,³⁾ a ragálylallyal nem bírtak. Junius elején még a következő falvakban dühöngött a pestis. A temesi kerületben: Szt.-András, Bencekút, Medvés, Gyarmat, Csernihar, Keza; a lippai kerületben: Novosellóban, Pesenicában, Wisznában, Barában, Pagóban; a lugosi kerületben: Bacsiovában, Fadimákon, Remetén és Ágason.⁴⁾ Ezekről a helyekről hivatalos jelentést küldtek Temesvárra, de a jelentés korántsem volt teljes. Alig akadt falu, mely mentes maradt volna a szörnyű betegségtől.

Így hát a vezetőségnek nagyon óvatosnak kellett volna lennie a vezetésben, de legfőljebb csak annyit tett meg, hogy a katonáknak szigorúan megtiltotta a falvakba való betérést, a mit ezek azonban nem nagyon vettek figyelembe, mint alább látni fogjuk. Ám a hadvezetőség is furcsa dolgokat tett. A diarium írója szerint minden hadvezérnek tudnia kell, hogy a legénységet lehetőleg kímélni kell. Ezért szokás mindenütt forró nyári időben még a hajnali szürkület előtt megindulni, hogy a sereg addigra, mire a nap már magasan áll és erősen süt, útjának nagyobb részét megtegye és ne legyen kénytelen a legnagyobb hőségben menetelni. Az is rendes szokás, hogy a gyalogság vonul elől, mert a lovasság úgyis könnyebben mozog és nagyobb port is ver föl. De ez Königsseg seregében mindenben ellenkezőleg történt.

Junius 13-án gyülekezött csak öt óraker reggel vertek. A gyalogságnak meg kellett várnia, míg a lovasság és a podgyászszekerek elvonulnak, úgy, hogy csak 7 óraker reggel indulhatott. Az út eleintén óriási pusztaságon vezetett, hogy egy szál fű sem adott árnyékot, hanem annál több por volt, a mit a lovasság meg a szekerek felverték. Azután egészen az aznapra kítűzött úticélig, Oppováig bűzös moesarak mellett vonultak el. A hőség olyan óriási volt, hogy az emberek úgy hullottak, mint a legyek. Kilencen ott mindjárt halva maradtak és a 7500 emberből 4548 maródi maradt el az úton.⁵⁾

Szinte hihetetlen dolog! A legénységnek több mint fele elmarad az útban és Königsseg nem törődik vele, folytatja az útját és még másnap

¹⁾ Diarium. Kr. A. XIII. 26—28.

²⁾ A. T. I. 40.

³⁾ A. T. II. 145.

⁴⁾ Protocoll des H. G. F. W. M. gr. von Aspremont-Lynden für die Compagne pro 1738. H. u. St. A. C. MS. No. 277, f. 1—51. (Neipperg seregében)

⁵⁾ Diarium Kr. A. F. XIII. 26—28.

is tovább akar menni Oppovából anélkül, hogy az elmaradottakat bevárná, s csak nagynehezen egyezik bele, hogy egy napi pihenőt tartson.¹⁾

Honnan most ez a nagy sietség? Az igaz, hogy az uralkodónak megígérte, hogy Temesvár alatt lesz,²⁾ de azt ígérte, hogy seregestül megy oda. Ilyen módon pedig a sereg nagyon nehezen ért volna Temesvárra.

Többek között a Szász-Hildburghauseni herceg is figyelmeztette Königsegget, hogy a sereget már kora hajnalban indítsa útnak, de hiába, Königsegg nem tanult az előbbi napok tapasztalásából — vagy talán neki volt volna nehéz a túl korai felkelés, lévén már öregecske — a következő nap is csak akkor indultak útra, mikor a nap már magasán volt az égen.³⁾

15-én Domasovicára, 16-án Szeacánba, 17-én Foenbe, 18-án Vipece (új-bécsbe) érkeztek.⁴⁾ Ezen a napon megint furcsa dolgot művelt a vezetőség. A helyett, hogy megvizsgálta volna a terepet, csak ment, ment előre a sereg minden körütekintés nélkül. Így történt aztán, hogy alig két órai út után egyszerre csak megakadt a megint elől menetelő lovasság. Egy nagy mosárhoz értek, melyen csak egy szűk híd vezetett keresztül. A míg hát a lovasság kettesével átkelt a hídon, a nyomukban érkező gyalogságnak ott kellett álldogálnia órák hosszáig a legforróbb napban. Ha Königsegg egy kissé előrelátó, a gyalogságot el sem indítja, míg a lovasság át nem kelt a hídon. Így a szegény legények legalább árnyékban pihenhettek volna s bármennyit várakoztak volna is, annyira mindenesetre jutottak volna, mint így, mikor nyolc órai menetelés alatt csak másfél mértföldnyi utat tettek meg.⁵⁾ Vipecéről Königsegg Temesvárra utazott, a vezérlettel megbízva Philippit és a Szász-Hildburghauseni herceget.⁶⁾ Így hát az uralkodónak tett ígéretét beváltotta, ha ugyan csak részben, ő 18-án elért Temesvárra, bár serege még nem egyesült a temesvárival.

19-én estefelé menetközben találkoztak a Temesvárra utazó Lotharingia Ferenc herceggel és öccsével Károlylyal. A hercegek június 7-én indultak el Bécsből.⁷⁾ Az udvari kamara ugyan már május közepén háromezer forint árá ökröt vétetett a herceg podgyászának szállítására,⁸⁾ azonban a seregnél még sem hitték, hogy a sereghez csatlakozzék, egyrészt, mert a pestis dühöngött, másrészt, mert tudták, hogy neje Mária Terézia főherceggasszony áldott állapotban van, no meg azért is, mert Rá-

---

¹⁾ U. o., i. h.

²⁾ Kr. A. F. VI. 8. és 15.

³⁾ Diarium, i. h.

⁴⁾ Journal, i. h.

⁵⁾ Diarium, i. h.

⁶⁾ Journal.

⁷⁾ H. u. St. A. Russland expeditionen 1738. Maj, Juni f. 85.

⁸⁾ A. T. II. 355.

kóci József viszonzásul 20.000 aranyat tűzött ki a fejére, ha már az udvar Rákócit fősvénségből csak 10.000 aranyra becsülte.¹⁾

Az utazás minden baj nélkül megtörtént. Az uralkodó sok levelet küldött kedves veje után. Kérte őt, vigyázzon egészségére, féltette a folyton fúvó erős szélről, különösen a hajóutazás alatt. Inkább haladjon lassan, csak bajnak ne tegye ki magát.²⁾

Miheztartás végett azt is megírta neki, hogy mind ő, mind a cárnő szívesen kötnének békét a törökkel.³⁾ Figyelmezteti, hogy óvakodjék a ragályos betegségtől.⁴⁾ Egyszóval nagy szeretet kísérté a herceget apósa részéről a táborba s ez a szeretet akkor sem hagyta el, mikor a császár jogosan tehetett szemrehányásokat fővezérének.

A herceg Belgrád felé tartott, de Königsberg megírta neki a sereg kiindulását Temesvár felé és felkérte, hogy utazzék Péterváradon keresztül ő is oda. Neipperg már várni fogja a tiszai átkelésnél.⁵⁾

Junius 19-én késő este a herceg meg is érkezett Temesvárra és meg szállott a kormányzó házába.⁶⁾

Itt azután megállapodtak abban, hogy a Belgrád felől jövő sereg nem megy be Temesvárra, hanem elkanyarodva folytatja útját Lugos felé s a temesváriak külön indulnak útra Neipperg vezetése mellett.⁷⁾

Neipperg már jobb rendet tartott. Junius eleje óta rendes őrzőjáratokat küldött az egész környékre, Köveres, Oravica, Denta felé, s a Temes, meg a Bega folyókhoz. Az ő táborában jobban osztották be a menetelést is. Éjfél után két órakor fújtak ébresztőt s háromkor már útnak indultak. Mindíg a gyalogság ment elől. Junius 21-én indultak el Temesvárról s aznap Köveres mellett szálltak táborba, honnan másnap tovább indulván, még aznap Szinérszegre értek. Innen 23-án indultak meg Lugos felé, a hová aznap meg is érkeztek és táborba szálltak. Itt várták be Königsberg seregét.⁸⁾ Innen is folytonos őrzőjáratokat küldtek ki az egész környékre.⁹⁾

Ez a sereg csak nagy nehézségek között vergődött előre. Junius 20-án egyszerre indították útnak a lovasságot és a gyalogságot, ennyit úgylát-szik mégis keresztülvihettek a józanabb felfogású tábornokok, hanem erre a napra azért ebből sem volt köszönet. Egy sűrű erdőn vezetett át az út,

---

¹⁾ Kr. A. F. VI. 30. 11.

²⁾ U. o. F. VI. 6.

³⁾ Kr. A. F. VI. 9.

⁴⁾ U. o. F. VI. 15.

⁵⁾ U. o. F. VI. 8.

⁶⁾ U. o. F. VII. 33. 2.

⁷⁾ Journal f. 101.

⁸⁾ Protocoll, i. h.

⁹⁾ Kr. A. F. VI. 14.

úgy, hogy csak nagyon lassan haladhattak előre. Hét óra alatt tettek meg egy különben alig háromórát utat.

Junius 21-én útközben találkozott a két sereg. Königsberg táborában nagy csodálkozással látták, hogy Neipperg hadteste csak négy zászlóalj gyalogosból és három ezred lovasból állt. Elégedetlenséget keltett közöttük, hogy nekik be kellett a kisebb hadtest elvonulását várniok, és így aztán ismét a legnagyobb forróságban keltek útra. Estére Mosnicán szálltak meg és itt csatlakozott hozzájuk a lotharingiai herceg, a ki öcsese és Königsberg kíséretében jött meg Temesvárról.¹⁾

Egy kém ajánlkozott a vezéreknél, hogy úgy elvezeti a sereget a hegyek között, hogy a töröknek a hátába és oldalába kerül; de ajánlatát nem fogadták el. Nem bíztak benne, vagy nem mertek nekivágni a hegyeknek? Akármint volt, kár volt meg nem fogadni a vidékkel ismerős vezetőt. Olyan nagy sietséggel, azaz elhamarkodással ment különben a menetelés, hogy első nap mindjárt 19 ember halt meg menetközben a forróság és kimerüléstől. Hjah, azt mondták: *periculum in mora*.²⁾ Ám az volt a baj, hogy — mint látni fogjuk — ez a sietség csak Lugosig tartott.

Másnap, 22-én a Temeshez érkeztek és itt ismét érvényesült Königsberg körültekintése. A folyón egy olyan szűk híd vezetett át, hogy egymás mellett csak két lovas, vagy négy gyalogos haladhatott. Azonban e mellett a híd mellett állottak még egy másik, nagy, széles híd cölöpjei, csak deszkát kellett volna keresztül fektetni rajtuk, készen lett volna a pompás második híd is. Hanem hát ez Königsbergnek nem jutott eszébe, így azután a menet két óra helyett eltartott nyolc óra hosszáig, és dacára, hogy reggel öt órakor indultak útnak, déli tizenkét órakor az utolsó ezred még alig haladt 300 lépésnyire a kiindulási helyről.³⁾

Képzhetni, hogy úgy a legénység, mint a tisztikar nem nagyon épült hadvezére ügyességén.

Végre junius 24-én megérkeztek Lugosra, hol egyesültek Neipperg seregével és a már előbb oda rendelt 3036 főből álló hat ezreddel.⁴⁾

Időközben sok minden történt a végeken. A nagyvezér Nissába érkezett és eleintén úgy látszott, hogy Belgrád ellen fordul.⁵⁾ S e miatt az ottani helyőrség sokat szenvedett, mert ha csak egy pár török mutatkozott valahol messze, rögtön felverték az egész helyőrséget, az ágyúkat megtöltötték, a csapatokat a falakra vezényelték. Egyszer — írja haza egy tiszt Belgrádból — valami 400 török közelítette meg két óra távolságyira a

---

¹⁾ Diarium, i. h.

²⁾ Kr. A. F. VII. 33. 2.

³⁾ Diarium, i. h.

⁴⁾ Protocoll, i. h.

⁵⁾ H. u. St. A. Russica 1738. Apr., Jul.

várost és rabolgatott, gyűjtogatott. Az egész helyőrségnek készenlétben kellett állnia miattok. Pedig a mint hírlett, az arrafelé tanyázó törökök szedett-vedett népség, arnóták, rácok, cigányok és oláhok, a kik az első komoly ellenállásra megszaladnak.¹⁾ Ámde nem mindenki becsülte le így a törököt. Egy másik író a török rablókról úgy tudja, hogy hatezren voltak és hogy nagy károkat okoztak s aggódott nagyon a miatt, hogy a helyőrséget annyit háborgatják.²⁾

Mindenből csak az látszik ki, hogy a belgrádi várparancsnok érezvén elhagyatottságát, bizony nagyon izgatott lett még a vak lármára is.

Török rablók sokfelé garázdálkodtak. Báziáson pld. megszalasztották a csajkásokat s felégették a házakat, meg a kolostort.³⁾ Különösen sok rabot ejtettek. Csak az egyik rablócsapatnál több mint 3700 fogoly volt.⁴⁾

Ám nemcsak a török rabolt. A parasztság is egész rablóbandákat alkotott. Egy gattájai paraszt, Darabancs Pál, 60 emberből álló bandát szervezett s avval kirabolta a szt.-györgyi kalugyerkolostort, és az egész vidéket le Moldováig bekalandozta.⁵⁾

Temesvárt is arról panaszkodtak, hogy az összes bányákat is tönkretették, de nem a törökök, hanem a rablók, a kik egy szálíg megölték azokat a bányászokat, a kik idejekorán nem menekültek Temesvárra.⁶⁾

Orsova felől hírek jöttek. A bombázás szünetelt, ebből aztán mindjárt azt következtették, hogy a török eleség hiányában elvonult alóla.⁷⁾ Még az a hír is járta, hogy a török egészen kivonult a Bánságból, odahagyta Mehádiát is, miután az ágyúkat használhatatlanokká tette.⁸⁾ Ez azonban mind csak kőszá hír volt. És igazuk azoknak volt, kik úgy tudták, hogy a török a császári sereg jövetelének hírére valahol Teregová, Szlatina, vagy Mehádia körül a hegyekben foglalt állást, hogy a császáriakat megakassza előnyomulásukban.⁹⁾

A táborban nagy volt az eleséghiány. Königsegg még június 21-én Temesvárról megírja az uralkodónak, hogy nemcsak a legénység, hanem sokan a tisztek közül is eleséghiányban szenvednek. Az árak rettenetes nagyok, sőt még maga is pótlékot kér táblapénzéhez, mert másképp nem

---

¹⁾ Kr. A. F. VI. 20.

²⁾ U. o. F. VI. 12.

³⁾ A. T. II. 29.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Protocoll junius 8-áról, i. h.

⁶⁾ Kr. A. F. VII. 33. 2.

⁷⁾ Kr. A. F. VI. 30. 14.

⁸⁾ U. o., i. h.

⁹⁾ U. o. F. VI. 16.

futja neki sem.¹⁾ Hát még a többi szegény tiszt mennyit nélkülözhetett! Hozzá még a fáradságos út!

A kimerült csapatok végre Lugoson két napot pihenhettek.

Junius 25-én Königsberg haditanácsot tartott, s bejelentette, hogy az erdélyi segélycsapatok, 8 zászlóalj gyalogság, 8 század gránátos, 3 lovas- és egy huszárezred valószínűleg Karánsebesen fog egyesülni a fősereggel.²⁾ Azután kiadta az Ordre de Bataillet az egyesült seregnek. De ezt nem jól csinálta, mert az egyes ezredek zászlóaljait úgy szétválasztotta, hogy egy-egy ezred legénysége 3-4 tábornok vezénylete alá került. Intézkedésének célszerűtlen volta csakhamar kiviláglott, s így kénytelen volt nem épen tekintélyének öregbítésével új Ordre de Bataillet készíteni.³⁾

Junius 26-án aztán tovább mentek Zséná felé. A menetelés nagyon lassan történt, a terepet nem ismerték. Egy hídon ismét a lovasság ment át először, míg a gyalogság a legnagyobb forráságban álldogált. Zsénán a tábornok bozótos helyen ütötték fel, úgy, hogy a fáradtan érkező csapatok nem találták meg a helyüket, s a lovasság meg a sok bozótától nem tudott mozogni.⁴⁾ E miatt panaszt emelhettek Königsbergnél, mert az aznap esti napiparancsban meghagyta, hogy az ezredek vágják ki a frontjuk előtt levő bozótot. Azt is meghagyta, hogy ezentúl minden ezredből egy furir menjen előre a táborba, a ki azután a bevonuláskor helyére tudja vezetni ezredét. Sőt mi több, a lovasságnak is megparancsolta, hogy a gyalogságnak helyet adjon és vonuljon csak mindig az út szélén, hogy a gyalogság elférjen.⁵⁾

Junius 27-én mindjárt egy negyedórával az elindulás után baj történt. Az elől menő lovasság megakadt. Egy széles vízmosáshoz értek, melyen vezetett ugyan át valami padló, de azon a lovasság meg a társzerekereket át nem mehettek. Hogy ilyesmi megtörténhetett, azt bizonyítja, hogy Königsberg még csak a tábor közvetlen környékét sem rekognoscírozta. Csak ment vakon előre. Ott álltak hát a vízmosás szélén és azt sem tudták mihez fogjanak. Már erre még a tábornokok is zúgolódni kezdtek és azt mondogatták, hogy ők maguk is szívesen elmennének rekognoscírozni, de sohasem tudják merre kell másnap menniök, mert az útitervet mindig csak éjjelkor kapják meg és kora hajnalban már útnak indulnak. Azután sohasem érnek hamarább táborba d. u. 5 óránál, s akkor is estig kell várniök a parola kiadására, a rendeletekről is csak közvetlen akkor értesülnek, mikor már végére kell őket hajtani. . .

---

¹⁾ H. u. St. A. Turcica 1738.

²⁾ Kr. A. F. VI. 16.

³⁾ Diarium, i. h.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Protocoll, i. h., jun. 26.

Ki tudja meddig állnak ott, ha egyszerre egy pár huszár hírül nem hozza, hogy alig ezer lépésnyire tovább olyan széles híd vezet keresztül a vízmosáson, hogy a szekerek is kényelmesen átkelhetnek rajta ¹⁾ Hát ezt bizony már legalább egy nappal előbb meg lehetett volna tudni!

Estére azután beérkeztek a Priszáka mellett ütött táborba. Junius 28-án végre Karánsebesre értek. Lugostól Karánsebesig tehát három napig meneteltek, a mi, tekintve előbbi sietségre való ösztökélésüket, nem nagy eredmény! Itt vártak már rájuk a hátszegi völgy felé felállítva az erdélyi csapatok, 3632 ember, kik most már csakugyan egyesültek a sereggel.²⁾ A seregnek létszáma úgy 45.000 főre rúghatott, melyből 11.000 ember a lovassághoz tartozott; volt pedig benne mindössze 44 zászlóalj gyalogos, 47 század gránátos, 4 dragonyos-, 4 vértés- és 3 huszárezred.³⁾

A következő napon, június 29-én Slatina felé vonultak és itt látták az előcsapatok először az ellenséget. Mintegy száz török mutatkozott a szemközt fekvő magaslatokon. Itt tehát már a török járta földre jutottak.⁴⁾ Meg is látszott rajta. A falu, a templom, minden elpusztult. A török meg a rablók mindent felégettek. Néhány ott maradt embert megöltek.⁵⁾

Ez a falu azonban nevezetes szerepet játszik a háború epizódjaiban. Az esetnek regényes leírása így hangzik:

„(A sereg) június 29-én pihenőt tartott, mit Ferenc és Károly hercegek arra használtak, hogy kevés kísérettel kémszemlét tartottak, miközben vadászattal mulattatták magokat.

Ekkor történt, hogy a hercegek a Turesi Morts hegyen kíséretüktől elválva, a járatlan vad erdőben eltévedtek. A veszély, melybe jutottak, rájuk nézve annál nagyobb volt, mert nemesak török őrsapatok cirkáltak az erdőben, hanem egy leginkább álöltözetű románokból álló rablóbanda csoportjai is portyáztak, kik épen oly vadak és kegyetlenek voltak mint a törökök; búvhelyüket az ottani hegyzúgokban s hasadékokban tartották, gyülekezni is ott szoktak és így a hercegek szabadsága, sőt élete veszélyeztetve volt a legnagyobb mértékben.

A hadseregbe a hercegek eltévedése igen lehangolólag hatott, annyira, hogy a török csapatok főparancsnoka, Hadschi Mohammed, ki az eseményt szökevényektől igen hamar megtudta s az alkalmat felhasználta, könnyű szerrel nyomta vissza a császáriakat, kiket most gr. Königsberg a Slatina és Slova között fekvő Kimpufomi nevű síkságra vezetett vissza, hogy alkalmas tért nyerjen, hol az ellenséggel inkább szembezállhat.

---

¹⁾ Diarium, i. h.

²⁾ Journal, i. h.

³⁾ Kr. A. F. VI. 17 és 26, F. VII. 33. 7.

⁴⁾ Journal, i. h. Jun. 29.

⁵⁾ Liber Copulatorum (Tem.-Slatinán) pg. 3.

E hátrálás következtében a hercegek el lönek metszve a seregtől s azon veszélynek kitéve, hogy az ellenségnek kezébe kerülnek.

Azonban a gondviselés örködött felettük és válságos helyzetükben mentőt küldött számukra bukornicai Vancsa Péter személyében, ki a császári sereg kalauza volt és a hercegek eltévedésének hírére útnak indult, hogy őket felkeresi, mi sok keresés után végre sikerült is neki, mert a hercegeket Lunkavica vidékén megtalálta és míg a törökök az egész tájékon cirkáltak, azalatt Vancsa árutakon Kulmia Raskoviból, hol az első éjt a vadon rengetegben töltötték, Szemenikbe vezette őket, hol a legnagyobb nélkülözések között töltötték ismét erdőben a második éjt. Innét jul. 1-én Kulma Tilvin át a palumi völgybe, a Temes forrásához értek, innét Krakut, Pipit, Tilva de hok-ot, Rakittát, Magurát, Kostejt és Kicsóvát érintve a szlatinai patak mellett szerencsésen Szlatinához közel egy dombra érkeztek, honnét már a csak negyedóránnyira fekvő császári tábornok megpillanthatták. Itt Lothringeni Ferenc herceget, annyi kiállott veszély és nélkülözés után, annyira elfogta az öröm és hála, hogy fogadást tett, miszerint azon a helyen templomot építtet, mely fogadását nemsokára teljesítette is.

A hercegek egy a dombból kiálló széles sziklán csak rövid ideig pihentek meg, mert vágytak visszatérni övéikhez, kik leírhatatlan örömmel, szűnni nem akaró s a hegyekbe messze visszahangzó rivalgással üdvözlötték a szerencsésen megmentett hercegeket. Az örömrivalgás visszahangja elhatott a törökig. Vancsa Péter pedig, a derék román, gazdag jutalmat kapott és hűsége, nemes tette gyümölcseit még évek hosszú során át élvezte.¹⁾

Mások szerint ez a Vancsa harampasa lett volna, a ki mikor az erdőben kézre kerítette a hercegeket és megtudta, kik a foglyai, térdre esve kért pardont és ezt megnyervén, vezette vissza a hercegeket a sereghez. Ám Böhme szerint Vancsa nem volt rabló, hanem pandur-örmmester és e tetteiért hadnagygyá nevezte ki a lothringeni herceget. Később százados lett és mint ilyen halt meg. Hivatalos iratait fiára hagyta és ennek hagyatékából merítette Böhm az ő elbeszélését.²⁾

Hanem hát ez a szép elbeszélés aligha több hagyományos legendánál, melyekkel tele van minden magyar család története.

Hogy a Lotharingiai hercegek itt csakugyan eltévedtek az erdőben, az tény, az is tény, hogy valami Vancsa Péter nevű bukornicai ember vezette őket vissza a sereghez. Ezt megírta parasztok híradása alapján P. Szabó Elek szlatinai plébános-helyettes, a ki aznap a menekült falu népé-

¹⁾ Böhm, Délmagyarország külön története. Pest (1867) II. 42—44.

²⁾ I. m. 448. 12 és 14.

vel Csákován tartózkodott.¹⁾ A szlatinai templomban van egy — semmi-
esetre sem egykorú — chronosticonos emlékkő a következő felírással:

*Quod Franciscus post Caesar et Carolus fratres
Lothari venando errantes hic turcas evaserunt
Largitate duae et affinis Mariae Theresiae re-
structa.*

A templom tehát az 1738. esemény emlékére épült és 1771-ben
renováltatott.

Ámde maga a plébános is csak azt írja, hogy a hercegek junius
29-én eltűntek, de még aznap visszavezette őket Vancsa.²⁾

Hogy miképen tévedhettek el, az érthetetlen dolog. Vadászni nem
mentek, az bizonyos. A török sokkal közelebb volt, semhogy ilyesmire
gondolhattak volna. Kémszemlére sem mehettek, hiszen Königsberg még a
huszárságot sem akarta e célból kiengedni a táborból, pedig — mint alább
látni fogjuk — a tábornokok maguk kérték erre. Meglehet, hogy a tábor kö-
zelében az erdőben sétáltak, azonban bizonyára megfelelő kísérettel és
akkor is a sereg mögött, a merre már elhaladtak és a hol ellenséget nem
is sejtettek. Így aztán megtörténhetett, hogy az egész kíséret eltévedt,
de az arra vetődött Vancsa aztán útbaigazította őket. Ha meggondoljuk,
hogy abban az időben milyen könnyen ment a bajba jutottaknál a foga-
dalom, nem csodálkozhatunk azon, hogy a jámbor hercegek bajba jutván
fogadalmat tettek és ezt betartván, azon a helyen, hol a táborba vissza-
jutottak, egy kápolnát építettek. Mert a régi fogadalmi templom csak kis
kápolna volt, csak később bővítették ki templommá.

Az egész dolog olyan jelentéktelen volt, hogy az egykorú aktákban
még nyomát sem találtam, pedig ha valaki, úgy a Diarium éles tollú írója
felemlítette volna, már csak azért is, hogy a hercegeket könnyelmű esattan-
golásaikért alaposan megrója³⁾

Az pedig, hogy a török sereg viasszaszorította a császáriakat, az

¹⁾ Liber Copulatorum pg. 3.

²⁾ Juni 29. Csakovam venimus, hac die Princeps Franciscus cum fratre suo Ca-
rolo in silvis evanuit' Petrus Vancsa ex Bukovica die 29 Junii ambos principes per lo-
cum Szlatiniora deduxit usque ad coemeterium penes ecclesiam.

³⁾ Nem tud erről semmit sem a Journal, sem a Protocoll és az eddig még külön
nem idézett következő egykorú feljegyzések: 1. Diarium von Juni — 18 Szept. (Kr.
A. F. XIII/a I.), 2 Journal (Kr. A. F. XIII. II.), 3. Relation de la campagne 1738,
du jour de l'arrivée de S. A. R. de Duc de Lorraine (Kr. A. F. XIII. 4.) Pedig ezekben
a legnagyobb aprólékossággal van megírva minden legjelentéktlenebb esemény is. Te-
hát a hercegek eltűnése fel sem tűnt a táborban. Hogy P. Szabó értesült róla, az abból
magyarázható, hogy neki olyan parasztok hozták hírül, kik Vancsát ismerték s valószí-
nűleg tőle hallották az esetet. Erre mutat, hogy csak tőlük tudjuk, hogy Vancsa buko-
vica lakos volt. Az egyszerű tényből a fantázia aztán megalkotta azt a regényes his-
tóriát.

Böhm és forrásainak többi tévedése között foglalhat csak helyet. Azért volt szükség erre a visszavonulásra, hogy a császári seregnek július 1-ig tényleg megtörtént előrenyomulását megegyeztethessék avval a körülménnyel, hogy a lotharingiai herceg szerintök július 1-én Szlatinánál talált a táborra.

Hogy a lotharingiai herceg június 30-án már a szlatinai táborban pihent, azt e napról kelt sajátkezű levele is bizonyítja, melyben elmondja, hogy a lovasság nagyon jó állapotban van, mert ezidén hamarabb beérkeztek a remondák és volt idő a belovaglásukra; a gyalogság azonban gyöngé; kéri a császárt, hogy mivel eddig zsoldra júniusban csak 300.000 forintot küldött, utalványoztassa ki még a hátralékos 600.000 forintot is, nehogy a katonaság kedvét veszítse. Megírja azt is, hogy most már ő intéz mindent, miután Königsseggel megbeszéli a teendőket — kalandjáról azonban egy szót sem szól.¹⁾ Ő még meglehet hogy kíméletből nem szól. De miért hallgatna pld. az a tiszt, ki ugyancsak a szlatinai táborból ír haza egy bizalmas levelet, melyben nagyon panaszkodik a táborban uralkodó drágaság miatt. Egy pint bor ára 34—40 krajcár, kenyér is szűkiben van, egy komisz kenyérért 18 krajcárt kell fizetni, sőt most már csak öt napra való lisztet visznek magukkal és így, míg Mehádiába érnek és azt el nem foglalják, lesz egy kis hiány az élelmiszerekben.²⁾

Ugyanonnét Königsseg is írt az uralkodónak egy hosszú levelet, ő sem tesz egy szóval sem említést a hercegek kalandjáról. Elmondja, hogy óvintézkedései folytán sikerült kikerülniök a pestis veszedelmet, habár pestisragályos vidéken jártak is. A légénységből senki sem betegedett meg, pedig nem lehetett mindég katonai kordonnal körülvenni a ragálytól meglepett falvakat, a hogy azt az uralkodó kívánta, hanem azért a légénységnek halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a falvakba betérjenek és ez is használt. Panaszkodik a kamarára, hogy az ígért 1200 szekér helyett alig 700-at küldött és azt is olyan későn, hogy ily soká el kellett halasztani az előrenyomulást. Ezt a napot pihenésre szentelték, mert innét már kezdődnek a hegyek és valószínűnek tartja, hogy a török ott valahol leskelődik rájuk. Azért két dragonyos- és az összes huszárezredekkel maga megy majd éjjel előre, hogy a terepet megvizsgálja és az ellenség állását kikémlelje.³⁾

Königssegnek ez utóbbi elhatározása a tábornokok sürgetésének volt folyománya. Ezek ugyanis nagyon elégedetlenek voltak a miatt, hogy az ellenségről nem tudtak semmit. Nem tudták hol van, mennyire rúg seregének száma? stb. Ennek következtében ha itt-ott 3—400 lovast láttak

¹⁾ H. u. St. A. Tureica 1738—39 Expeditionen.

²⁾ Kr. A. F. VII. 33. 7.

³⁾ H. u. St. A. Tureica 1738—39 Expeditionen Juni.

felbukkanni a hegyek között, rögtön felverték és készenlétbe helyezték az egész táborn. Kérték tehát Königsegget, küldjön ki néhány huszárt meg dragonyost, hogy egy kis áldozat árán foglyokat hozzanak be az ellenség-től. Úgy látszik ezért határozta el magát Königsegg az előremenésre. Hanem hát ez az elhatározás is csak papiroson maradt. Königsegg megfontolta a dolgot és a huszárokat, egy pár escadront kivéve, a podgyász nagyobb részével visszaküldte Karánsebesre.¹⁾

Julius 1-én értek a nehezebb terepre. Csak nagyon lassan haladtak előre, úgy, hogy alig tettek meg egész nap egy pár ezer lépésnyi utat. Ezen a napon történt az első összeesapás a törökkel. Az előesapatot ötven huszár képezte. A mint ezek szoros utakon és hegyhátakon előre törtettek, váratlanul mintegy ötszáz török támadta meg őket. Négy huszár elesett, többen megsebesültek,²⁾ azonban a török egyszerre visszavonult és a császáriak nagy bámulatára minden ellenállás nélkül átengedte nekik a Teregova felé vezető szorosutakat, a hol pedig — ha egy kicsit ellenállnak — sok vér folyhatott volna, mert bizony a töröknek volt előnyösebb helyzete. Alighanem azok a törökök sem voltak sokan, valami kémjárat lehetett.

Estére kelve a császáriak még csak Fényes táján voltak és úgy helyezkedtek el, hogy a balszárnyuk előrébb állt Teregova felé, míg a jobbszárny egy kissé hátrább maradt.³⁾ Errefelé sok iszapos hely vala, a mi a menetelést nagyon meggátolta, azért 60 embert kirendeltek föltöltésükre.⁴⁾

Ettől kezdve a sereg útja folytonos esatározás volt az előtörő török csapatokkal. Julius 2-án átkeltek Teregovánál a Kruskán s a mint előrehaladtak fel a hegynek, kémek hírül hozták, hogy főn a magaslaton mintegy 10.000 török áll lesben. A sereg rögtön hadi rendbe állott fel és úgy vonult föl a hegyre. Ahogy a császári sereg előrenyomult, úgy vonult vissza lassan-lassan az egész török csapat. Csak az előhadak esatároztak folyton-folyvást. Így ment ez másnap is, mikor a császári hadak Kornya felé meneteltek, folyton magaslatokon át neki a hegyeknek.⁵⁾ Ezen a napon dördült el az első ágyúlövés. Menetközben annyi török mutatkozott a császáriak fölött a magaslatokon, hogy 3 ágyúlövést kellett rájuk tenni, mire szétszaladtak. Mikor este bevonultak a Kornyánál felüött táborukba, ismét 2 ágyúlövést tettek a törökre, mert ez nagyon nagy számmal mutatkozott a tábor fölött levő magaslaton.⁶⁾

Ez a tábor is lehető legrosszabb helyen volt. Fölötte köröskörül a magaslatokon a török, alól a védtelen császáriak. Milyen szerencse, hogy a

¹⁾ Diarium, i. h., jún. 30.

²⁾ Protocoll, i. h., júl. 1.

³⁾ Journal, i. h., júl. 1.

⁴⁾ Protocoll, i. h., júl. 1.

⁵⁾ Journal, i. h., júl. 2. 3.

⁶⁾ Protocoll, i. h.

török vezetőség épen annyit ért csak, mint a császári. Egy ágyújuk sem volt és előnyös helyzetüket nem tudták kihasználni. Ők is csak meneteltek itt is, mint Boszniában, a hogy egy császári tiszt gúnyosan írja: „a török is arte non Marte akarja a háborút folytatni, megtanulta tőlünk, hogy felvonulásokkal is lehel háborút vezetni.“¹⁾

A táborról különben alább még bővebben is lesz szó. Hanem azért a császári hadakat még a felvonulásban is furesa intézkedésekkel vezették. A július 3-án kiadott Ordre de Bataille szerint a seregnek két hídon kellett volna egy szélesebb hegyipatakon átkelnie. Ámde csak akkor látták, mikor odaértek, hogy a hidakból csak az egyik van meg, az is nagyon rossz állapotban. A menet megzavarodott, a lovasság összekeveredett a gyalogsággal, nem tudtak sem előre-, sem hátramenni és az ellenség előttük és fölöttük mindenütt a hegyeken. Ha akkor a török csapat olyan gyöngye és ágyúja van, szép dolgok történhetek volna.²⁾

Az ellenség egyre nagyobb számmal mutatkozott. A magaslatok csak úgy rajzottak tőle. Késő estig folyton folyt az előőrsön járó huszárok és köztük a csatározás s mikor az est leszállt, mindenki érezte a császári táborban, hogy ütközet előtt áll, csak a fővezérek voltak nyugton.

---

¹⁾ Kr. A. F. VI. 15.

²⁾ Diarium, i. h. E nagybecsű feljegyzések, fájdalom, csak eddig terjednek. Talán írójuk elesett a másnapi kornyai ütközetben. Pedig akárki volt, kár volt érte; éles szemű, tiszta fejű, jó katona lehetett.

A nagyfalui őstelep és a munár-németszentpéteri földvár.

Ásatással összekötött kirándulás Temes vm. északi részébe.

IRTA: MILLEKER BÓDOG.

Már 1903-ban szereztünk tudomást őskori leletekről, melyek Nagyfaluról származtak és a melyeknek feltűnő hasonlatosságuk van a híres vattinai telep tárgyaihoz. 1904-ben még több tárgy kerülvén a temesvári muzeumba, szóba jött, hogy jó volna Nagyfalun ásatni, mert reményünk lehet, hogy itt a Vattinán szerzett tapasztalatainkat gyarapítjuk. Főtitkárunk előterjesztésére 1905. május 22-én a választmány el is határozta az ásatást, annak vezetésével e sorok íróját bízván meg. Ezen ásatás f. évi augusztus hó 22. és 23-án keresztül is vitetett.

Magam mellé kérvén dr. Berkeszi István főtitkár urat, aug. 22-én kirándultunk Nagyfalura, a hol már az előre értesített Pánits István jegyző és Philipp Péter tanító urak bennünket vártak és az előkészületeket is megtették volt. Ezért mindjárt munkához is foghattunk, Schuh Ferenc szőlőjében egy 52 m² nagyságú területet felásatván. Az eredmény azonban szerény volt. Másnap, mivel én Német-Szent-Péterre rándultam, dr. Berkeszi úr egyedül egy másik ponton, Petkov Marinko földjén 3, mintegy 1 méter széles kémli árkot húzatott, melyeknek összes hossza 28 m. volt; de hasonló eredményt ért el. Délután az árkokat betömtük és hazautaztunk.

Mivel Philipp úr újból tárgyakat ajándékozott, azután a lelhely vidékén elszórtan szintén régiségeket leltünk, a mihez még a németszentpéteri kirándulás is hozzájárul, a kirándulás eredményét elég szépnek mondhatjuk. Támogatóink közül külön felemlítendő: Philipp Péter tanító úr, ki az egész idő alatt velünk tartott. A két földtulajdonos ingyen engedte át a földjét.

I. A nagyfalui őstelep.

A helységtől nyugatra van egy, nyugatról keletre húzódó, hosszúkás domborulat, melynek legmagasabb pontja kbl. 15 m. és a melyet az Aran-kának most kiszáradt medre 3 oldalról körül vesz. Ezen domborulaton felváltva szőlők, kukoricás földek és kertek vannak, azért a düllőnek a neve „die Weingärten.“ Földforgatás közben már többször leltek itt edényeket és egyéb tárgyakat, azonban csak 1903 óta Philipp tanító buzgól-

kodása folytán kaptak dr. Schönvitzky Bertalan, temesvári áll. főgymnasiumi igazgató és a délmagyarországi muzeum innen régiségeket, melyek egy nagy és fontos őstelepre engedtek következtetni.

A leletek előfordulásának bizonyosága szerint a telep a domborulat keleti, falufelőli oldalán terült el. Három oldalról, t. i. északról, keletről és délről, a folyó védte a telepet, míg nyugat felé őslakóink árkot vontak, így telepüket elkülönítvén és biztosítván azon irány felé, a honnan a terepalakulás következtében ellenséges támadástól leginkább félhettek. Az árkon túl is vannak még nyomok. Hanem ezek gyérülnek, a mint a teleptől távolabbra esnek. Csak azt bizonyítják azok, hogy békés időben a védett területen kívül, az árok mellett is voltak szórványos lakások.

A telep nagysága mintegy 10 holdnyi. A kulturréteg a lejtős terepen a vízmosás következtében egészen a felszínen van és már csak 0.2—0.3 m. vastag. Azonkívül meg van az mindenütt bolygatva.

A domborulat keleti csúcsát foglalja el Philipp szőlője, mely $\frac{1}{2}$ holdnyi területű és a melyet 1904 ősszel 0.6 m. mélységre rigoláztatott. Ekkor került elő az eddig ismert lelettárgyak túlnyomó része. Volt ott felváltva tűzhely és urnasír, sőt aránylag sok csontvázsír is letek. Philipp telkén akkor 9 felnőttnek csontvázát hozták napfényre, melyek elszórva, azonban mindig lábbal és arccal kelet felé feküdtek. Fejük mellett rendszeren kis bögre állott. Ez utóbbiakból dr. Schönvitzkynél 2 példány van. Analógiájukat Vattináról ismerjük (Milleker: A vattinai őstelep, XIV. t., 4.—6. ábra). Dr. Schönvitzky 2 koponyát is kapott ezen sírokból. Egyszer egy 10—12 éves gyermek csontvázára is bukkantak, melynél egy apró, vékony bronzsodronyból készült, karikán csüngő, a gyökéren átfűrt kutya fog volt, a mely tehát fülönfüggő lehetett.

A lelettárgyak alakja, technikája és ornamentikája tökéletesen hasonló a vattinai telep tárgyaiéhoz, a mit már más helyen is konstatáltam (Vattina, 67. és 68. l.). A tárgyak azt a benyomást teszik, mintha ezen két helyen egy és ugyanaz a nép tartózkodott volna.

Maguk a régibb lelettárgyak a következők:

1903-ban dr. Schönvitzky az első régiségeket hozta haza.

Ugyanekkor kapott innen a temesvári muzeum is egy 0.22 m. hosszú agancsbaltát a rózsafeletti 0.022 m. átmérőjű, kerek, fűrt nyéllyukkal és egy harangalakú lángborító oldalfalából származó, sűrűen átlukasztott és a külső oldalon lesimitott töredéket.

1904 elején került ugyaneide egy kétélű agancsesakány töredéke, mely a töből készült pengéből áll, mely a lyukig terjed; egy nagy, feketeszínű, lesimitott, szögletes szájszéllal bíró díszalt darabja; továbbá a Vattinán, mint első urnasírmelléklet szereplő kétfülű bögrének (Vattina, XIV. t., 4.—6. ábra) elülső töredéke a spiráldíszszel a hason, s végre egy egyszerű, magas fülű bögre, melynek füle azonban hiányzik.

Ugyanazon évi decemberben pedig jutott a nevezett muzeumba: két ép és egy töredékes, valamint 2 nagy befejezetlen nyéllyukas agancesbalta: egy vég laposra lecsiszolt hegygyel; két serpentin balta töredéke, az egyik az éle felől, a másik a foka felől; 3 kváregolyó; 3 égetett agyaggúla, melyek közül kettő tetejükön újjbenyomást mutatnak föl; 3 füles bögre letört füllel; 3 sérült bögre a vattinai urnamellékletek második fajtájából; egy apró fülnélküli, zaeszkóalakú edényke, mely 0.04 m. magas és játékszer lehetett; 2 kettősedény közös füle; 1 lángborító oldaldarabja; 2 csolnakalakú edény csúcsfelőli töredéke; 2 kupolaalakú edényfödő töredéke; egy 0.07 m. átmérőjű, lyukas korong agygyal, valamint több töredék és 1 emberi koponya.

1904. nov. 20-án láttam dr. Schönvitzky lakásán vagy másfél száz régiséget ezen helyről. Ezek közül volt kőből: 6 darab, a nyéllyuknál kettőtört szerszám, közülük 2 syenit, a többi serpentinből. Céltra nézve volt: 5 balta és 1 esákány. Ez utóbbi esinos darab volt, mert a foka a nyéllyuk mögött összeszorul és korongban végződik, melynek lapja gömbszelvényalakú; bronzkori alak. A balták közül háromnak a foka élt alkot és egy négyszögű.

Szarvasagancesból volt: egy lózabla oldalrúdjá, görbe, 0.105 m. hosszú, végdarabból. Teste csak az egyik végén ép és ezen rész a tárgy hosszában át van fúrva. Legnagyobb része fel van hasítva és csak az egyik oldala van meg. Ennek külseje le van simítva és apró központi körökkel ékítve. A közepén tojásdad lyuk van. Négy balta, nagyobb és kisebb, részben félig kész. Egy agancesdarab lyukkal és 2 hegygyel. Egy bronz árnak agancesból készült nyele, mely 0.06 m. hosszú. Alsó vége gömböt alkot, mely a tárgy hosszában át van fúrva a felfűzés céljából. A hengeralakú test közepe kissé kifelé hajlott. Felső vége vékonyabb és az ár befogadására lyukas. Ilyent Vattina is szolgáltatott (i. h., II. t., 9. ábra).

Apró bronzsodronykarikán átlyukasztott kutya fog. Ekszer.

A keramika maradványai változatosságai mutatnak föl. Volt villanovaalakú urna töredéke. Az urnamellékletek első fajtájából 3, második fajtájából (Vattina, XVI. t., 1. és 2. ábra) 2 és ezenkívül még 4 közönséges füles bögre. Van 4 gúla; 3 lyukas korong agygyal; 2 lángborító töredéke; 1 szűrőedény darabja; 1 kis kanálnak tojásdad feje; 1 ikeredény közös füle; 1 lapos, 0.19 m. átmérőjű füles fődőnek legnagyobb része; 5 csolnakalakú edény hegye felőli töredéke; 1 kisebb lapos gömbalakú edény és egy, az ilyeneken előfordulni szokott kupolaalakú fődő, melynek vörhenyes színe és négyszögű karimája van, fölfelé hajlított és kétszer függőlegesen átfúrt sarkokkal.

A konyhahulladékokból egy medvefog.

Dr. Schönvitzky később még több tárgyat kapott, egyebek között 1 bronztokos vésőt is.

A mi ásatásunknak az eredménye a következő volt:

Válualakú malomalkak és 2—3 fehér kvareből készült morzsolókő töredéke. Különféle alakú kövek csiszolási nyomokkal. Egy syenitből készült nyéllukas baltának oldaltöredéke élt alkotó fokkal. Kis lapos véső mészkőből. Ép. Hossza 0.04 m. Gyengén kihajló élének hossza 0.03, fokának hossza 0.02 és legnagyobb vastagsága 0.008 m. Analógiája Dettán, az opaticai út feletti szőlőkőből került elő és a verseci muzeumban őriztetik.

Agancsból adott ajándékba Philipp egy lapos karikát. Teljes átmérője 0.058, belső lyukáé 0.03 m. Külső lapja szépen le van csiszolva. Belső oldala likaesos. Vastagsága a belső szélén 0.005, külső szélén 0.003 m. Felső lapján a külső szélén 2 bekarcolt vonal fut körül, aközben pedig apró, a kihajló oldallal egymást érintő félkörpárokból alkotott sáv van. Továbbá került elő 2 bilta letört éllel, egy harmadiknak élefelőli darabja, egy lyukas szerszám darabja és végre egy kalapács fele megkezdett nyíllyukkal. A nyéllukak 3 esetben késsel vannak kivájva és egyszer kifúrva.

Csontból volt: Egy állati oldalborda, a mely simítócsonttá volt átalakítva, elülső vége félköralakúlag lévén kiesiszolva. Egy 0.08 m. hosszú, madárcsontból készült ár. Egy 0.16 m. hosszú lapockacsont, szűrőeszközzé átalakítva.

A keramika a legtöbbet szolgáltatta, fájdalom, azonban csak töredékekben. Az urnatöredékek között volt 2 oldaldarab kerek lyukkal (Vattina, 35. és 36. l.).

Mellékletmaradványra csak egyszer akadunk. Egy kispörös fülesbögrének füle, mely a szájnál fölé emelkedő négyszögű feltevénnyel bir, mely vonaldíszes. Analógiája Versec-Ludoson gyakori. Talpesöves edényt sem leltünk. Egy középszerű füles edény díszítetlen feltevénye, mely hasonlít Vattina, XXIV. t., 2. á.-hoz. Óriási gabonatartókról adott Philipp hírt, elbeszélvén, hogy 1904-ben egyet találtak, de olyannyira össze volt törve, hogy nem tudták megmenteni. A Vattinán a tűzhelyek mellett elhelyezett áldozóedények közül a lapos gömbalakú edényekből több üres talpak és 1 földötöredéket kaptunk. A medencék fogantyúval, vagy füllel a fenekük felett 1 keresztfülnek egy karja által voltak képviselve. A csolnakalakú edényekből 3 töredéket leltünk. Egy nagyobb, alacsony hengeralakú szűrőedény fele a szájszájelen vízszintes, trapézalakú és kétszer függőlegesen átlukasztott fogantyúval, 2—3 csolnakalakú edénynek csúcsafelőli töredéke; 4 lángborító darabja, melyeknek egyikén észrevehető, hogy a szájának külső széle négyszöget képezett. Két nagy kettősedény töredéke. Egy kis vékony vörös töredék mészbetétes díszítést mutatott fel. Egy nagy füles kanálnak 0.05 m hosszú hengeralakú egyenes fogantyúja. Egy agyag-gúlának csúcsafelőli darabja a tetején 1 újjbenyomással. Egy vörös korong, melynek átmérője 0.12 m. és a melynek a központi lyukánál kerékagyszerű vastagodása van. Csak egy helyt a szélén sérült. Egy durva, vastag

tábla sarka, a közepe felé újjnyi átmérőjű lyukkal. Több égetett vörös rög vesszőbenyomatokkal — a kunyhók maradványai.

Azután szereztünk egy emberi lábat agyagból, feketére égetve. Hossza 0·09 m. és talpának hossza 0·05 m. A tárgy bizonyos mértékig stilizálva van. A szár hatszögű és rajta fenn hátul egy apró, hátra lefelé irányuló csücsök van. A könyökök meg vannak jelölve. A szár oldalain lefelé vonuló kettős zig-zeg dísz látható. A láb hosszában sérült.

Végre találtam ott egy keltaízlésű alacsony urna darabját is. A korongon készített edény magassága 0·18—0·20 m. lehetett.

Megemlítendő, hogy Nagyfalu határában néhány tumulus is van, melyeknek egyikéről Fényes Elek: Magyarország geographiai szótárában azt mondja, hogy „nagyszerű tatárhányású domb“ (i. h., III., 128). Így van a varjasi határon a „Nagy Halom,“ a mely kettős és a katonai térképen 106 m.-rel van jelezve. Azután van a falutól délre, a varjasi kocsíút nyugati oldalán, a szerb temetőnél, az urasági kertben egy másik és végre ettől lejjebb egy harmadik domb; ez utóbbi 107 m. jelzést visel a katonai mappán.

II. A munár-szentpéteri földvár.

Munár és Német-Szent-Péter között, a két helységet összekötő kocsíút északi szélén, egy trapézalakú földsánc van, melynek alapja észak felé van, a hol az Aranka medre szegélyezi. Területe mintegy 25 holdnyi lehet. A két helység határa a földvár területének kbl. a közepén észak-déli irányban szeli át. A földvár emelkedettebb helyen van, a melyen szőlők, kertek és kukoricaföldek vegyest vannak. A munári rész a bezdini zárdáé, de túlnyomóan német-szentpéteri lakosok által hosszú időre kibérelve. Neve: „Bezidiner Weingärten.“ A német-szentpéteri részen van a déli oldalon egy emelkedés, melynek a neve „Wolfsberg.“

A domborulat északi szélén, a hol az Aranka folyik, a sáncot a németek már majdnem egészen kiegyenlítették. Itt az emelkedés helyenként 10—12 m. magas. A déli oldalon azonban, a melynek magassága csekélyebb és a hol a telepnek mesterséges védműre volt szüksége, a sánc néhol még 2—3 m. magas. A vár északkeleti csücske, az Aranka medrét követve, északkeletre kunkorodik felfelé. A nyugati oldalnak északi végén van a bejárat, vagy kapu. Ott van jelenleg a bezdini zárdá csöszének a háza és ott vezet be most is a kocsíút a földvár belsejébe.

Ezen földvárra Philipp figyelmeztetett, ki is oda aug. 23-án vezetett, a hol Becker Ferenc csász., a ki a földtulajdonosokat és a földjükön előfordult leleteket ismeri, kalauzolt.

A földvár belső területén csakhamar megtaláltam az ősemlék tartózkodásának nyomait. A déli oldalon, nyugaton kezdve, Schmitz György, Draskovics János, Zappel János és Tasch Boldizsár földjein; ezekkel szem-

ben északon Els Antal és Jost János földjein, sűrűen lépnek fel a cserepek, kövek és emberi csontok. Hasonlóképen a németszentpéteri részen is akadhatni a felszínre került artefaktákra.

Névleg említendő Jost János földje a munári oldalon, a hol tavaly egy pénzügyőri fővigyázó sok edényt szedett ki a földből és a németszentpéteri oldalon egy hely, a hol a földtulajdonos egy edényt emelt ki a földből, a melyben fémtárgyak voltak, a melyeket azután eladott.

Ez valószínűleg azon gyűjtélkes bronzlelet, névleg „kincs,” mely 1896-ban előfordult és melynek nagyobb részét Dömötör László, Aradon, szerzett meg és írt le az Arch. Értesítő-ben (Milleker: Dél-Magyarország régiségleletei, I., 90., 91.). 1897 végén a lelet vétel útján a m. n. múzeumba jutott (A m. n. múzeum szerzemény-naplója, 1897. szeptember 8., 112 tétel.).

Mint a délmagyarországi múzeum kiküldöttje e múzeum számára a helyszínen vagy félszáz, túlnyomólag agyagdolgot gyűjtöttem. Láttam ott 6—7 válualakú malomaljat, egy vasérből készült golyóalakú törökövet és fenőköveket. Az urnák közül képviselve volt a villanova-, a gömb- és a mozsáralakú typus. A gömbalakúak között volt olyan, a melynek körszelvényes hasdiszítése a vattinai hasoncelű edényekéhez hasonlít. Egy urnának díszített, szélesen kihajló négyszögű szájszéle volt. Akadt díszítetlen tál, befelé görbülő szájszélel, tehát sírmelléklet. Osolnakalakú edény csúcsdarabja. Óriási serpenyő, a külsejének alján kidudorodással, a mely függőlegesen át van fúrva. Agyaggúla darabja. Töredékes lyukas korong agygyal, a lyuknak két nyílásán és 0.06 m. átmérővel. Égetett földrögök vesszők benyomatával.

A helyet átkutatván, arra a tapasztalatra jutottam, hogy itt is a tűzhelyek és az urnasírok össze-vissza voltak elhelyezve. A csontvázsírok is gyakoriak. Becker a maga földjén egy csontvázat ásott ki, a mely arceal délfelé nézett; két combsontja között pedig kis edényke volt. Ez utóbbinak maradványait megszereztem. Szája és nyaka le volt törve, füle úgy látszik nem volt, külön tagolt talpa sem. A mi még megvan, az hasonlít 2 csonka kúphoz, a melyek alapjukkal egymásra vannak helyezve. A kihasadás felső részén körszelvénypárok vonulnak körül.

A sánc fel van tüntetve a katonai térképen: Zone: 21, Col. XXIV. Alt-Arad und Perjámos.

Versec, 1905. évi augusztus hó 25-én.

A féregyházai bronzkori aranylelet.

IRTA: DR. BERKESZI ISTVÁN.

Az 1905. év aug. hava 17. és 18-án kétfelől is értesülést szereztem, hogy Temesmegye Újarad járásában, Féregyháza község batárában régi magyar ékszereket és érmekeket ástak ki a földből. Érthető kíváncsisággal siettem azért a helyszínére, hogy a leletet megsejteljem és ha csak lehet, az elkallódástól megmentsem. Hála és elismerés Kőváry Traián féregyházai községi jegyző gondoskodásának, ki a leletet gondjaiba vette, érkezésem alkalmával, aug. 19-én már a községi letépténytárban volt az elhelyezve s arról felettes hatóságának már jelentést is tett.

A leletre augusztus 8-án reggel Rusz Jánosné, szül. Antali Mária nevű szegény asszony akadt nyolc éves leányával, midőn reggel a mezőre mentek, közvetlenül a falu nyugati oldalán, az utolsó házak mellett elvonuló községi út szélén. Nem is kellett keresniök, mert az ékszerek egy csücske ki is látszott a földből, az asszony a csillámló tárgyat katonagombnak hitte és figyelmeztette leányát, hogy vegye ki. A kis leány azonban gyöngye volt hozzá, hogy az egymásba kapaszkodó ékszereket kihúzza, mire anyja haza küldte őt kapáért, s addig is maga a kezével kezdte kiásni őket, majd a kapával segítette magán. Alig egy-két ásónyommélységben voltak a föld felszínétől.

Midőn a leletet megláttam, mély megilletődés vett rajtam erőt, mert a való messze felülmúlta várakozásomat. Nem régi magyar ékszerek ezek, hanem bronzkori tömör aranykarperecek, karikák és feldolgozatlan aranydrótesomagok, összesen 16 darab; az egésznek súlya 1291 gramm, s már csak a pusztá arany értéke is körül-belül 4000 korona, s így a megmérhetlen becsértékű nagyszentmiklósi aranyleleten kívül e féregyházai kincs Délmagyarországnak idáig legbecsesebb őskori lelete, sőt hazai összes leleteink között is elsőrangú fontossággal bír.

A 16 darab között van hét darab tömör aranykarperec, hat darab tömör aranykarika, egy darab, karperec módjára összehajlított lemez és két csomag aranydrót.

1. A karperecek között van egy, mely jóval súlyosabb a többinél és míg a többi hat karperec 3 párt képez, ennek hiányzik a párja, ez egyetlen karperec súlya 330 gramm, teste gömbölyded, nyílt karperec, a

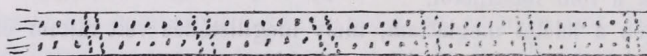

nyílás felé vékonyodik. Két vége korongidomú kettős tekeresben végződik, mint az acsádi kincséből a M. N. Muzeumban levő példányé,¹⁾ de annál jóval nagyobb. A karperec legnagyobb átmérője 83 mm. A karperec testének külső része harántos irányban vonaldíszes. A korongalakú spirális öt huzalos s a huzalok közül kívülről számítva az első és a harmadik huzal szintén vonaldíszes. A huzalok teljesen egymás mellett, vízszintes irányban fekszenek.

2. Az előbbinél kisebb két aranykarperec, egy párt képez, a mennyiben súlyuk, alakjuk és díszítésük teljesen egyenlő. Testök gömbölyű, nyílt, a nyílás felé vékonyodnak s a két végükön kettős korongalakú spirálisban végződnek, mint az 1. alatti. Egy-egy spirális hét huzalos, de csak a legkülsőbb huzal vonaldíszes. A karperec hosszátmérése 75 mm., a két, egymás melletti spirális hossza pedig 40 mm., egy-egy karperec súlya 210 gramm. A karperecek felső teste vonal- és pontdíszes. Ez ornamentika ötször jön elő egy-egy karperecen, s mindenik után ugyanannyi üres hely van.

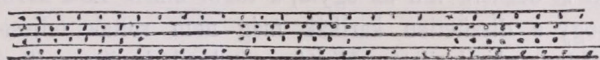

3. Két nyílt, tömör arany, egymással párt képező karperec. Testök négyoldalú, keresztmetszetök négyszög, végeik felé keskenyednek, egymáshoz közeledő végeiken egy-egy köraloku spirális, csak hogy míg az egyik spirális felfelé, addig a másik lefelé görbül. A karperec hosszátmetszete 70 mm., egy-egy oldal 5 mm. széles, a két spirális 14 mmnyire közeledik egymáshoz, a spirálisok átmérője szintén 14 mm. Az egyik karperec súlya 55, a másiké 50 gramm. Díszítésök nem teljesen egyenlő, míg az egyiknél a díszítés csakis pontozásból áll, a másiknál pont- és vonaldísz látható, de mindeniknél csakis a két külső lapon. A pont- és vonaldísz egyiknél ez:

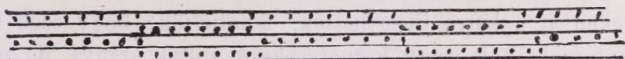
4. Két darab nyílt, tömör arany, egymással párt képező karperec, egymáshoz közeledő végükön csak egy-egy spirális, míg az egyik végen a spirális lefelé, addig a másik száron felfelé görbül. A párt képező karperecen az előbbi spirális görbül felfelé, a másik lefelé. A spirálisok négy huzalosak és egy-egy spirális átmérője 20 mm., míg a karperec hosszátmérése 62 mm. A huzalok egymás mellett teljesen vízszintesen fekszenek, a karperecek átmetszete négyszögű, vagyis külső alakjuk négyoldalú, a négy oldal közül a két külső pont- és vonaldíszes, de a két karperec díszítésére némileg különbözik. Az egyiknek a díszítése ez:

¹⁾ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. rész, XLVII. tábla, 2 és 3 a), 4. a) sz.

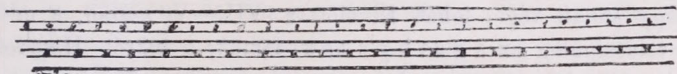
a másiké pedig a

következő:

Súlyuk teljesen egyenlő, mindeniké 55—55 gramm, s így habár súlyuk majdnem teljesen megfelel a 3. alattiaknak, de azoknál alakra nézve kisebbek, hanem tömörebbek.

5. Egy darab nyílt, tömör, négyszögű, végei felé vékonyodó aranykarika, súlya 55 gramm, legnagyobb átmérője 72 mm., egy-egy lap szélessége 5 mm., a két egymáshoz közeledő vég közötti szabadtér 30 mm. széles. A karika két külső lapja pont- és vonaldíszes és pedig mindkét lapon 2—2 vonal között megszakítatlan pontsor, t. i.:

6. Egy darab nyílt, tömör, négyszögű, végei felé keskenyedő aranykarika, eredeti formájából némileg kiforgatva, legnagyobb átmérő 74 mm., a két vég közötti nyílás szélessége 52 mm. Díszítése csakis vonaldísz és pedig úgy, hogy a két külső lap mindenikén, egymással párhuzamosan, vízszintesen menő 3—3 vonal húzódik. Súlya 40 gramm.

7. Egy darab nyílt, tömör, négyszögű, végei felé csekély mértékben keskenyedő aranykarika, négylapú négyszögletű, legnagyobb átmérője 70 mm., az egymásfelé közeledő két vég közötti távolság 27 mm. Súlya 55 gramm. A használatnak semmi legkisebb nyoma sem látszik rajta, díszítése nincs.

8., 9., 10. Egy-egy darab nyílt, tömör, díszítés nélküli, négylapú, végeik felé vékonyodó aranykarikák. A három darab súlya összesen 120 gramm.

11. Egy darab két milliméter széles, 10 gramm súlyu, minden díszítés nélküli aranylemez, karperec módjára összehajtv. Az egymáshoz közeledő két vég közötti távolság 30 mm.

12. Két esomag aranydrót, vagyis feldolgozatlan nyers anyag, összesen 45 gramm súlyuak.

E 16 darabból álló aranyeletet három főcsoportra oszthatjuk: 1. karperecekre, 2. karikákra, 3. nyers drótanyagra.

A karperecek száma hét, ezek közül hat darab egymásnak megfelelő három párt képez, a legnagyobbik pedig páratlan. A karperecek mindannyian díszítve vannak, a bronzkoruak megfelelő pont- és vonaldíszszel,

A karikák közül is díszítve van az egyik, a többi nincs. Ez a körülmény arra mutat, hogy e díszítetlen karikák még nem voltak teljesen elkészítve, midőn tulajdonosuk elrejtette. Miután mindenik karika nyílt és a két végök között 20, 30, sőt egynél 50 mm. széles nyílás van, a melyeken át a karra illeszthették, feltehetjük, hogy ezek is karperecek gyanánt szolgáltak, vagy karpereceknek voltak szánva, de mesterök még nem ért rá a díszítésre. A nyers anyag gyanánt tekinthető, összegöngyölt két csomag aranydrót pedig talán arra volt szánva, hogy ezekből a karikák végeire spirálisokat készítsen a művész, de szolgálhattak a ruha összekapcsolására is.

Ez aranyelet teljesen szabadon, minden tartó nélkül került elő, ha tulajdonosuk fa- vagy bőrtartóba rejtette el őket, a mi valószínű, az már régen elenyészett.

Egykori tulajdonosuk vagy valami törzsfőnök és így gazdag ember, de még inkább ékszerkereskedő volt. Készítésök ideje a bronzkor virágzási kora, vagy annak vége, tehát K. előtt a VII.—V. század, a midőn vidékünket valószínűleg az a g a t h y r s e k lakták, a kikről Herodotos K. e. 465 táján azt írja, hogy az Istroszon, vagyis a Dunántúl a Maris (Tisza) mellékén laknak. Ezek felett, mint Herodotos írja, már király uralkodott, többnejűségben éltek, elpuhultak és igen bőven hordanak arany díszet.

Ha e nép a K. e. V. században már elpuhult nép volt, akkor feltehető, hogy több századon át lakták vidékünket, vagyis már a bronzkorban is itt voltak, a mikor ezen ékszerek készültek.

Paráci leletek. (Temes várm.)

Irta: DR. BERKESZI ISTVÁN.

Hogy a Temes partján Parác alatt már a neolith-korban telep állott, azt már régóta tudtuk. A Temes-töltés készítése alkalmával már 1877-ben akadtak itt neolith-kori lelettárgyakra, mint kövéső, égetett agyagkup, agyagedények, agancsdarabok, csonttű, stb. Az akkor talált agyagedények között is volt egy igen érdekes. Ez egy 0·17 m magas, szájnnyílása átmérője 0·09 m, fületlen, de van két dudorodványa, az edényen felülről lefelé futó, bekarcolt vonalas díszítmény. Az ekkor lelt tárgyakat, számra nézve 16 darabot, Pozsegovits Gáspár vízszabályozási felügyelő muzeummunknak küldte be.

A Temes töltését 1906 tavaszán magasabbra kellett emelni s e miatt újabb földtömegeket kiemelni, a Temes-töltési vállalat egyik mérnöke, Abonyi József tudatta velem, hogy Parác alatt régészeti tárgyak kerülnek elő a kubikos munkások munkája folytán. Erre 1906. április 22-én Abonyi József mérnök úrral kirándultam a telep megtekintésére. Ez őskori telep a Temes folyó jobbpartján, a töltésen belül, a paráci közúti hídtól lefelé mintegy két kilométernyire és az új-pécsi határtól felfelé mintegy egy kilométernyire volt, több száz méternyi hosszú vonalon. A kubikosok a földet kihányva, 80 cm mélyen találtak az őskori tárgyakra. A helyet szemügyre vevén, számos tűzpadmaradványra, égetett földre, hamura, konyhahulladéokra, a kunyhót borító sártapaszrögökre akadtunk, a melyek eléggé kétségtelenné tették, hogy itt őskori telep volt; a tűzpadmaradványok mellett jobbra-balra voltak az égetett agyaggolyók. A sártapaszrögök egyik oldalukon részben karók, részben vesszők lenyomatait mutatják, mintegy 8—10 cm-nyi vastagok és külső részökön még most is jól látható a kunyhóját kívülről sárral tapasztó ősembernek az újjlenyomata. Tehát sárral tapasztott apró kis házakban laktak, földművelődéssel is foglalkoztak, a mit szintén bizonyít a sártapaszokban levő pelyva. A konyhahulladékok között találtunk őszarvas, őz, vadkan, bölény, különféle csigák, halak és szárnyasok csontjaira.

Az előkerült tárgyak részint kő-, részint csont- és agyagartefakták. Kőtárgyak a következők:

Négy darab véső; közülök az egyik kovapalából, csiszolt, hossza

0·07 m, éle 0·04 m széles, felfelé keskenyedik, a másik kis véső szintén csiszolt, szaruköböl, barna, majdnem fekete színű, hegyes éle 0·03 m széles, magassága $3\frac{1}{2}$ cm; egy harmadik szürkés-barna színű, trachyt, csiszolt véső, hossza 0·07 m, élének szélessége 45 mm; a negyedik véső kovapalából van, de eltört. Mind a négy véső lapos, majdnem négyszögű.

Három darab balta (vagy gyalukés?!) szürke kovaköböl, csiszolt. Mind a három darab fölül, hosszában domború, alul laposra van csiszolva. Mindegyiknél az egyik vég rézsutosan úgy van csiszolva, hogy félkörű élt képez. Az ily eszközöket Pulszky¹⁾ gyalukéseknek mondja, Wosinszky²⁾ pedig baltáknak. E három darab igen különböző nagyságú; a legnagyobb 0·20 m hosszú, alsó síma lapja 0·05 m széles. A második már csak 0·11 m hosszú, alsó lapos széle pedig 0·02 m széles. Ennek analógiáját közli Wosinszky a lengyeli kőkori telepről. A harmadik már oly kicsiny, hogy gyermekjátéknak tekinthető, hossza 0·05 m, szélessége alig több 0·01 m-nél.

Egy darab, granitból készült, csiszolt buzogány nyéllyukkal, átmérője 0·08 m, töredék.

Csonttárgyak: egy gyűrű, szarvas szarvából faragva (lásd I. tábla 3. sz.); egy véső, símára csiszolva, hossza 0·08 m, szélessége 0·02 m; egy szűrőeszköz szarvasagancs végéből, hossza 0·15 m, a vastagabb végén átfúrva; egy símitőcsont, 0·20 m hosszú, állati bordából, a megmunkálás és kivált a használat világos nyomaival, egy másik símitő állatesontból, 0·16 m hosszú, éle ugyan kiesorbult, de a megmaradt részen jól kivehető a munkálás nyoma. Egy nagy szarvasagancs (*cervus elaphus*), koronája alatt a megmunkálás nyílt jeleivel.

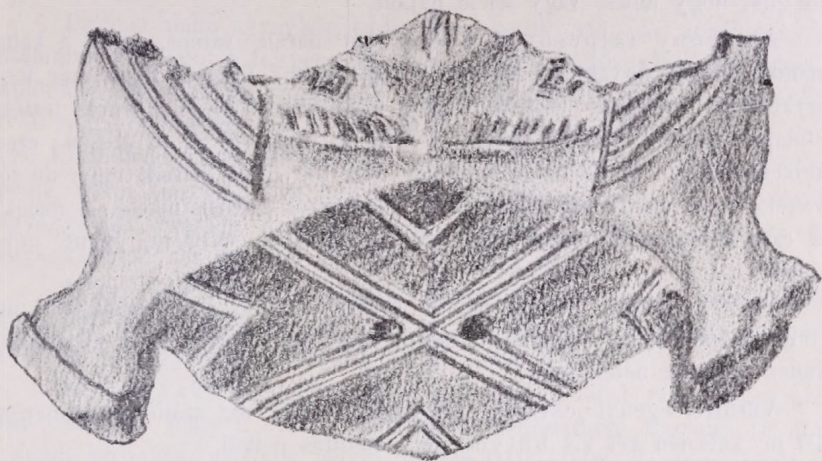
Agyagtárgyak: Békát ábrázoló edény (I. tábla, 1. sz.). Kékes-szürke agyagból készült, csésze alakú edénynek az alja, felső része letört. Az alja majdnem kerek alakú, de két helyen némileg kiesűcsosodik, az edény aljából, jobbról és balról egymás mellett álló 2—2 láb hajlik kifelé, e lábak alig egy centiméter hosszúak. Az edény alja és külső teste geometrikus vonalakkal van díszítve s az alja egymás mellett két helyen átfúrva, a mi azt bizonyítja, hogy ez edény nem köznapi használatra készülhetett. Külsején egy bütyöknek tetsző tudorodás van, ettől jobbra és balra egy-egy kis négyszögben egy-egy pont, a bütyök alatt hosszú vonás. Ha e különös kis edényt rézsutosan állítjuk, akkor egy béka képe áll előttünk.

Egy amulett (I. tábla, 2. sz.) 0·05 m hosszú, gömbölyded, vörössárgára égetett kis agyagtest, hosszában átfúrva, tehát felakasztva, valószínűleg a nyakon viselték. Az agyagtest négy oldalán, egymástól egyenlő távolságban, derékszög alakú kinyúlvány van, melynek végei váltakozva, egyik felfelé, másik lefelé hajlik, tehát svastica. Sajnos, a négy kinyúl-

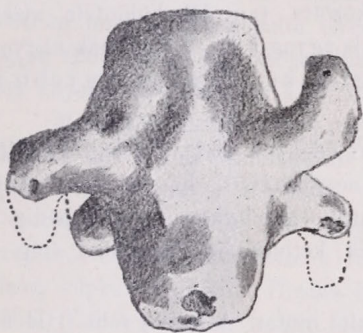
¹⁾ Magyarország archeológiája. I. 24.

²⁾ Tolna vármegye őskora I. 94.

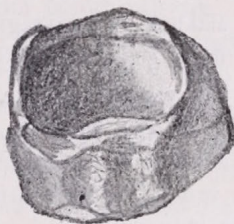
I.

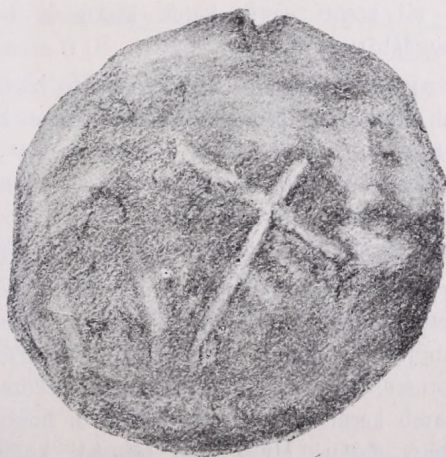
1.

2.

3.

4.

Paráci leletek.

1. Békát ábrázoló agyagedény ($\frac{1}{1}$ n.). — 2. Amulett, agyagból ($\frac{1}{1}$ n.). — 3. Csont gyűrű ($\frac{1}{1}$ n.). — 4. Agyag golyó ($\frac{3}{4}$ n.).

vány közül csak az egyik maradt meg teljesen épen, a többinél a törésből láthatjuk, hogy felfelé vagy lefelé hajlott.

Alacsony talpesöves edény két darab, sajnos, mind a kettő töredék; sárgás agyagból, kívülről vörösre voltak festve, de ez már legnagyobb részt lekopott, csak a talapzat alján vehető ki jól a vörös festék. A talapzat kerek, egyiknek átmérője 0.09 m, nyaka 0.10 m hosszú; ezen emelkedett maga az edény, a melynek csak kis része maradt meg, de jól kivehető, hogy benne tűz égett, mert a koromtól egészen fekete. A másíknak csak a talapzata maradt meg; ennek átmérője 0.10 m. Színe mint az előbbié.

Vörösre égetett, korong nélkül készült fazék, magassága 0.16 m, pereme kifelé hajló, szájniylás átmérője 0.15 m, pereme kissé kiesorbult, minden díszítést nélkülöz.

Vörösre égetett esésze, magasságra 0.07 m, szájniylás átmérője 0.10 m, külsején két kis bütyök van; díszítés nélkül.

Egy kisebb esésze, fül nélkül, magassága 0.06 m, szürkés színű.

Gyermekjátékszer 38 darab; közötté van 12 különféle alakú bögre, 23 darab esésze, 2 tál és egy kis agyag kup, e tárgynak nagyon különböző alakuk és nagyságuk. A bögrék között a legnagyobb is csak 0.05 m, a legkisebb 0.03 m magas.

Alakjaik visszatükrözik a neolith-kori edények alakjait; legtöbbsnyire fűlnélküliek, de van közöttük egy darab négybütykös, három darab kétbütykös s a bütykök is átfűrták, egy darab egybütykös, egynek pedig a felső része van két oldalon átfűrva. Egyik kétbütykös edénykén még a vonaldísz is utánozva van.

A 23 darab esésze is sokféle változatot mutat. A legnagyobb 0.04 m, a legkisebb 15 mm magas. Minden díszítés nélküliek.

A két kis tál között egyik kerek alakú és négylábás, a másik hosszukás alakú és lábatlan.

Agyag gyöngyszem van öt darab; közötté három darab hosszúkás, egy teljesen gömb alakú, egy pedig egymásra fektetett két kupalakat mutat. Egy feketére égetett orsógomb.

Parittyagolyó 6 darab; közötté öt agyag, többsnyire vörösre égetve, különböző nagyságuk és egy kőgolyó.

A hálósúlynak vagy szövőszék nehezéknek használt, vörösre égetett, átfűrt agyagkúpok nagy számmal kerülnek elő a telepről. Ezúttal 19 darabot szereztünk meg. Kerek alakú, lapos, a közepén átfűrt agyag-nehezék 3 darab jutott hozzánk. Kerek, majdnem gömb alakú, különféle nagyságú, vörösre, sőt néha feketére égetett s közepén átfűrt agyag-nehezék is 5 darab került elő. Oszlop alakú, hosszában átfűrt agyag-nehezék is van négy darab. Mind eme tárgyak különböző nagyságuk.

Mindmegannyi a tűzpadok körül fordultak elő s közöttük sok a koromtól egészen fekete.

Piramis alakú agyagkúp eddig nem került elő, de annál nagyobb számmal található a telepen, és pedig mindig a tűzpadok közelében, a különféle nagyságú agyaggolyó. A legnagyobbaknak a kerülete 0·35—0·40 m, a legkisebbeké 0·25 m. Alig egy pár nap alatt 73 darab került elő. Közülök 53 darab vöröstre van égetve, sőt a koromtól fekete, 20 darab pedig nincs kiégetve, úgy hogy azok könnyen szétmállanak. A kiégetett agyaggolyók egyikén ama keresztjel is látható, mely a piramis alakú agyagkúpokon oly gyakran előfordul (I. tábla, 4. sz.).

Május 13-án ismételve megfordulván a telepen, ez alkalommal a következő őskori lelettárgyakat vettem át, melyek a legutóbbi napokban kerültek elő ugyanazon helyről mint az előbbiek.

Kőtárgyak: Két kalapács; egyiknek a felső vége vékonyabbra van csiszolva, hogy a nyélbe könnyebben beilleszthető legyen. Öt darab csiszolt kőbalta, nyéllyuk nélkül, hossza 0·07—0·08 m; egy csiszolt kőbalta, szintén nyéllyuk nélkül, 0·10 m hosszú, egy másik kőbalta, 0·06 m hosszú; két kőbalta töredéke; hat darab csiszolt kővéső, hosszúságuk 0·07—0·04 m, szélességük 26—15 mm között változik. Mindezeknek anyaga leginkább palakő, szarukő, granit, trachit vagy kovakő.

Meghatározhatlan tárgy egy darab kovakőből csiszolt, 0·05 m hosszú, alakjára nézve a ló szemfogához hasonló, de annál jóval vaskosabb tárgy; egyik vége majdnem hegyesre van csiszolva, talán azért, hogy nyélbe illeszthető legyen s így kis kalapácsnak használhatták. Egy vöröses színű, granitból csiszolt, alsó része üllő alakot mutató tárgy, felső része kerülék alakú kúpban végződik. Hossza 0·05, magassága 0·04 m. Egy darab mészkőből (Calcit.) csiszolt tárgy, felső része letört, talán símitónak használták.

Csonttárgyak: Bordaesontból faragott és csiszolt símitó, 0·14 m hosszú, felső végén átfúrva, hogy felakasztható legyen. Egy másik símitó, szintén bordából, hossza 0·16 m, szélessége 0·04 m. Alsó része kerekre és élesre csiszolva; egy darab, szarvasagancsból készült és igen szépen alakított símitó, hossza 0·13 m. Előkerült még három darab ár, négy nyílhegy és két darab tű; ezek is szépen vannak alakítva és csiszolva. Szarvasagancsból van egy szúróeszköz, hossza 0·26 m; két darab szarvasagancs, mindenik kettős ággal, egyik oldalukon laposra vágva és símitva, egyiknek hossza 0·24, a másiké 0·19 m, egy harmadik szarvasagancs, töredék, mégis 0·45 m hosszú, a megmunkálás erős jeleivel; egy darab őzszarv, hegyes ággal, 0·21 m hosszú, a használat erős nyomával, szúróeszköznek, talán húsevésnél használták.

Ugyancsak e telepről került elő több csiszolókö- és malomdarab és egy hosszúkás, csiszolt, teljesen ép törökő.

E telep hosszú időn át lakott terület volt, mert a felsőbb rétegekben

újabbkori tárgyak kerültek elő és pedig két érem; az egyik Antoninus Pius császár kis bronz érme, sőt V. István királynak egy szlaven denárja is (*Moneta regis pro Slavonia*). Tényleg római kori két agyag bögre, melyek már korongon készültek, szürkés-barna színűek, külsejük minden díszítést nélkülöz. Egyiknek magassága 0.11, a másiké 0.08 m. A nagyobbik talapzatán talán a készítő jegye van bekarcolva.

Magyar kori egy 0.15 m magas, kifelé hajló peremű, korongon készült, vörösre égetett, párhuzamosan vonaldíszes agyagbögere.

Vastárgyak nagy számmal jönnek elő s úgy látszik, hogy e helyen készítették, mert egy kerek, 0.13 m átmérőjű, nagy cipó alakú olvasztott vasdarab is előkerült, úgy szintén nagymennyiségű salak. A vastárgyak között van 8 darab kés. Hosszasságuk a 0.11—0.14 m között változik, egy darab vaseszköz, 0.13 m hosszú; ennek az egyik vége fűrő, a másik véső, öt darab csillagos vagy tarajas sarkantyú, egy vas sarló, egy XIII—XIV. századbéli vasbalta, 7 nagy vasszeg, egy vaskarika és két darab nagy vas olló.

Mind eme paráci lelettárgyak, számra mintegy 300 darab, a temesvári muzeumba kerültek.

Május 27-én ismét megfordultam a telepen s ezúttal a következő tárgyakat hoztam onnan haza:

Két kőbalta, teljesen épek. A nagyobbik trachytból, 0.12 m hosszú, éle 0.05 m, a kisebbik kovakőből, hossza 0.06, éle 0.04 m. Öt darab kőbalta töredék trachytból és palakőből csiszolva, egy darab csiszolt kőkalapács, egy 0.17 m hosszú s 0.05 m széles csiszolókö, egy csiszolt kőgolyó, valószínűleg parittyakő volt; egy kalapács alakú kavicskő és egy calcitból igen szépen csiszolt csészének két-ötöd rész darabja, talapzatának csak igen csekély része van meg, a csésze magassága 0.06 m, pereme egész élesre van csiszolva, a calcit színe hófehér s a csésze belső része is igen szépen van kicsiszolva, a mi valószínűvé teszi, hogy a többi kőtárgyakkal nem egykorú.

Egy szarvasagancsból készült és egészen simára csiszolt balta, 0.12 m hosszú, a korona alatt négyszögű nyélylukkal. Egy szarvas agancsból készült szűrőeszköz, a megmunkálás nyomával, 0.28 m hosszú, teljesen egyenes. Két darab őzagancsból készült szűrőeszköz; egy darab 0.17 m hosszú, egészen simára csiszolt szarvasagancsvég, a felső végén lapítva, a vastag végén kerekded alakú lyukkal; egy darab agancság, alsó végén lefaragva és a tűznél pörkődve; három darab kis agancság, többé-kevésbé a faragás nyomaival; négy darab csont-ár, igen szépen csiszolva; két darab csont kés, szépen csiszolva és átalakítva, a markolat keskeny és vastag, a penge széles, vékony és éles; az egyik 0.13, a másik 0.10 m hosszú; egy szarvasagancsból készült kis véső, 0.10 m hosszú, 0.02 m széles; egy darab szépen csiszolt tű és két csont nyílhegy;

egy henger alakú, 0-10 m hosszú, kívülről teljesen simára csiszolt, belül üres csonttárgy, alsó vége szélesebb, kerülete itten 0-09 m, a felső végén csak 0-07 m, alsó és felső részén párhuzamos vonalak között cik-cakkos díszítés, felső részén még e csonttárgynak egy hozzá illeszkedő folytatása volt, de ez hiányzik. Valószínű, hogy ez is későbbkori az előbbieknél.

Az agyagtárgyak között van négy alacsony talpas edény, sajnos, töredék; közöttük három vörös színre festve, egy pedig fekete színű; hét darab gyermekjátékszer (bögrék, csészek), két darab hosszú s két darab gömbölyű agyag-gyöngy; négy darab égetett nagy agyaggolyó, 13 darab különféle nagyságú égetett agyagkúp, 5 darab kerekded alakú, lapos, közepén átfúrt nagy agyagnehezék és 10 darab gömbölyded, részben hengeralakú, közepén szintén átfúrt és vörösre égetett agyagnehezék; végre 10 darab kisebb-nagyobb vaskés és egy pár sarkantyú.

Mint jellemző vonást kell megemlítenem a paráci őstelepről, hogy itt sem könnyílhegyek, sem magkövek elő nem fordultak. A kő ritkasága miatt itt a csontot faragták és csiszolták nyíllá. Vadászatra még inkább a parittyát és az égetett agyaggolyókat használták, a melyek kisebb-nagyobb alakban oly nagy mennyiségben jönnek elő, hogy azt sem a tűzhely szükséglete, sem a vallásos kultusz nem igen indokolja, hanem annál inkább a vadászat és a vadállatoktól való önvédelem.

Az állat-kultuszra mutat több lelettárgy; így egy bagolyfejet ábrázoló agyagtárgy és egy laposra csiszolt, kerülék alakú kis palakőlap, melyen a bagoly két szemét két fúrt mélyedés, csőrét V alakú karcolás mutatja. Hogy ezt a nyakon amuletként viselték, az a körülmény sejteti, hogy egy átfúrt kis lyuk is van rajta. A békát ábrázoló kis agyagedényt már előbb említettem; egy 0-11 m hosszú, egészen simára csiszolt, görbe, henger alakú, barna színű kis csonteszköznek a vége pedig a kígyó fejére emlékeztet. Egy darab 44 mm magas, calcitból csiszolt kőtárgy pedig a lófejet juttatja eszünkbe, csak a szájrésze tört le, egy másik csiszolt kőtárgy pedig állatfogát ábrázol.

Bronztárgyakra idáig sem a felsőbb, sem az alsó rétegekben nem akadtak.

E szerint a telep a neolith-kori lakosság eltávozása óta hosszú ideig lakatlan volt és csak a római időkben szállották ezt meg újra; a középkorban szintén lakott hely volt, ezt bizonyítják a nagyobb mennyiségben előforduló vastárgyak (kések, sarkantyúk, zabla, nyíl, szögek, sarló) és az V. István király érme.

Az idáig előkerült, mintegy 400 darab lelettárgy a temesvári muzeumba jutott.

Temesvármegyei egyéb leletek.

Írta: BERKESZI ISTVÁN.

Legújabbban részint a szőlők rigolozása, részint a Temes folyó töltésének felemelése alkalmából folyó földmunkák, avagy téglavetés, szántás folytán tudtommal a következő leletek kerültek elő:

1. Sági lelet.

Egy darab agyagböggre iszapolatlan agyagból korong nélkül készítve, vastag falu, majdnem feketére van égetve, 0.14 m. magas. Peremének nagy része hiányzik, de a meglevő részen csipkézve van, különben teljesen dísztelen. Neolitikorinak látszik. Találták 1906. tavaszán szőlőrigolozás alkalmával. Bárwig Ödön ajándékából a temesvári muzeumba került.

2. Kissodai lelet.

Egy darab vörösréz csákány, keresztben álló élekkel; hossza 0.17 m., az élek hossza 0.03 m. Középen van a nyéllyuk, melynek átmérője szintén 0.03 m. Találták 1905. tavaszán a Temesvár-Józsefváros és Kissoda között levő téglavető telepen, mely Kissoda község határához tartozik s azért az itt létesült munkástelepet is Új-Kissodának, vagy a tulajdonosról Kendefalvának is hívják. Molnár Imre kubikosmunkás állítása szerint, kitől az a temesvári muzeum számára megszereztetett, mintegy 4 méternyi mélyen akadt rá; közelében semmi egyéb régészeti tárgy nem volt.

3. Unipi lelet.

1. Egy bronzkard (lásd II. tábla, 1. sz.) markolatnyújtvánnyal, ennek legalsó része letört, a kard meglevő része 0.51 m. hosszú, a hol a legszélesebb, ott 0.04 m. széles és pedig a közepén; úgy a hegye, mint a markolat felé keskenyedik. A penge mindkét oldalán, a szélekhez közel egy-egy mélyített vonal húzódik, melyek a kard hegyénél találkoznak. A markolaton egykor fa- vagy csontburkolat volt, az ennek megerősítésére szolgáló lyukak közül kettő megvan, háromnak a nyoma látszik. Tökéletes analógiáját nem ismerem; még legjobban hasonlít az aranyosi kincs egyik darabjához (közli Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. Rész. CCXVI. tábla, 4. sz. a.) de a hegye felé sokkal keskenyebb mint az aranyosi. Ugyancsak hasonlít az egereskei kardok egyikéhez is

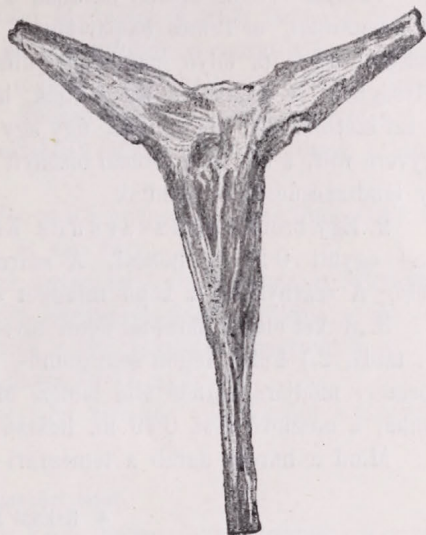
II.

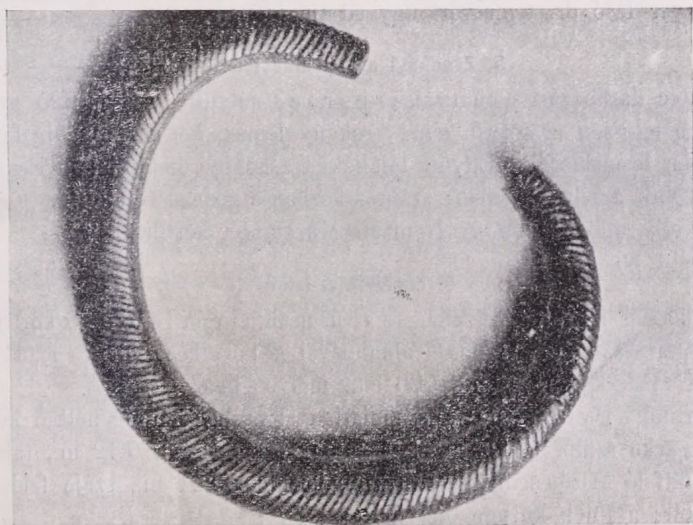
1.

3.

2.

4.

1. Unipi bronzkard ($\frac{1}{5}$). — 2. Unipi bronztű ($\frac{1}{1}$). — 3. Károlyfalvi bronz esörgő ($\frac{1}{1}$).
— 4. Rékási arany karperecz ($\frac{1}{1}$).

(Hampel: A bronzkor emlékei. II. köt. CLXXI. tábla, 3. sz.), de ennél jóval kisebb.

Találták 1906. április havában a Temes-töltés építése alkalmával az unipi határban, a Temes balpartján, a Poganyest és a Temes-töltés találkozásától lefelé (a folyó mentében) mintegy 250 méternyire, 60—70 cm. mélységben. A munkások azt állítják, hogy emberi csontok mellett találták, de azt széthányták. Ha ez igaz, úgy egy bronzkori harcosnak vele eltemetett fegyvere volt, a mit még jobban bizonyít amaz eset is, mert a kard közelében egy lándzsacsúcsra is akadtak.

2. Egy bronz lándzsacsúcs. Köpűje letört ugyan, de ez is megvan. Ezzel együtt 0·20 m. hosszú. A szárnyak széle majdnem szögben hajlik kifelé. A szárnyakon a köpű mindkét oldalán két-két pálcavonal húzódik.

3. A két előbbi darabtól némi távolságban akadtak egy bronztűre. (II. tábla, 2.) Felső végén sem gomb-, sem kerekalakú lemez nincs, hanem ökörszarv módjára kétfelé álló lemez. Maga a tű teste négyoldalú, de vége esonka, a meglevő rész 0·19 m. hosszú.

Mind a három darab a temesvári muzeumba került.

4 Rákási lelet.

Tömör, arany, nyílt karperec (lásd II. tábla, 4. sz.), végei felé keskenyedik. Belső felülete síma, külső része rovátkos, átmetszete kerek, súlya 165 gramm, anyaga fehér erdélyi arany. Bronzkori. Szőlőrigolozás alkalmával találták 1902 tavaszán, alig 0·30 m. mélységben.

Bleyer Izsó dr. temesvári ügyvéd tulajdona.

5. Zsadányi arany kincslelet.

Nyolc darab zárt arany karperec, súlyuk összesen 225 gramm. A legtöbb egészen egyszerű, síma keskeny lemez, két darab pedig fonatos; valószínűen bronzkoriak. Együtt találták a zsadányi határban, a Féger-féle tanyán 1906. április közepén; szántás közben a gőzeke vétette fel, e szerint tehát csekély mélységben. A Nemzeti Muzeumba került.

6. Károlyfalvi lelet.

A község közvetlen közelében, az ú. n. Kalvária-dom környékén, 1906. év tavaszán szőlőrigolozás alkalmával a következő, nem együtt fekvő tárgyakat találtak mintegy 50—60 cm. mélységben.

Kétfülű agyagbügre, iszapolatlan agyagból korong nélkül készült, piszkos szürke színű, minden díszítés nélkül, magassága 0·12 m., talpazata kicsiny, felfelé kiszélesedik, legnagyobb kerülete 0·41 m., szája felé ismét összesűkül; a fülek külseje mélyített.

Két darab agyagcsésze, szintén korong nélkül iszapolatlan agyagból, piszkos szürkés színűek, minden díszítés nélkül. Az egyik 0·10, a másik 0·08 m. magas, a kisebbiknek a talpazata igen kicsiny, egyfülűek.

Egy csónak alakú tál (halsütő) fele, szintén korong nélkül készült; e töredekek is 0·14 m. hosszú, két oldalán egy-egy bütyökkel.

Egy darab gömbölyűre esíszolt törökő quareből.

Egy darab bronz esörgő (lásd II. tábla, 3. sz.), benne a tojásdad alakú kis esörgető szintén bronzból, külseje díszített, a esörgő füle a használat erős nyomát mutatja. Egy karika módjára összehajlított, 0·11 m. hosszú bronz lemez; szélesebb vége 0·07, keskenyebb vége 0·05 m. széles.

E fennebbi tárgyakat bronzkoriaknak tartom. Később koriak a következők:

Négy darab kerek alakú malomkö gneiszből, átmérőjük 0·41 m., teljesen épek; közepe mindeniknek át van fúrva.

Két darab vaskasa, alakjuk ugyan sarló alakú és nem is nagyobbak a sarlónál, de alsó végük felfelé álló hegyes-szögben végződik, a mi arra való volt, hogy a fanyélbe bele verjék s így kaszálásra használták.

Egy darab vasnyílhegy, hossza 0·11 m.

Kalitovich Lőrinc károlyfalvi birtokos ajándékából e tárgyak a temesvári muzeumba jutottak.

7. Temesvári lelet.

Egy darab keltakori vaskés, hegye felfelé görbült. Hossza a nyéllel együtt 0·21 m., a penge egymagában 0·11 m. hosszú, a markolat esavar alakú. végén kampóval, melybe karika van illetve, mely a kés felakasztására szolgált. Lelhelye a Belváros északi részén fekvő, ú. n. Fehérvár-kaszárnya környéke, honnan a földmunkások 1906 tavaszán a vár erődítményeihez 1740 táján összehordott földtömeget elhordták. A kés a temesvári muzeumba jutott.

8. Ujlaki lelet.

A Temes folyó balpartján az újlaki határban, szintén a Temes-töltés készítése alkalmával ásták ki 1906 április havában a következő, római kori tárgyakat:

1. Két darab kékes-szürke színű agagtál. Az egyik 0·07 m. magas, kerek alakú, falai merőlegesen emelkednek, felső átmérője 0·14 m., a kisebbik tál ugyanolyan alakú; magassága 0·05 m., felső átmérője 0·12 m. Mindkettőn kevés díszítés, három párhuzamos, mélyített vonal; egyik a perem felső részén, a másik kettő közel egymáshoz a középrészen.

2. Egy darab római kori vaslándzsa, hossza 0·34 m.

Mind a három darab a temesvári muzeumba jutott.

9. Szilási lelet.

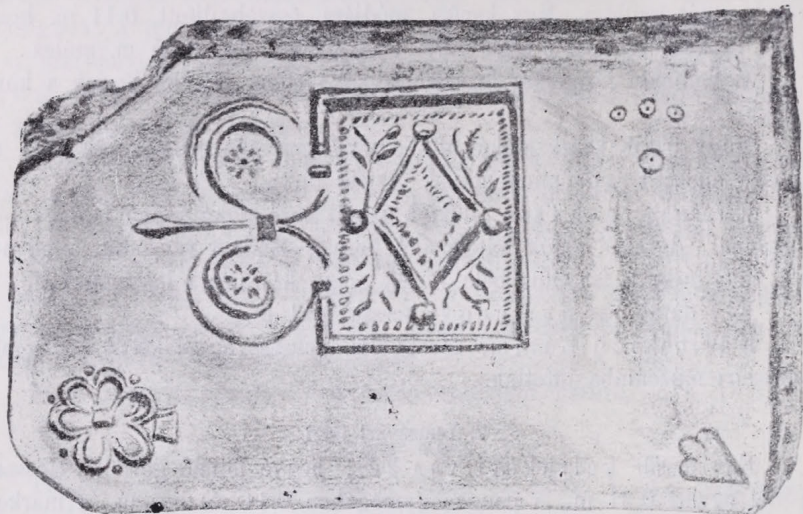
Egy darab trébelő minta lap bronzból, hossza 0·10, szélessége 0·06 m., vastagsága 13 mm. Súly 700 gramm.

Ékszerek készítésénél használták, mindkét oldalán különböző ékszer-

alakot feltüntető vésetekkel. Rómainak vagy kora középkorinak tartom. Ezt is szőlőrigolozás közben találták 1906 kora tavaszán. Mindenesetre igen érdekes bizonyítéka e lelet annak, hogy vidéünkön is foglalkoztak iparművészettel,

A találótól a temesvári muzeum szerezte meg.

Szilasi bronz trébelő lap (1/4).

10. A temes-remetei ezüstkincs.

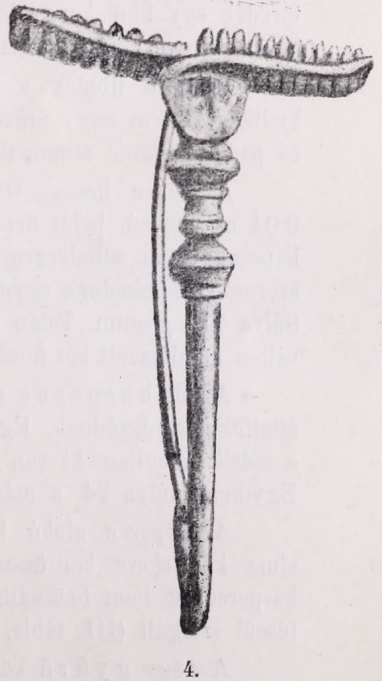
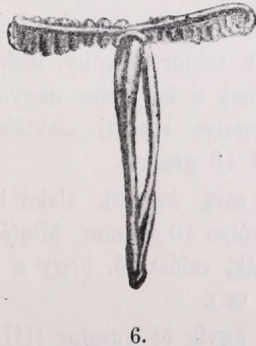
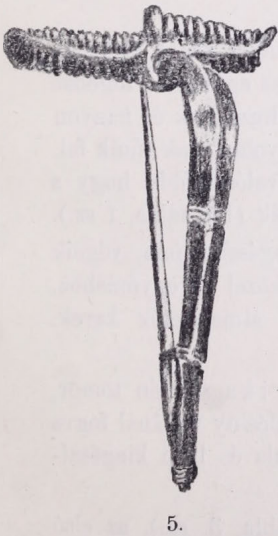
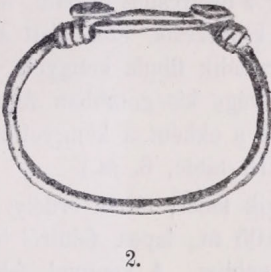
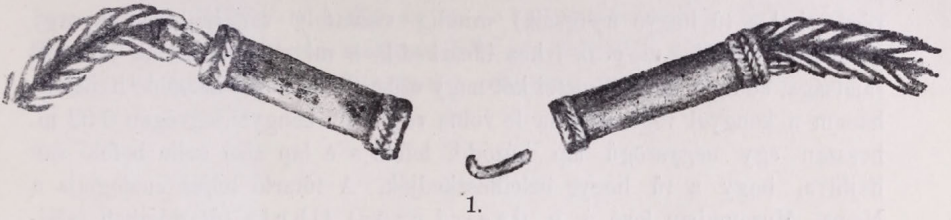
E nagyon érdekes ezüstméletre 1905-ben akadtak szőlőrigolozás alkalmával. A találó gazdaember egyik temesvári ékszerkereskedőnek adta el, ettől pedig dr. Bleyer Izsó ügyvéd szerezte meg. Áll e kincs 15 darab ékszerből és 176 darab ezüst éremből.

Az érmek között van 7 darab thasosi ezüst tetradrachma és 169 darab római köztársaság korabeli ezüst dénár. A legrégibb veretű közöttük Q. Fabius Labeo családi dénár, Babelon szerint veretett K. e. 144-ben, a legifjabbak pedig Marcus Antonius Imperator, Sextus Pompeius Magnus és Augustus Octavianus érmei, a K. e. 31—28., illetőleg 16. évekből. A kincs tehát időszámításunk kezdetével egyidősnek mondható.

Az ékszerek között van négy teljesen ép fibula, három fibulatöredék, egy lánc, két karperec, egy karperec alakú kis zárt karika és négy gyűrű.

Legérdekesebbek a fibulák. A teljesen ép négy fibula felülről nézve T alakot mutat és első tekintetre a regölyi La-Tènei-korú fibulákhoz hasonlókhöz látszanak. (Wosinszky: Tolnavárm. őskora, II. CXXX. tábla, 2—5. sz.). A tűk töve mindeniknél hosszú tekerceset képez, mint a Wosinszky

III.

A temes-remetei ezüst kincs.

1. Ezüst lánc két vége s a kapocs darabja ($\frac{3}{4}$). — 2. Kis karperec ($\frac{2}{3}$). — 3. Gyűrű ($\frac{3}{4}$).
— 4, 5, 6. Fibulák.

által közölt keltakori fibuláknál, de a míg a regölyi fibuláknál a tűtartó vége (hol a tű hegye nyugszik) mindig visszafelé van hajlítva, és vagy gombba végződik, vagy az ívhez illeszkedik, a mi a kelta-fibulák jellemző sajátága, addig a temesremetei két nagy ezüst fibula nem visszafelé hajlított, hanem a kengyel vége mintha le volna vágva s a kengyel legvégén 0.02 m. hosszan egy négyszögű lap húzódik lefelé s e lap alsó széle befelé van hajlítva, hogy a tű hegye beleilleszkedjék. A tűtartó teljes analogiája a Nemz. Muzeumban levő ú. n. daciai ezüst fibula tűtartójában található meg. A kengyel legfelső része, mely a tekercshez fűződik, levélalakot mutat, majd két, gömbszerű kiemelkedés következik, ezek alatt a kengyel alsó része síma (III. tábla, 4. sz.). A harmadik fibula kengyele síma, két helyen hármass vonaldísz, a kengyel alsó vége kis gombban végződik. A tűtartót a kengyellel vékony lap köti össze s ekként a kengyel vége és a tűtartó egy hegyes hármasszöveget képez (III. tábla, 6. sz.).

A három fibulatöredék közül az egyik fehér, ú. n. erdélyi aranyból van s a fibula kengyelét képezi; hossza 0.05 m., lapos, felülről lefelé keskenyedik, hosszában három mélyített vonaldísz. A kengyel felső részén kanálszerű mélyedés, a hol a fibula rugója volt elhelyezve. A második töredék egy fibulakengyel alsórészét adja a tűtartóval. Ez a kengyel széles, levélalakú volt; egy harmadik töredék a fibula tűje a tekercs egy részével.

Mind e fibulák a késő La-Tenei typushoz tartoznak és minthogy kiállításuk nem nagy művészetre vall, valószínű, hogy provinciális eredetűek és pedig keltából átmeneti római fibulák.

A lánc hossza 0.66 m. s ezenkívül még mindkét végén egy-egy 0.04 m. hosszú, belül üres henger van, a melyekben az egymásba fogódzó kapcsok voltak elhelyezve. Az egyes láncszemek kettős huzalosak és nagyon szorosan illeszkednek egymáshoz, úgy hogy a lánc négyoldalúnak tűnik fel. Súly 175 gramm. Talán a derékon viselték, de még valószínűbb, hogy a vállon alkalmazott két fibulát kötve össze a mellen hordták (III. tábla, 1 sz.).

A két karperec nyílt, tömör, vékony, testök egészen síma, végeik állatfőkben végződnek. Egyiknek a két szára nagyon közel áll egymáshoz, a másik némileg ki van forgatva eredeti alakjából; átmetszetök kerek. Egyiknek súlya 24, a másiké 18 gramm.

A karperec alakú kis zárt, kerület alakú karika szintén tömör, síma, két tekercs köti össze, súlya 10 gramm. Miután kicsiny voltánál fogva karperecnek nem használhatták, valószínű, hogy a fibula és lánc kiegészítésül szolgált (III. tábla, 2. sz.).

A négy gyűrű közül egyik öt huzatos (III. tábla, 3. sz.), az első és utolsó huzal levéldíszes; a másik gyűrű egyszerű négyhuzalos, a többi kettő szintén levéldíszes egyik végükön, de eredeti alakjokból egészen ki vannak forgatva.

Ugyancsak Temes-Remetén, de egészen más helyen, 1906 tavaszán egy Nagy Sándor-féle arany statert is találtak. Egyik oldalán Pallas fő, másik oldalán szárnyas Niké; a feliratból alig látható valami. Súlya 8.65 gramm. Ez arany érem a temesvári muzeumba került.

A bodrogmonostorszegi „Opoljenik“ neolith telepről.

(Bács-Bodrog megye.)

OROSZ ENDRÉTŐL.

Dr. Koch Antal tud. egyet. tanár úr a „Földtani Közlöny“ XXXII-ik kötetének (1902. évfoly.) 346—350. lapjain „Új adat a Muflon korábbi elterjedéséhez“ című közleményében egy ép szarvesapokkal bíró muflon homlokesontot mutat be, a melyet Gubitzka Kálmán igazgató-tanító ásatott ki a bodrogmonostorszegi neolith telepen és a mely a bácsmegyei történelmi társulat zombori muzeumában őriztetik. A hazai praehistoricus telepek kulturrétegeiből eddig ismert — sajnos! csak gyér feljegyzéseken alapuló — fauna ezen nagybecsű lelete a muflonnak egyedüli képviselője lévén, annyira megragadta érdeklődésemet, hogy az 1903. év nyarán leutaztam Bodrogmonostorszegre a lelőhelynek autopsziából való megismerése és a telep faunistikai viszonyainak behatóbb tanulmányozása végett. A Dunapart hajdani mocsaras vidékén fekvő őstelepre tett utamban Gubitzka kollegám szíves kalauzolása mellett közvetlen szemléletet szereztem a telepen és annak környékén; Muflon maradványok keresése céljából aug. 27-én próbaásatást is végeztünk tíz munkással a telepen; Zomborban megtekintettem a tört. társ. muzeumát s ebben különösen a bodrogmonostorszegi leleteket s az így nyert észleletem eredményeit e telepre vonatkozólag annál is inkább érdemesnek tartom rövidesen ismertetni, mivel csak igen korlátozott számban ismerünk bácskai őstelepeket, a melyek a kellő rendszerezéssel volnának leírva.

A) Topographiai adatok.

A telep a községtől keletre fekszik az ú. n. „Opoljenik“ dűlőben, a hol a Ferenc-esatorna közvetlen jobboldala és a község, valamint északról szántóföldek s délen a községi szőlőskertek által határolt vályogvető-hely képezik az őstelep egy részét, a melyből eddig a legtöbb ősemberi tárgyjutott felszínre. De elhúzódik az őstelep az említett szőlőkbe is, mert a rigolozások, szőlőültetések és Gubitzka úrnak előzőleg itten végzett ásatása nyomán tűzpadok romjait őskori edénycserepekkel együttesen találtam a felületen. A Ferenc-esatorna balparti oldalának megfigyelése közben azt tapasztaltam, hogy a kincstári erdőben lévő vízmosásos árkokban, az erdő

melletti „Crna bara“ nevű mocsaras meder körül a réten s a kinestári birtok mesterségesen ásott határsáncának oldalfalaiban is mutatkoznak a vályogvetőkben találtakkal megegyező őcserepek. A telep a Dunától csak 2 km. távolban feküdven, kissé emelkedettebb talajon, az őskorban a Duna kiöntéseiből keletkezett terjedelmes mocsarak, lápok környékeztek, a melyek a telep itteni megalakulásához kedvező tényezőül szolgáltak. A vályogvető terület a földmunkálatok által kellően lévén föltárva, a gyűjtésre és tanulmányozásra kitűnő helyül kínálkozott s a zombori muzeumnak Gubitzá úr fáradozásai révén egy kis collectio őseletet szolgáltatott. A munkálatok folytán gödrössé vált terület hossza 300 lépés, a melynek minden pontján láttam ősemléki tárgyakat előfordulni.

B) Geológiai viszonyok.

A szóban forgó területen csak két — egymástól lényegesen elütő — földréteg észlelhető, minélfogva a földtani viszonyok igen egyszerűek; a felső réteget 75—85 cm. legnagyobb vastagságú, sötétszínű, igen tömör, összeálló, vájkos televényföld képezi, mely magában foglalja a kulturréteget s a melyet szárazság idején szívós tulajdonsága miatt csak nehezen lehet megmunkálni. A művelődési réteg alatt ismeretlen vastagságban alluvialisnak minősített sárga vályog, a németek „Gelber Lehm“-je következik,¹⁾ a mely igen alkalmas vályogtéglák készítésére s a melyben bőven fordul elő a *Cyclostoma elegans*, Müll. nevű, gyönyörű szép idomú kövült csigafaj, a mi arra mutat tehát, hogy e lisztfinomságú, csillámos, agyagos, homokiszapszerű sárga vályog leülepedésének történelemelőtti korában még élt a Bácska területén a most említett csigafaj.²⁾ A vályogban nincsenek ősemléki tárgyak s csak az üledék hátán láttam helyenként égett tűzhelynyomokat, jelölve annak, hogy a monostorszegi ősemléki csak ezen üledék lerakódási folyamatának teljes bevégeződése után szállhatták meg a terepet s alapíthatták meg tűzhelyeiket éppen úgy, a mint ezt már a torontálmegyei Kécsa község határában fekvő „Kurjácska gredai őstelep“ leírásában részletesen kifejtettem.³⁾

Az ásást a Ferenc-esatorna jobbpartján, a vályogvető terület hosszvonalának szélein végeztettük, mivel csak e helyeken fedt még a sárga vályogot a — kulturréteget magában foglaló — televényréteg, a melyben őskori tárgyakat kutatni sikeresen lehet. A leletek a felszíntől le 50—60

¹⁾ L. a Földtani Közlöny id. lapjain.

²⁾ Mellékesen megjegyzem még, hogy a Ferenc-esatorna jobbpartján Unokkal vegyesen ezrével találtam a *Dreissensia polymorpha* Pall. nevű és kecskeköröm alakú kagylóhéjakat, a melyeket az 1793—1802. években kiásott Ferenc-esatorna 2 m. mélységű medréből kotortak és hordtak ki a felületre a mélyebb szintájából.

³⁾ L. Erdélyi Múzeum. 1896. évfoly. (XIII. köt.) 22—23. és 62—75. lapjain.

em. mélységig fordulnak elő; 50-en alul már gyéren, 60-on alább pedig nem találhatók többé.

A vályogvető gödörben a televényt már mind feldolgozták, ellenben szórványosan itt-ott érintetlenül maradtak bizonyos alacsony dombocskák, a melyekben nagyobb számmal jönnek elő ősemleri leletek, mivel mindeme helyeken őskori lakások állottak. Az ilyen dombokban gyűltek halomra az ősemler eltört edényei s más hasznavehetetlen konyhahulladéakai, csontok, kagylóhéjak, kovaszilánkok és eltört eszközök, s ezért tehát az ilyen helyeknek feltárása jutalmazza legháládatosabban a fáradságot. Néhol romjaikban lévő tűzpadlapok vagy lágy, égett, vörös földmorzsalékok mutatkoznak, mint a megtelepedés kétségbevonhatatlan bizonyítékai. Azonban a tűzpadok közelében állott kunyhólakásokból maradandó anyagú alkatrészek hiányában semmit sem lehet megtalálni; nyomaikra csak a közvetlen közelükben felhalmozódott őskori szemétdombok figyelmeztetnek. Több ilyen hulladékhalmot tártunk fel az ásítás alkalmával s úgy az ekkor előkerült leletekről, valamint a zombori muzeumba innen beszolgáltatott őskori tárgyakról ezeknek a használat szerint való csoportosításával a következő feljegyzéseket közölhetem.

C) Eszközök.

A zombori muzeumban láttam kiállítva 1 átfúrt köeszköz töredéket, 1 szépen kiélezett ép kövésőt, 3 drb. zöldes kovapalából készült kövéső töredéket, 1 baltaélnek mutatózó köszerszám éltöredékét, 1 obsidián forgácsot, 2 nucleust, k. b. 40 kést, szilánkot és forgácsot dendrites jáspisból, silexből vagy szarukőből hasogatva. Az ásítás közben is merültek fel ilyen carneolvörös dendrites jáspis és kovasav átjárta kőzetekből hasogatott kések és szilánkok, ezek közt egy 4·5 cm. h. nucleus, melyről a szilánkokat repesztették le és egy 4·5 cm. h., 4 cm.-nyi széles vakarókés (schaber) is. Őrlőkővekből csak homokkő anyagúakat észleltem és pedig kétféle változatban, ú. m. finomszemű szürkét és szemeses, vörösés quarzhomokkővet; mindkettőből több példánynak 2·5—3 cm. vastag töredékdarabjait. — A csonteszközök használatát 2 őzaganes hegyéből készült ár és 1 más, ismeretlen célú szerszám csiszolt töredéke bizonyítja. — Kétségtelen, hogy az itt felsorolt eszközökön kívül még több és másfajta is volt e telep lakóinál használatban, azonban nagyobb mérvű ásítások nélkül e különben szegényes telepről csak gyéren lehet jellemzőbb tárgyakat felmutatni.

D) Edények.

A monostorszegi őstelep ceramikája minden tekintetben a kezdetlegesség jellegeit viseli magán és ennek megfelelően a fazekasmesterség ezen egyszerű készítményei csak kevés változatosságot mutatnak. Anyagukat mind homokmentes, finom iszapolású sárga anyag képezi, a melyet korong

nélkül idomítottak meg edényekké s nagyon kevés kivétellel csak tökéletlenül égettek meg a nyílt tűz melegénél; innen van az, hogy a legtöbb cserép belső része égetetlen, fekete s csak a felületét vonja be a vörösés égetési kéreg. A törési felületek anyagában néha gabnapelyvák láthatók az agyagba keverve a jobb összetartás céljából. Alak tekintetében minden edénynél a perem, fül és a fenék viszi a főszerepet. Legtöbb itten az egyenesen felálló perem s alárendelten jő elő a kifelé hajló edényperem. Fogantyúkból szintén csak kétféle alak volt található, ú. m. tömör bütykök és átfúrt bütykök, ez utóbbiak köralakú fülnyílással és felületükön 3 bordával díszítve. Az alakbéli változatosság számát az edényfenekek is megtartják, mert vannak kerek, lapos fenekek és 3—5 cm. magas talppal ellátott ú. n. karimás edényfenekek. — A kevés számú díszített cserepek motívumai is szegényesek: az edények külsejére felragasztott szabálytalan kis agyagcsipetek, a perem élén benyomott nagyobb pontdísz, 2—2 újjbenyomat és láncdísz alkotják a primitív ornamenticát, a melyekhez a fülek bordázott díszítése is járul. — A töredékek között nagy tartóedények, durva fazekak, bögrék és talpas billikomok ismerhetők fel mint edényfajok. A zombori muzeumban 2—5 cm. vastag falú, láncdíszes, nagy tartóedény töredékeket, több ép talpesőfenék darabot, egy peremvessző díszes kis gyerekjáték tálcáskát és egy másfél dem. magas, felül széles, alul talpas billikomszerű serlegnek féltöredékét láttam kiállítva, a minőt az erdélyi neolithkori telepekről, így Tordosról, Alvinc-Borberekről, Csáklýáról, Péterfalváról, Délmagyarországon pedig a borjasi „Téglaházi“ őstelepről számos analógiában ismerünk, mint a neolith kultúrkör egyik alkorszakának legjellemzőbb lelettárgyát.

E) Konyhahulladékok.

A mint az őstelepek legtöbbször általában, úgy itten is csak állati maradványokról adhatok számot e csoportban s ezek is többnyire emlős-állati csontvázrészecskék, míg madár-, halcsiga- és kagylómaradvány csak gyéribben lelhető. A csontok tökéletesen fossilis kinézésűek; szövetükben elmeszesedtek, tehát kövült állagot nyertek s így a bennük volt szerves részeket elvesztették. Sötétbarna színük is nagy régiségre vall s hogy bennük az ősember házi állatait és vadászat, meg halászat útján kézrekerített másféle állatait találhatjuk föl, azt a csontok széthasogatott és összetöredezett volta bizonyítja. Nem érdektelen az ily konyhahulladékok egybe gyűjtése az őskori telepekről, mert hiszen a maradványok pontos meghatározása által míg egyrészt az ősember étlapjába nyerhetünk betekintést, addig másrészt a telepések birtokában volt állatfajok megismerése révén az ősember foglalkozására is világot vethetünk. Nyilvánvaló tehát ezekből, hogy az ősemberi telepek konyhahulladék maradványainak tanulmányozásából közvetve az illető telepések művelődési viszonyainak fokozatára is lehet következtetnünk. — A bodrogmonostorszegi őstelepről úgy az eddig ismeretes, valamint az ásatás közben általam észlelt állatfajok a következők:

1. *Ovis* (*Musimon*) *musmon*, L. vagy *muflon*, Gubitz a úr ásatásaiból egy páros, teljes és egy fél, ép szarvesap került napvilágra; előbbi a zombori muzeum, utóbbi a budapesti tudományegyetem föld- és őslénytani intézetének tulajdona. Mivelhogy ezen érdekes állatnak maradványait más hazai őstelepről még nem ismerjük, a bodrogmonostorszegi őstelep a fauna ezen tagja által kiváló nevezetességre tett szert, a mely körülmény ismét intő példának szolgálhat arra nézve, hogy az őskori konyhahulladékok tanulmányozása még az állattan és őslénytan szempontjából is szolgáltathat becses adatokat.

2. *Bos taurus* L. állkapocs töredékei, fogak, szarvesap, ugricsont (*astragalus*), csülökcsont (*phalanx tersia*) és számos felhasogatott lábszár csontjai kerültek felszínre, a melyekből a zombori muzeumban is láthatunk egyetmást kiállítva. Előjövetele gyakori.

3. *Cervus capreolus* L. agancsából készült 2 drb. ár nyomán az őz is képviselve van.

4. *Ovis aries* L. a leggyakoribb állatfaj a telepen: állkapesai, fogai, szarvesapjai, lapocka-, de főleg haránt tördelt lábszárcsontjai nagy számban találhatók.

5. *Anser ferus* L. (vadlúd) csüdje is jelen van az ásatásokból kikerült csontmaradványok között. (Dr. Koch A. prof. det.)

6—7. Meghatározatlan halaknak m. e. 10 drb. csigolyája, a melyek legnagyobbikának átmérete 2 cm, egy kisebbnek csak 12 mm. A csigolyatestek alakjából következtetve e maradványok kétségtelenül kétféle halfajtól is származnak, a mit a pontos determinálás lesz hivatva megállapítani.

8. *Anodonta* sp. vékony, nagy héjainak néhány kisebb töredéke.

9. *Unio pictorum* L. típusos törzsalakjainak kagylóteknő töredékei.

10. *Unio batavus* Lamek. az előbbinél ritkábban fordul elő, többnyire széttördelve.

11. *Helix pomatia* L. 1 ép példányán kívül több töredékes héját találtam.

12. *Paludina vivipara* L. ép héjai gyakoriak.

F) Egyéb tárgyak.

Az előbbi csoportok anyagától elütő jellegű és rendeltetésű leleteket a fenti cím alá foglalva mint egyes tárgyakat a következőkben ismertetem.

1. A vályogvető terület déli oldalához szántóföldek által közvetve csatlakozó községi szőlőkben egy jobboldalára fektetett zsugorított helyzetű ősember csontvázára talált Gubitz a úr, a melynek közelében 1—2 lépésnyi távol egy pár cm. nagyságú és behajló peremű, ép kis fületlen cserépedény volt. Emberi maradványokból a vályoggyödrökben csupán 2 drb. koponya-cserép fordult elő; a Ferenc-csatorna halpartján pedig a kinestári birtok határjelző árkanak kiásásakor neolith cserepekkel a felületre hányt

és k. b. 10 éves korú gyermektől származó 2 tejfogat és 2 állandó, fejlődő zápfogat találtam.

2. A jelenlétemben végzett ásatás alkalmával került elő a felszíntől 50 cm. mélyen egy 15 cm. hosszúságú emlősállat idól agyagból négy darabra válva, mint a szobrászat egy kezdetleges terméke.

3. Két drb. ép agyag fonóorsógomb vagy hálósúly a zombori muzeumban kiállítva.

4. Egy ép kis agyagesörlő (Spule), a minő gyéren más őstelepeken is találtatott.

5. A nevezett muzeumban látható 1 ép és több töredék példán kívül az ásatáskor újólal találtuk olyan szabálytalan gömbded alakú agyagtárgyak töredékeit, a minőket már a torontálmegyei Öregfalu határán 1895-ben felfedezett őstelepről e sorok írója ismertetett, s a melyeket az alföldi ősember a kőnek pótlásául, mint hajigáló szereket szükségből készíthetett.¹⁾

6. Végül még a leletek ezen csoportjába kell számítanunk a lisztfinomságú agyagból tapasztott, felületükön sínára sikárolt és helyenként kőkeményre égett tűzpadokat is, a melyek a vályogvetés munkálatainak nyomán itt-ott felszínre bukkannak és az eredetileg 1—2 m. átméretű terjedelmüknek ma már csak romjaiban is kétségtelen bizonyítékát szolgáltatják a történelem előtti idők őskorában itten élt ismeretlen néptörzs állandó megtelepedésének.

*

A bodrogmonostorszegi őstelep leleteiről habár csak vázlatos képet nyújtottam is a fentebbiekben, mégis elég jellemző adatot találtunk bennők arra nézve, hogy a telep művelődési korát minden kétséget kizárólag megállapíthassuk Fémeknek semmi szerepe nem volt még e korban, ellenben az általunk is kimutatott kő-, agyag- és csontszerszámokon kívül annál több faeszköz volt rendes használatban. Neolith- vagy újabb kőkornak nevezi az emberiség műveltségének ezt a fokát a régészeti tudomány. Kezdetleges szervezetű társadalmi közösségben éltek már ekkor együttesen az emberek és éppen a konyhahulladék-csontokon végzett tanulmány alapján állíthatjuk, hogy az emberi művelődés legsalsóbbrendű foglalkozásait: t. i. a halászatot, vadászatot és pásztorkodást üzték e telepesek. Analog kultúrával bíró lelőhelyek a többek között a borjasi, eseneji, esókai, dinyaísi, verseci és gombosi őstelepek mind Délmagyarország rónaságain.²⁾ Örömmel csatoljuk az eddig ismert őskori telepek sorozatába a bodrog-

¹⁾ L. Délmagyarországi Tört. és Rég. Értesítő. Temesvár. 1896. évfoly. (XII. köt.) pag. 41—46.

²⁾ L. Orosz E. „A borjasi őstelepek.” Történelmi és Rég. Értesítő. Temesvár. XIX. (1903.) évf. III—IV. füz. 64—82. lap. Milleker Bódog: Délmagyarország régiség-leletei stb. U. ott. 1897. évf. II—III. füzet. 28—29, 29—30, 34—35, 154—159. — Arch. Értesítő. 1898. évf. 19—24. lap és 1899. évf. 62—66 lapon.

monostorszegit is, a melynek az első hazai praehistoricus muffon lelete oly kiváló, érdekes helyet biztosít ó-alluviális faunistikánkban, de a melytől eltekintve is egy dunamelléki ősemberi telephely typicus jellegeit vontuk be az ősrégészeti irodalom közhasználatába, miáltal ismét hozzájárultunk valamivel a honismertetés hazafias munkájához, mint a nemzeti műveltség egyik elengedhetetlen kellékének fejlesztéséhez.

Adatok Délmagyarország történetéhez.

Nedao. Azon folyó, a mely mellett Jornandes szerint a hunokat a szövetséges germánok döntő csatában megverték, a forrásban Nedad, ill. Netad, volt a neve, a melyet Mommsen Nedao-nak olvasott. Ezen folyó állítólag Pannoniában keresendő. Eddig két vélemény uralkodott arról, hogy hol lehet ezt a folyót keresni. A szakférfiak egyik csoportja Felső-Magyarországon keresi és identifikálja a Nyitrával (Wietersheim, Salamon). Ide utal 2 folyónév is: Szepesben a Nedelska, mely 1204-ben mint a Poprád mellékveze említetik — és Gömörben a Sajóból kiszakadó és oda visszatérő Nednek folyó, a melyről 1245-ben tétetik említés (Ortvay T.: Magyarország r. vízrajza, II, 8.). A második csoport pedig Dél-Magyarországon keresi ezen folyót, még pedig a Nerában (Fessler, Buday É., Böhme).

Most Márki (Századok, 1905, 352, 353) szól a tárgyhoz és Kézai alapján azt véli, hogy a Nedao folyó nem lehet más, mint a vörösváripatak, mely Ó-Buda északkeleti részén — mint Filatori-árok — a Dunába szakad. Azonban Kézai hun krónikájának értékét nagyon leszállította Karácsonyi (A székek eredete, 1905).

Márkira reflektálva, Végh Kálmán Lajos „Hol van a Nedao folyó?” cím alatt (Századok, 1905, 941—945.) foglalkozik ezen témával, a kérdéses folyót Borsód vármegyében keresvén, a hol a Bükkerdőből Cserépváralja felett eredő Nadér patak van, mely mellett amaz is Nedő vagy más kiejtéssel Nedőcs néven emlegetett egykori község terült el.

Jelen soroknak az a célja, felhívni szakembereink figyelmét egy délmagyarországi patak nevére, mely patak Páncsovától északkeletre mintegy 5 km-re délkeleti irányban folyik és a Dunába ömlik. Ennek a neve Nádela. Ezen patak, a mint azt a hydrographiai állapotok még ma is mutatják, hajdan Sztáresova alatt szakadt a Ponyávica-árokba. Ott, a torkolatnál, feküdt hajdan egy Nadej nevű falu, melyet a Merey-féle bántági térkép a XVIII. század 3. tizedéből már lakatlannak jelez. (Szentkláray: Száz év, I, I. melléklet.) A két név — Nedao, Nádela, ill. Nadej — feltűnően rokonhangzású. Igaz azonban az is, hogy a valószínűség arra utal, hogy a felvidéki Nedelska, Nednek és Nadér, valamint a délvidéki Nádela helynevek gyökere a középkori valóság nyelvéből is származhatik. (Milleker Bódog.)

A Nérának régi magyar neve. Dr. Karácsonyi János az „Ertesítő“ mult évi évfolyamában (89. és 90. l.) azt vitatja, hogy a Nera magyar neve „Nyárad“ volt és hogy ennél — tehát a Néra mellett — Marcaly, temesi főispán, megverte a törököket. Kutatásaim eredménye nem egyezik meg ezen állítással. Hogy az oklevelekben előforduló Nyárag a mai Nérának felel meg, az már el van döntve. A névváriánsok a következők: 1358: Nyaragh. 1363: Nyarag (nemesi névben). 1367: Nyragh (kétszer), de ugyanekkor: Nyaragh is. Pesty a nevet „Nyárag“-nak olvassa. Ha a katonai térképen a Néra forrásvidékét tekintjük, azt látjuk, hogy ott folyónkat ma „Niergan“-nak hívják, az ettől keletre emelkedő hegynék pedig Tiva Nerganitia (Nyergánitza) a neve; továbbá, hogy a Nérának első, jelentékenyebb balfelöli mellékveze is Nyergánicza nevet visel (ez utóbbit Hunfalvy is említi: Magyarország term. visz. leírása, III, 457.). Ezen nevek határozottan emlékeztetnek a régi Nyárag alakra. Nyerg, nyárg, különben oláhul „feketét“ jelent.

A Borsod vármegyében a Bükk erdőben eredő és a Tiszába szakadó Nyárad folyónak a neve a középkorban „Naragy“ volt ugyan (Ortvay: Vízrajz, II, 7.), de ez nem dönti meg a kérdést, mert ha a mai Néránkat is Nyáradnak hívták volna a középkorban, akkor a Néra forrásvidékén, ama ősvadonban, a hová a kultúra változásai alig hatolhat, nem volna Niergan a folyónak a neve.

Most a másik kérdés merül fel: Hol volt „Nyárad“ folyó, mely mellett Marcaly, temesi főispán, a törököket megverte? . . . secundo iuxta fluvium Nyarad nuncupatum . . . mondja az oklevél (Pesty-Ortvay: Temesi oklevelek, 337, sz.).

1408-ban szerepelnek mint Berény város tartozékai: Narad Drugang, Narad Dragozlay és Narad Hanchkony (Tört. Tár, 1884, 29. l.). Azonban én ott nem keresem a kérdéses Nyáradot, mert Berényhez közel a Poganis folyik, mely már 1369-ben Paganch nevet visel (Pesty: Krassó, 67. sz.). Mellesleg megemlítendő az is, hogy Fadimak határában Nêregisiu hegy és Nêregisiu patak van; de ezen nevek, úgylátszik, egy Nyerges, magyar nevű helység emlékezetét tartják fenn, mely 1488-ban Czikó Vásárhely tartozéka (Csánki, II, 12.). A keresett Nyárad folyót megtaláljuk még ma is régi nevén Temesvártól északnyugatra.

Ez ered Alios környékén, felső folyásában Mátka nevet visel, Csernegyháza határában mai „Nyárad“ a neve, a melylyel aztán Szent-András és Új-Bessenő határait szeli át, míg közvetlenül Szakálházától északra a Beregszó patakba ömlik. Megemlítendő, hogy Csernegyháza határának nyugati részében, közel a patak jobbpartjához egy földvár van, melynek a neve a katonai térképen Nyárad-Schanze.

Itt megemlítendő az is, hogy Hunfalvy (Morsz. term. visz. leírása, III. 447.) a Nyáradot ismeri és leírja.

Ezen folyó partja mellett aratott győzedelmet Marcaly a pogány betörők felett. Hogy Marcaly mind a négy győzelmének helye a mai értelemben vett Temesköz (a Temes és a Duna közötti területen) volt, már idézett oklevélből nem olvasható ki, mert ott csak az áll: in certis partibus Themesiensibus — „a temesi részekén,“ az a Temes jobbpartjára is vonatkozhatik. Ortway is a Nyárad mentén vívott csatának helyét a fent említett Nyáradhoz helyezi. (Egyh. földrajz. I, 477.)

Tehát a Néra a középkorban Nyárágnak neveztetett és a Nyárad folyó, mely mellett Marcaly második győzelmét aratta a törökök felett, mintegy 15 kmnyire északnyugatra van Temesvártól.

A Néra mellékvizei közül a Kövesd patak, 1358-ban Kucs patak, Weizenriedtől északkeletre van, észak felé folyik és Új-Sopotnál a Nyárághba szakad (Pesty: Krassó, III, 29.) és a katonai térképen par. Gavosdia rosvet visel. (Milleker Bódog.)

Az opaticai zárda-maradványok. Kbl. 300 lépésnyire a helység keleti szélétől, a Birdára vezető kocsitűt és a Birda folyócskának medre között, 10 mnél magasabb parton, van egy négyszögű hármassáncolat, melynek földfelülete alatt, a szanaszét heverő téglatörmelék után ítélve, alapfalak lappannak. A sáncok nem emelkednek ki a talajból, hanem ebbe bele vannak vájva.

Csak a középső négyszög még ép. Ez 42 m. hosszú, a nyugati oldalán 38 és a keleti oldalán 43 m. széles. Belseje hepehupás és kincskeresőkötől megbolygatva. De azt is hallottam, hogy téglát is bányásztak itt a faluban véghezvitt építkezésekre. Az északkeleti sarkon széles bejáratféle nyílás van. Az északi oldal előtti 2 sáncrésztet a nyári és a rendes kocsitűt halad és emiatt el van mosódva. A déli oldalon volt sáncok egészen hiányzanak. Talán elsodorta azokat idők folytán az ár.

A négyszög és az első külső sáncotest közti árok 3 m. mély; lent 3 és fent 18 m. széles. Az első külső sáncotest koronája 1·5 m. széles. Azután következik kifelé a második, a mely azonban már csak 11 m. széles és 0·8 m. mély. A második sáncotest koronája 8 m. széles. Végre jön még egy kbl. 1·2 m. mély, a második hasonló széles árok.

Keletfelé szintén téglatörmelékot konstatálhatni, mely a négyszöggel összeköttetésben volt épületmaradványokra enged következtetni.

A téglatörmelék középkorainak látszik lenni. Találtam néhány árpádkori edény cserepét is.

Azért dettai vezetöm mindíg csak „Burg“- és „Festung“-ról beszélt, a mihez különben teljesen hasonlít a mi sáncolatunk. Egy opaticai, értelmesebb román azonban azt mondta nekem, hogy a falubeliek a sáncolatot és környékét „la kalosturj“-nak hívják, azt is említvén, hogy a délkeleti sarokhoz közel a Birdán egy vízimalom állott, melynek neve „mora de la Kalosturj“ volt. Megkérdezvén emberemet, hogy a „kalosturj“ szó alatt

mit ért, azt mondta nekem, hogy ő a szó értelmét nem tudja. Pedig a magyarul tudó ember rögtön megérti, mert nem egyéb, mint a magyar „kolostor“ szó, a mely az itteni orthodox hitű oláhok előtt ismeretlen kifejezés, miután az óhitűek a klastromot manestir-nek nevezik.

Itt tehát a magyar középkorban egy apácaklastrom, vagy apátság állott, mely a törökök beütésekor, a mint ezt az árkok és sáncok igazolják, megerősítve lett, de végre a törökök dúlásainak áldozatául esett. Ma csak a sáncokat és a neve emlékeztetnek még hajdani létezésére.

A csanádegyházmegyei „Adattár“-ban meg van említve helyünk (IV. k., 169. l.) a következő szavakkal: „fent a dombon romhelyek látszanak, melyekről az a vélemény van elterjedve, hogy azon helyen apátsági épületek léteztek, még a török foglalás előtt.“ (Milleker Bódog.)

Bánsági német települők a Bukovinában. A Bukovinát az osztrák csapatok 1774. augusztus 31-én szállották meg. Már az első tartományi kormányzó, Splényi, sürgette a német földművelők letelepítését. A német parasztságnak legrégibb települése szoros vonatkozásban áll a Bánság és Galicia telepítéséhez. Mindkét tartományból jöttek kolonisták a Bukovinába. Az első falusi települők 1782. június-ban érkeztek a Bánságból Cernowitzba (Kaindl Raimund Frigyes, cernowitzi egyetemi tanár, c'kke: Die Deutschen in der Bukovina. „Die Zeit,“ 1905. dec. 28-iki számában.) M—r B—g.

Vegyes

Történeti idők. Társulatunk és annak e folyóirata — Alapszabályainkhoz híven — nem foglalkozhatik ugyan politikával, de mint hazánk délkeleti nagy vidékének történeti társulata, mely arra vállalkozott, hogy e vidék történelmi múltját megvilágítsa és ébren tartsa, nem zárkozhatik el a legközelebb lefolyt nagy történelmi események regisztrálásától, mert a jövőendő kor, mely Annaleseinkeket talán figyelemmel fogja átolvasni, keresni fogja majd: hogyan éreztünk a haza megpróbáltatásának nehéz napjaiban, midőn már-már minden veszendőnek látszott.

Országgyűlésünk az 1905. év folyamán alig tarthatott ülést, mert folytonosan, hosszabb időre elnapoltatott; rendes költségvetés hiányában hazánk az egész év alatt „törvényen kívüli“ állapotban volt. Junius 21-én nevezetett ki ama kormány, mely az országgyűlésen többséggel nem rendelkezvén, „imparlamentáris“ módon kormányzott majdnem tíz hónapon keresztül. Közben az országgyűlés 1906. február 19-én katonai karhatalommal feloszlattatott s ezzel kezdetét vette ama pár havi uralom, mely az abszolutismus legtöbb ismervét magán viselte.

Sokan reményvesztetten néztek már a jövő elé; de hála az isteni Gondviselésnek és ősi alkotmányunk erejébe vetett erős hitünknek, polgártársaink nagy többsége nem volt ilyen kishitű. Mutatják ezt a március 15-én vidékünkön mindenfelé lefolyt hazafias ünnepek, melyeket még idáig soha sem tartottak meg oly fokozott mérvben, mint ekkor. Törvényhatóságaink is megállták helyöket és mint a múltban, úgy mostan is, az alkotmány erős védőbástyáinak bizonyultak. Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város közönsége hivatalosan is több ízben adtak kifejezést az ilyen hatalommal szemben érzett alkotmányos érzésüknek, megjelölve a határt, a melyen átlépni nem fognak. Igaz ugyan, hogy más hazai törvényhatóságok erősebb eszközökkel is megkísérlették az ellentállást!

E veszedelmes korszak 1906. április 8-án ért véget, midőn felséges urunk és királyunk a nemzet vezéreit hívta meg a kormányra s az új országgyűlés összehívásáról is intézkedett. 1867 óta alkotmányos kormányt nagyobb bizalommal és szeretettel nem fogadott a nemzet, mint a Wekerle Sándor dr. elnöklete alatt megalakult új magyar miniszteriumot. Az új

kormány kinevezése hírére úgy Temesvár, mint az egész Délvidék örömmámorban úszott; április 8-án zászlódíszit öltött a város, 9-én pedig általános kivilágítás volt. Még növelte az általános örömet közöttünk ama körülmény, hogy Temesvár szab. kir. város képviselőtét az új országgyűlésen Wekerle Sándor miniszterelnök, városunk régi díszpolgára vállalta el, kit csekély számú ellenszavazat ellenében óriás szótöbbséggel választott meg Temesvár város polgársága április 29-én képviselőjének.

Mintha egy rossz álomból ébredtünk volna fel fényes valóra. Adja Isten, hogy mind ama szép remény, a mit e fényes napokhoz fűzünk, valóra is váljon.

Társulatunk elnökének és igazgatójának lemondása. Nagym. Molnár Viktor, val. b. t. tanácsos úr, Temes vármegye volt főispánja, miután Temes vármegye főispáni állásától megvált és Temesvárról végkép elköltözött, folyó é. április hó 30-án, társulatunk választmányához intézett levelében elnöki állásáról is lemondott. Dr. Molnár Viktor főispán urat társulatunk közgyűlése 1901-ben választotta meg elnöknek, s így öt éven át vezette társulatunk ügyeit, mindig buzgósággal és tapintattal. Az igazgató választmány és a közgyűlés leszen hivatva, hogy érdemeit méltassa, s az elnöki szék betöltéséről intézkedjék. Kapdebó Gergely úr, társulatunk igazgatója, miután orsz. képviselővé választatott s Temesvárról elköltözött, 1906. márc. 27-én Abbáziában kelt s társulatunk elnökéhez intézett levelében lemondott a társulatunknál viselt igazgatói állásáról. Az április 8-án tartott társulati közgyűlés a legmélyebb sajnálattal bár, de kénytelen volt e lemondást elfogadni, mert a társulat ügyeinek kellő vezetése csakugyan kívánatossá teszi, hogy a társ. igazgató Temesváron lakjék. A közgyűlés a legmélyebb elismeréssel és hálás szívvel mondott köszönetet Kabdebó Gergely volt társ. igazgatónak, a társulat ügyeinek vezetésében mindenkor tanúsított tevékenységeért s ezt nem csak jegyzőkönyvében örökítette meg, hanem köszönő átiratban is tudatta a távozó igazgatóval. Kapdebó Gergely azért nem válik meg tőlünk; évtizedek óta buzgó tagja ő társulatunknak s az marad ezentúl is.

Társulatunk igazgatói tisztének betöltése. A Kapdebó Gergely lemondásával megüresedett igazgatói állást a társulat évi rendes közgyűlése április 8-án töltötte be, midőn erre az állásra megválasztotta Joanovich Sándor, temesmegyei alispánt. Joanovich Sándor eddig is melegen érdeklődött muzeumunk iránt, a minek tanúbizonysága ama többszörös ajándék, melyekkel muzeumunkat gyarapította s az az érdeklődés, a mellyel társulatunk és muzeumunk ügyét — ha arra bármikor felkértük — mindenkor felkarolta. Társulatunk azért méltán fűzhet nagy reményeket Joanovich Sándor igazgatói működéséhez.

A társulat titkári állásának betöltése. Cseh Lajos társ. titkár, a temesvári kath. főgymnasium rendes tanára, a Kegyes tanító-rend kor-

mánya által a nagykarolyi főgymnasium igazgatásával bízván meg, 1905 július havában elköltözött városunkból és lemondott a társ. titkári állásról. A titkári állás azóta 1906. április 8-ig betöltetlen volt. A társulati közgyűlés ekkor dr. Szőke József, temesvári állami főgymnasiumi rendes tanárt, társulatunk tagját, választotta meg társ. titkárrá. Dr. Szőke Józsefben a társulat kitűnő munkaerőt nyert. Ő fogja ezentúl gondozni és vezetni a néprajzi osztályt, melyet kellő munkaerő hiányában társulatunk idáig a Délvidéki Kárpátgyesületre rubázott, de a Délvidéki Kárpátgyesület e megbízást továbbra el nem vállalta. Muzeumunk néprajzi osztályát dr. Szőke József a nagy szünidő alatt az állami főgymnasium egy-két termében fogja berendezni.

A temesvári muzeum- és könyvtárpalota építkezési ügye.

Tudvalevő, hogy nagyarányú intézet építésére úgy Temesvár szab. kir. város, mint Temes vármegye közönsége és az állam meghozták ajánlataikat, midőn Temesvár városa egy megfelelő ingyen telken kívül, 100.000 koronát, Temes vármegye szintén 100.000 koronát, az állam pedig tizenhat részletben évenként fizetendő 10 000 koronát, vagyis 160.000 koronát ajánlott meg. Az állam azóta már a második részletet is folyósította s az gyümölcsöző kezelés végett beszállítatott a városi pénztárba, sőt az Első Magyar Által. Biztosító Társaság által megszavazott 1000 K negyedik s a Délvidéki Nemzeti Szövetség által megajánlott 1000 K második részlete is (100—100 K) befolyt. A palota építkezési ügye azonban lassan halad előre. A Temesvárott levő tudományos jellegű társulatok, a melyeknek gyűjteményei e palotában elhelyezésre várnak, már régen bejelentették okadatolt igényeiket s azok mérvét a palotával szemben. Ez igények alapján kellene most a terveket elkészíttetni. Mint tudjuk, a városi mérnöki hivatal foglalkozik is a tervek készítésével, de az egész ügy oly lassan halad előre, hogy félünk: elposványosodik. Tartson már ülést a végrehajtó bizottság; állapítsa meg a teendők sorozatát, siettesse a tervek elkészítését s aztán küldje fel a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének felülbírlás végett. Alakítson meg a maga köréből egy pénzügyi albizottságot, melynek a megajánlott összegek alapján a költségek effectualása legyen a célja. Jelöltessék ki már végleg a telek s kezdessék meg mielőbb az építkezés, mert úgy a társulatunk muzeuma, mint a velünk egy fedél alatt levő Délmagyarországi Természettudományi Társulat gyűjteményei jelenleg szánandó elhelyezések miatt nem gyarapodhatnak, vagy ha gyarapodnak is, az új szerzeményeket ládákba, gyakran a pincében kell elhelyeznünk. A nyilvános könyvtár is szűk helyiségben, a belvárosi népiskolában szorong, a néprajzi gyűjteménynek pedig egyáltalán nincs helyisége.

Egy nagyratörő városnak, a minő Temesvár is, elsősorban kell igyekezniök, hogy egy ilyen nagyarányú és még nagyobb jelentőségű tudo-

mányos intézet minél előbb álljon falai között. Előfeltétele ez sok mindennek, a melyekről felesleges volna sok szót vesztegetni. Reméljük, hogy az alkotmányos korszak új felragyogása, mely mindnyájunk lelkét reménnyel tölti meg, a temesvári muzeum- és könyvtárpalota ügyét is minél hamarabb dűlőre juttatja.

Muzeumunk látogatása. Az 1906. év első öt hónapjában június 8-ig 26 nyitási napon 795 látogató fordult meg muzeumunkban, hétköznapokon pedig 38, összesen 833. Ezek között volt: 1. ingyenes látogató 530, 2. 20 fillért fizettek 265, 3. 60 fillért 38. Ingyenes látogatók a tanulók voltak és pedig úgy helybeliek, mint vidékiek, kik tanáraik vezetése alatt jönnek. Ily csoportos látogatók voltak: április 8-án az orsovai áll. polgári iskola 38 tanulója és két tanára; május 2-án a temesvári kath. leányiskola 12 növendéke és két tanára; május 9-én a temesvári áll. főgymnasium VII. oszt. 27 tanulója Káldor Ágost tanárral; május 12-én a temesvári áll. főgymnasium V. oszt. 37 tanulója, 12-én ugyancsak ez intézetnek VI. oszt. 42 tanulója szintén Káldor Ágost tanárral; június 1-én a szegedi kath. főgymnasium 40 tanulója 4 tanárral; június 7-én a budapesti V. kerületi főgymnasium 40 tanulója két tanárral, más alkalmakkor a temesvári áll. főreáliskola különböző osztályú tanulói. Ily látogatások alkalmával a társ. főtitkár három ízben tartott a tanulóknak egy-egy órai előadást a muzeumban.

Az 1905. évben a muzeumot 1251 látogató nézte meg; miután az 1906. év öt első havában már 833 látogató fordult meg intézetünkben, ez mutatja, hogy a látogatók száma örvendetesen növekedik, úgy, hogy előreláthatóan jóval nagyobb lesz, mint az elmúlt évben, pedig a látogatók legnagyobb száma, a tapasztalás szerint, a június—szeptemberi hónapokra esik.

A muzeumok és könyvtárak országos szövetségeinek közgyűlése Budapesten 1906. május hó 24-én tartatott meg. Társulatunkat e gyűlésen dr. Berkeszi István társ. főtitkár, a Délmagyarorsz. Természettudom. Társulatot dr. Tőkés Lajos főtitkár, a Temesvár-városi nyilvános könyvtárt pedig Bellai József tb. városi tanácsos képviselte. A muzeumok és könyvtárak országos tanácsa ez alkalomból dr. Schönherr Gyula h. előadó titkár szerkesztésében kiadta IV. Jelentését az 1904—1905. évekről, ennek melléklete gyanánt pedig a muzeumok és könyvtárak Országos Szövetségének 1904. okt. 29-én Temesvárott tartott közgyűlésének és okt. 30-án Versecen tartott ülésének Jegyzőkönyveit, s ennek mellékletéül a Temesvárott és Versecen tartott felolvasásokat, t. i. dr. Erdélyi Páltól: A modern könyvtár építésének alapja, dr. Éber Lászlótól: Ozorai Pipo és az olasz művészet; Milleker Bódogtól: A vattinai őstelepekről.

Ugyancsak ez alkalomra jelent meg szintén dr. Schönherr Gyula

szerkesztésében a Muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1905. évi működéséről kiadott Jelentése, melyben szakavatott és kimerítő ismertetését találjuk úgy az Országos főfelügyelőség munkálkodásának, mint a főfelügyelőség hatáskörébe tartozó muzeumoknak és könyvtáraknak. A Jelentésből a következőket emeljük ki.

Az 1905. évben 67 intézet tartozott a Muzeumok és könyvtárak Országos főfelügyelőségének a hatáskörébe. Ezek között volt Délmagyarország területéről: A délmagyarországi tört. és régész. muzeum; a délmagyarorsz. természettudományi muzeum; a temesvári városi könyvtár s a Versec városi muzeum és könyvtár; összesen négy intézet.

Rendes évi segély címén 60.000 koronát juttatott az Országos Főfelügyelőség a hatáskörébe tartozó muzeumoknak és könyvtáraknak. Ebből az összegből kapott a Délmagyarorsz. Tört. és Régész. Muzeum régészeti célokra 500, néprajzi gyűjtésre szintén 500, összesen 1000 koronát, a Délmagyarorsz. Természettudományi Muzeum 500, a temesvári nyilvános könyvtár 1500, a verseci városi muzeum könyvtári célokra 500, a régiségtárra 500, összesen 1000 koronát. A négy intézet együtt 4000 koronát.

A 25.000 koronás rendkívüli segélyt 1905-ben Sáros vármegye bártfai muzeuma kapta, újonnan létesült közgyűjteményeinek rendeltetéséhez méltó berendezésére.

Az évi rendes segélyből a legnagyobb összeget kapták: a kassai városi muzeum 3000; a szegedi Somogyi-könyvtár és városi muzeum 3000; a pécsi városi muzeum 2400; a nagyenyedi Bethlen Collégium gyűjteményei 2000; a szépszentgyörgyi Székely Nemzeti Muzeum 2000 koronát. A legkisebb segélyben részesültek ama muzeumok, a melyek évi 400 koronát nyertek.

Rendkívüli segélyezés címén, építkezések és beruházások költségeinek fedezésére 57.000 korona folyósított. Ebből többek között kapott a Vas vármegyei Kultur-Egyesület szombathelyi muzeumának az építésére 80.000 korona segélynek 5-ik részletül 10.000 koronát, a temesvári muzeum épületére megszavazott 160.000 korona államsegélynek második részletül 10.000 koronát.

A Jelentésből egyáltalában azt vesszük ki, hogy az Országos Főfelügyelőség az építkezésekre szánt államsegélyekből a temesvári muzeumépület felépítésére vette fel a legnagyobb államsegélyt.

A gyarapítási, berendezési stb. célokra, a főfelügyelőség közvetlen rendelkezésére álló javadalomból 7 muzeum kapott összesen 7278 korona segélyt; közöttük a délmagyarorsz. tört. és régész. muzeum a Pongrácz-féle régiséggyűjtemény vételára 3-ik részletének fejében 1000 koronát. Szóval a temesvári intézetek rendes, vagy rendkívüli segélyek címén az 1905. év folytán 14.000 koronát nyertek az államsegélyből.

Ezenkívül a vall. és közokt. miniszter a Magyar Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításán eszközölt vásárlásokból állami letétül egy darab műtárgyat 188 korona értékben a délmagyarorsz. tört. és régész. muzeumban, a Magyar Nemzeti Múzeum állattára fölös példányaiból egy mokro- és egy mikrolepidoptera gyűjteményt, úgy szintén Lintia Dénes, oravicabányai állami tanító 1904. évi gyűjtéséből 29 darab kitömött madarat és négy darab koponya-praeparatumot a délmagyarországi természettudományi társulat muzeumában helyezett el.

Gondoskodott az Országos Főfelügyelőség újabb muzeumi kézikönyvek kiadásáról is, melynek sorozatát Ferenczy Zoltán Könyvtártana kezdette meg. Bella Lajos befejezte az Ősrégészet kézikönyvét és még ebben az évben sajtó alá kerül; Bátky Zsigmondnak a néprajzi tárgyak gyűjtéséről írt munkája pedig már a napokban jelent meg. A muzeumok és könyvtárak építkezési és butorzási terveinek gyűjteménye, melyet Szalay Imre h. orsz. felügyelő szerkeszt, a jövő év folyamán fog megjelenni.

Mind eme vezérkönyvek hasznos útmutatói lesznek nemesak a vidéki muzeumok és könyvtárak gondozóinak, hanem minden művelt embernek.

A mezei munkálatoknál előkerülő, sokszor igen becses régészeti leleteknek a földműves nép tudatlanságából eredő gyakori elkallódása mindinkább szükségessé teszi oly intézkedések életbeléptetését, melyek alkalmasak arra, hogy a falusi népet az ily természetű leletek jelentőségéről kellőkép tájékoztassa, azok elpusztítását, avagy avatatlan kezekbe jutását megakadályozzák. A művelt külföldön hasonló viszonyok orvoslására már régibb idő óta kiváló sikerrel alkalmazzák az iskolai termekben és a községebázán a kifüggesztett színes fal. táblákat, melyek hű másolatban mutatják be velős magyarázat kíséretében az egyes régészeti korszakok fő típusait. Az Orsz. Főfelügyelőség e tekintetben is megtette a kezdeményező lépéseket, de az országos pénzügyi helyzet miatt annak megvalósítása későbbi időre maradt.

Pedig e terv megvalósítása igen üdvös volna kivált a Délvidékre, hol lépten-nyomon kerülnek elő az ősrégészeti lelettárgyak s vagy avatatlan, vagy üzérkedő kézbe kerülvén, megsemmisülnek vagy elkallódnak. Mi úgy igyekeztünk e bajon segíteni, hogy Temesvárott a földműves munkások számára tartottunk e tárgyról előadásokat.

Lépéseket tett az Országos Főfelügyelőség abban az irányban is, hogy az egyházi tulajdonban levő műkincsek, képek, könyvek, oklevelek stb. nem volnának-e egy-egy, minden érdeklődő számára könnyen megközelíthető kulturpalotában elhelyezhetők. A kassai egyházmegye e kérelmet meghallgatta s ennek folytán a Sárosmegye területén található, használaton kívül helyezett templomi régiségek valószínűen a bártfai muzeumban lesznek elhelyezve. Adja Isten, hogy e példa minél számosabb követőre találjon.

Mi a Délvidéken, hol a török mindent elpusztított, nem vagyunk oly szerencsés helyzetben, mint a Felvidék, de azért nálunk is akadnak ilyenmő muzeális darabok a XVII. század végéről, vagy a XVIII. század elejéről, melyeknek muzeumban való elhelyezése felette kívánatos volna.

A Jelentés végre bőven ismerteti az egyes muzeumokat és könyvtárakat, azok munkásságát, gyarapodását és vagyoni helyzetét. Ebből a következőket emeljük ki:

A Délmagyarorsz. tört. és régész. muzeum az 1905. év alatt gyarapodott 2181 darabbal; a gyűjtemények törzsanyagának állománya az 1905. év végén volt 44157 darab.

A Délmagyarországi természettudományi társulat muzeuma a múlt évben gyarapodott 1558 darabbal; törzsállománya volt 9692 darab.

A Temesvár-városi nyilvános könyvtár egy év alatt gyarapodott 2870 darabbal; állománya 47.580 darab.

Versecen a városi muzeum és könyvtár végleges elhelyezésének ügye ismét egy lépéssel közelebb jutott a megvalósuláshoz. A városi hatóság által 1904-ben a gyűjtemények befogadására kijelölt községi Fröbel-gyermekkert-i épület átalakítási költségei 14.000 koronában állapittatván meg, a főfelügyelőség megtette a lépéseket, hogy ez összeg fedezéséről 1906-tól fogva évi 5000 korona részletben folyósítandó államsegély útján történjék gondoskodás. Ez összeg megszavazása esetén, a már korábban folyósított 6000 korona segély a belső felszerelés költségeire fog fedezetet nyújtani. A gyűjtemények közül a lefolyt évben a könyvtár gyarapodott 1327, a régiségtár 790 darabbal. Az összes gyarapodás e szerint 2117 darab. A könyvtár törzsállománya 19.991 darab, a régiségtáré pedig 16.683, összesen 36.624 darab.

Fel kell említenünk e helyen, hogy míg a Jelentés más muzeum vagy egyesület irodalmi tevékenységét is kiemeli, addig a Délmagyarországi Történ. és régész. muzeum-társulat irodalmi kiadványait teljesen figyelmen kívül hagyja, pedig az Országos Főfelügyelőség hatásköre alatt álló egyesületek és muzeumok között aligha volt még egy másik, mely az 1905. év alatt oly irodalmi tevékenységet is fejtett volna ki, mint társulatunk. Erről az Országos Főfelügyelőségnek is alkalma lehetett meggyőződni, mert kívánatára minden kiadványunkat felterjesztettük és csereképen más társegyesületeknek is megküldjük.

Végül felemlítjük a Jelentésből, hogy a főfelügyelőség támogatására számítva indult meg a muzeumalapítási mozgalom Krassó-Szörény vármegye székvárosában Lugoson és Torontál vármegye központján Nagy-Becskereken s az illetékes tényezők már előre kinyilatkoztatták kérelmüket az iránt, hogy gyűjteményeikre az állami felügyelet, annak jótéteményeivel együtt, kiterjesztessék.

A temesvári Szabad Lyceum történelmi előadásai. A temesvári Szabad Lyceum, melyet hét év óta a temesvár-vidéki tanári kör vezet, az elmúlt tanév alatt megizmosodott és a közönség nagyarányú érdeklődése mellett folytatta működését. A Szabad Lyceum e fellendülése elsősorban Bergmann Ágost tanárkörü elnök, a Szabad Lyceum vezetőjének, társulatunk régi tagjának érdeme, ki nagy tudását és egész idejét arra fordította, hogy az előadások ne csak tanulságosak, hanem vonzóak és magas fokon állók legyenek. Az előadások november elején vették kezdetüket s március 18-án egy szép, ünnepies előadással nyertek befejezést. Magas fokra emelte az idei cyklust ama három zenei előadás, melyeknek feladata volt egyrészt a magyar zene fejlődését, más alkalommal pedig Bethoven örökségű zenéjét bemutatni a nagy közönségnek.

A rendes előadásokat ezúttal is az állami főreáliskola dísztermében tartották, a zenével és szavalatokkal egybekötött megnyitó és befejező, úgyszintén a három zenei előadás pedig a városi vígadó nagytermében folyt le. Összesen 26 előadó est volt. Történelmi előadásokat tartottak a következők:

1905. dec. 1-én Téglás Gábor: „A rómaiak határvédelmi harcai a temesmegyei Al-Duna szakaszán“ cím alatt.

1906. január 12-én dr. Szentpétery Imre, lugosi főgymn. tanár: A római nők világáról.

1906. febr. 6-án dr. Berkeszi István tartott szabad előadást, mintegy 200 darab őskori tárgy bemutatása mellett, az őskori ember életéről Délmagyarországon.

1906. márc. 6., 9. és 18-án történelmi ciklusos előadás volt százéves szabadságharcunkról és pedig: szabadságharcaink okát előadta Turchányi Tihamér, lugosi főgymn. tanár, tagtársunk, március 6-án; szabadságharcaink női alakjairól értekezett márc. 9-én dr. Novák Róza tanárnő; szabadságharcaink eredményét, s II Rákóczi Ferenc emigrációját méltatta dr. Berkeszi I. márc. 18-án.

Az első zenei előadás 1905. dec. 3-án volt Kuruc-dalestély címén. Ennek műsora a következő volt: 1 Rövid tájékoztató felolvasás Révfy Géza tanártól. 2. Rákóczi Ferenc dala és Kuruc tábori dal. Előadta a Temesvári Magyar Dalárda. 3. Virágdal. Bujdosók éneke. Énekelte Szecsődy Irén k. a. 4. Rákóczi Sámuel. Balogh Ádám nótája. Énekelte Friedmann Jakab. 5. Az eredeti Rákóczi nóta. Tárogatón előadta Csörgő Lajos tanár. 6. Rákóczi-induló. Előadta a Temesvárgyárvárosi Zene- és Dalegylet vegyes kara. 7. Rákóczi kesergője, előadta a Temesvári Magyar Dalárda. 8. Rákóczi dal, énekelte Friedmann J. 9. Gúnydal a német táncról, előadta a Temesvári Magyar Dalárda. 10. Beresényi nótája és A híres Chlopicky-nóta, zongorán négy kézre előadták Rösler Béla és Révfy Géza tanárok. 11. Czinka Panna

nótája, tárogatón előadta Csergő L. 12. Kopogtatnak. Költemény Endrődy S.-től, szavalta Csongor György. 13. Kopogtatnak. Férfikar Lányi Ernőtől. Előadta a Temesvári Magyar Dalárda.

A közönség közkívánatára e zeneestélyt némi csekély műsorváltoztatással a Jókay-szoboralap javára néhány hét múlva megismételték.

A harmadik zenei előadás 1906. január 28-án volt a következő műsorral: 1. Bergmann Ágost lyceumi elnök méltatta röviden Beethoven zenei jelentőségét. 2. Dr. Balázs Emil felolvasása, Beethoven zenéjéről. 3. Beethoven: „Isten dicsősége a természetben“ c. himnusza, melyet a Temesvár-gyárvárosi Dalegylet adott elő Rösler B. karnagy vezetésével. 4. Beethoven 31. sonátájának két tételét zongorán játszotta dr. Kovács Ödönné. 5. Adelaida c. dalt énekelt Löwenherz Ede. 6. Beethoven: Fidelio c. operából Leonora nagy áriáját énekelt Medek Anna k. a. 7. Beethoven: Opus 18. 5-ik vonósnygyesének második tételét előadta a 29. gyalogezred zenekara. Utána az Eroica simfonia első tételét.

Az énekszámokat zongorán kísérte dr. Balázs Emil.

Dicséretreméltó tevékenységet fejtett ki a Szabad Lyceum ama ténykedésével is, hogy Temesvár szab. kir. város tanácsának felszólítására s a városi tanács nagyarányú anyagi pártolása mellett elvállalta nemcsak a Ferenczy József, temesvári festőművész képkiallításának rendezését Temes vármegye székházának nagytermében, hanem a munkások, ifjúsági egyesületek és a polgárság számára városrészenként tartott ú. n. Munkás Lyceum-ok vezetését is. Összesen 7 csoportban közel 100 előadás tartott, közöttük sok a magyar történet köréből.

Mint tapasztaltuk, a munkásnép igen szívesen hallgatta a történelmi, kivált szabadelőadásokat, kivált ha azokat vetített képekkel, vagy más mutatványokkal kísérték.

Népszerű régészeti előadások a földmunkások számára.

Társulatunk főtitkára úgy muzeumunk, mint a nép érdekeit tartva szem előtt, a munkás lyceumban is kétszer tartott előadást „Népszerű régészet“ címen és pedig 1905. nov. 12-én a temesvár-józsefvárosi, 1906. január 28-án pedig a gyárvárosi földmunkások előtt a népkönyvtárak helyiségeiben. Mindkét alkalommal igen számos őskori kő-, csont-, agyag-, bronz- és vas-tárgyat mutatott be nekik, lehetőleg kioktatva őket arra, hogy az ily tárgyak előkerülésénél mire kell ügyelniök és mi a teendőjük. A munkásnép mindkét alkalommal nagy figyelemmel, sőt élvezettel hallgatta ez előadásokat, sőt igen szakszor maguk is intéztek kérdést az előadóhoz. Az első előadást mintegy 60, a másodikat már 350-en hallgatták meg. A gyárvárosi munkás lyceum vezetője, Mező Dániel tanító, többek között így ír e régészeti előadásról: „hogy eljöttek a munkások, örültek is, mert oly tanulságos, oly felvilágosító előadást hallottak, a melyet örömmel hall-

gatnak ők is, mi is és a melyről ők ezutáni munkálkodásaik közben is sokat, nagyon sokat fognak beszélgetni. Nem részletezem itt az előadás tárgyát, de annak kívánok kifejezést adni, hogy e nap nekem is, a munkásoknak is ünnepnap volt; azzá tette az az érdekes előadás, mely összehozta a kétkedő munkásokat; azzá tette az a gondolat, hogy az ilyen előadások inkább ki fogják üríteni a koreszmákat, mint az alkohol elleni beszédek.“ (Délmagyarországi Közlöny 1906, 24. szám).

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy e felolvasásoknak már néhány nap mulva mutatkoztak jó eredményei; a munkásnép azóta állandóan érintkezik a muzeummal és elhozza a mit talál. A temesvári muzeum 1906. január óta május végéig 400 darab őskori tárggyal gyarapodott.

A temesvári orosz grófnő. Érdekes kortörténeti rajzot olvasott fel dr. Szentkláray Jenő, társulatunk tiszt. tagja az Arany János-Társaság egyik legutóbbi felolvasó ülésén egy orosz grófnőről, ki gyermekkorában atyjával, Miloradovits S. orosz gróffal II. Katalin cárnő bosszúja elől menekült hazájából Magyarországra, a Szerémségbe. A gyermek-leány bécsi nevelőintézetekbe került, s Mária Terézia királynő figyelmét is felkeltette, a száműzött orosz tábornok leánya felserdülven, gyönyörű hajadonná fejlődött és a Temes vármegyében nagybirtokos Sztamorai Malenicza Péterhez ment nőül, kivel néhány évet boldogan élt le a férj birtokán Gájon, majd pedig férje által elhanyagoltatván, nem akarva annak útjában állani, férje temesvári házába költözött. Nem váltak el, csak nem éltek együtt, sőt férje hébe-korba meg is látogatta, mindennel bőven ellátta; állandóan leveleztek is. Anasztazia grófnőnek férjéhez intézett levelei mai napig fennmaradtak és dédunokája, Malenicza János lovag őrzi. E levelek alapján rajzolta meg mesteri módon dr. Szentkláray Jenő Temesvár XVIII. századi régi társadalmának rajzát; mert Anasztazia grófnő szorgalmasan látogatta Temesvár legkiválóbb társaságait, résztvett azoknak szórakozásaiban, majd magánál fogadta a társaság tagjait vendégei gyanánt. Minden legcsekélyebb dolgokról, szórakozásairól híven értesíti férjét. E legközvetlenebb adatok nyújtják a kor leghívebb rajzát. Előttünk áll a mulatós XVIII. századbeli temesvári előkelő társaság, annak legkiválóbb alakjaival. E társaságnak Anasztazia grófnő volt a lelke, mert ő is társaságot szerető, mulatni vágyó, kivált — a kor szokása szerint — a kártyajátéknak nagyban hódoló, magas műveltségű hölgy volt. Élete utolsó éveit betegeskedve töltötte, de ekkor is szorgalmasan írja leveleit; 1805 ben halt meg Temesváron, a mai Erzsébetvárosban levő nyaralójában, a „temesvári orosz grófnő,“ a mint nevezni szokták. Tetemeit, ritka kivételként, a temesvári szerb püspöki székesegyház sírboltjában helyezték örök nyugalomra. Ott aluszsza örök álmaít most is. Dr. Szentkláray Jenő e nagybecsű kortörténeti rajza az Arany János-Társaság 1906. évi könyvében fog megjelenni. Anasztazia grófnőt 1797-ben Temesváron Wéber festőművész pastell-képben

örökítette meg. E kép is jelenleg Malenicza János lovag tulajdona, ki azt letétképen muzeumunk képtárában helyezte el.

A löcsei fehér asszony képe Temesvárott. A temesvári Arany János-Társaság juniusi felolvasó ülésén dr. Szentkláray Jenő, a társaság elnöke, megnyitó beszédében ismét egy igen érdekes, eredeti képet mutatott be és tartott arról egy töle megszokott tartalmas, XVIII. századbeli művelődéstörténetünket is mélyen érdeklő ismertetést. Ez olajfestésű kép jelenleg a Temesvárt lakó Prepeliczay Eleődné úrasszony tulajdona. Prepeliczay úrnő született Korponay leány lévén, az arcképet, mint nagybecsű családi örökséget örökölte szüleitől. A „löcsei fehér asszony“ ugyanis Komonkai Korponay Gábor (János?), II. Rákóczi Ferenc ezredesének volt a felesége, leányneve Garamszeghi Géczy Julianna volt. A képet teljes életnagyságban épen kétszáz év előtt, 1706-ban, mint az a kép hátsólapján olvasható, bizonyos „Johann Cirok,“ azaz Cirok János, elnémetesedett magyar festő festette vászonra, valószínűleg Lőcsén. Ugyanesak a kép hátsólapján van, egykorú kezdőbetűkkel feljegyezve az is, hogy a kép kit ábrázol. A felírás ez: „K. K. Ina. G. G. Juna“ Azaz: „Komonkai Korponayné Julianna, Garamszeghi Géczy Julianna.“ Ez nem más, mint a „löcsei fehér asszony.“ Minden adat egybevág, hogy azt lássuk benne. Az arckép mint egészen fiatal asszonyt tünteti fel Korponayné, bogláros, aranyhímzésű magyar főkötőben, arannyal hímzett magyar ingújjakkal, Rákóczikorbéli füzös, francia szabású selyem díszruhában legyezővel és egyik kezében hat kinyílt rózsával. Arca első tekintetre megnyerő és hódító; de ha tovább nézzük, valami hideg merevséget, félelmetest és gyanúkteltőt találunk benne, a miként azt Jókay is leírta híres regényében. Bevégzett periratok tanúskodnak róla, hogy 1711-ben ez a nő elárulta nemzetét és ő játszotta a németek kezébe Lőcse városát. De ugyanesak ő volt az, a ki később, mint önfeláldozó vértanúja a magyar szabadság ügyének, tünt le a történet színpadáról, mikor a győri piacon lefejeztetvén, magával a sírba vitte egy nagy összeesküvés titkát s ezzel sok magyar főurat és köznemest s egy egész országot szabadított meg a zsarnokság ildözésétől. Ezzel kiengesztelte maga iránt nemzetét.

A „löcsei fehér asszony“ három képéről emlékezik meg Jókai; mind a három Lőcsén van. Egyik a löcsei bástyafal hajdani rejtek ajtaján. Ez fehérruhás nőt ábrázol, keresztülvetett veres kendővel a vállán. A másik kép a löcsei Török-féle ház udvari emeleti folyosójának a falára van festve; a harmadikat a mézárosok donjonjában látta Jókay különféle lim-lom között. Ez vászonra festett arckép, magyar divatú díszöltözetben. A negyedik arckép a temesvári és pedig valamennyi között a leghitelesebb, mert a család festette meg, öt évvel az árulás előtt, s azóta apáról fiúra szállott, míg Prepeliczay úrnő birtokába került, ki leánya, néhai Korponay Jánosnak, a hírneves hadtörténeti írónak és 1849-es hon-

védezzredesnek, Korponay Gáspár és a szerencsétlen „löcsei fehér asszony“ Géczy Julianna leszármazottjának.

A kép még elég jó állapotban van, de megviselt. Nagyon megérdemelné, hogy egy szakértő művész restaurálja, mert benne nemcsak történelmi ereklyét, de egyúttal a kétszáz év előtti magyar festőművészetnek egy becses darabját is látjuk, a milyen pedig kevés van. Cirok János nevével pedig a régi magyar festőművészek csekély számú gárdája gyarapodik. Felhívjuk reá az Országos Képtár figyelmét is.

Velencei emlékkép. Nagyszabású képet fejezett be Tury Gyula festőművészünk. Tudnivaló, hogy 1900. évi szeptember havában rendezte Dessewffy Sándor megyés-püspökünk, társulatunk védője, szent Gellért, első csanádi püspök ereklyéihez Velencébe a Csanádegyházmegyei zárandoklást, mely országos jelleget öltött. A nagyszámú magyarságot Velencében hivatalosan is kitüntető szívességgel fogadták. Az ünnep fénypontja az annak idején leírt csodás hatású körmenet volt, Muranóból a Canale Grandén át a S. Giorgio maggiore templomig, a hol szent Gellért oltáránál elhelyezték az ez alkalomra készült magyar zászlót, a mely most e szigeti templomnak egyik féltve őrzött kincse. A körmenetben, melyről különben több fényképfelvétel készült, dísz gondolákon és bárkákon résztvett a velencei polgármester gróf Grimani, főkonzulunk Gsiller lovag; a papság élén pedig Sarto patriarcha, a jelenlegi X. Pius pápa, a velencei városi zenekar, stb. A körmenetnek nemcsak áhitatgerjesztő, hanem rendkívül fényes külső hatása arra sarkalta megyés-püspökünk ő nagyméltóságát, hogy nagyszabású emlékképen örökítse meg. Ez a kép, a melyet püspökünk társulatunk muzeumának szánt, immár készen áll Tury Gyula műtermében. Nehéz feladat volt összeegyeztetni a művészi és költői feladatokat a konvencióval, a mennyiben körül belül negyven felismerhető portraitek kellett rájönnie, a középponton a patriarcha és a püspök, a díszruhás magyar alakok, a temesvári és szegedi főbb alakok; a háttérben a Riva del Schiavonival és gőzöseivel. A S. Giorgio sziget és templom tudvalevőleg szemben áll a Piazzetával s a kép azt a jelenetet ábrázolja, a mikor a körmenet zöme megérkezik, s a szent Gellért ereklyéit a nagy néptömeg között az apátok beviszik a zászlókkal díszített templomba. Az egész felett a verőfényes velencei ég levegője ragyog. E kép tudvalevőleg már a második, melyet Dessewffy Sándor püspök Tury Gyulával festetett. Az első, mely szent Gellértet ábrázolja, a mint a keresztény vallást hirdeti a pogány magyarságnak, a püspök temesvári székespalotájában van, s a püspök ezt is a temesvári muzeumnak szánta, a mely Dessewffy Sándor püspökben nemcsak védőjét, hanem legnagyobb jóltevőjét is tiszteli. Bár buzdítana a püspök e nemes példája másokat is, kik anyagi javakban bővelkednek, s a művészetet és szépművészeti gyűjteményeket megbecsülni tudják, hasonló szép tettekre. Muzeumok nem lehetnek el Mecaenások nélkül. Külföldi

nagy muzeumokban látjuk, hogy a legértékesebb, legszebb darabok a hatóságok és egyes Mecaenások adományaiból kerültek a muzeumba, a hol a társadalom közkinsét képezik. De nálunk még erre kevés az érzék.

Ferenczy József, Temesváron lakó festőművésznk részint üdülés, részint tapasztalásszerzés végett június havában mintegy hat hétre Münchenbe utazott. Ferenczy az utolsó hónapok alatt nagy munkát végzett. A közönség bizalma mind nagyobb mértékben fordul feléje s e bizalmat a fiatal és igen tehetséges festőművész meg is érdelmi. Sajnos, hogy művészetét idáig csakis az arcképfestés terén vették igénybe, pedig Ferenczy jóval nagyobb tehetség, mint hogy kizárólag az arcképfestéssel megelégednék. Temesvár szab. kir. város megrendelésére festett az utóbbi hónapok alatt hat arcképet, melyek Temesvár régi polgármestereit és országos képviselőit ábrázolják, Temes vármegye megrendelésére pedig most festi Hunyady János, Hunyady László és Ozoray Pipo, egykori temesi grófok képeit. A temesvári királyi ítélőtábla elnökének, Laszy Józsefnek, s a törvényszéki elnök Salacz Béla, valamint a temesvári keresk. és iparkamara elnöke, Vest Ede lovag arcképeit is nem rég fejezte be. Készen áll műtermében dr. Szentkláray Jenő arcképe is, melyet elnöke iránt érzett szeretete és tisztelete jeléül az Arany János-Társaság rendelt meg. Társulatunk képtára számára már a télen festette meg az 1854-ben elhunyt Bogma István történetíró arcképet.

Ferenczy képeit a megszólamlásig menő hűségén kívül a gondos kidolgozás, színpompa és kellő háttér jellemzik. Nagyon kíváncsi volna, hogy e tehetséges festőművésznk ne csak arcképfestésre pazarolja idejét és erejét. Hatóságaink például jól tennék, ha a történelmi festészetre is alkalmat nyújtanának neki. Nem azt mondjuk ezzel, hogy rögtön meg is bízássék valamely történelmi tárgyú festmény elkészítésével; de igenis vázlatok, tervezetek készítésével, a melyek, ha kellő szakértői felülvizsgálat után megfelelőknek bizonyulnak, akkor azok kivitele is reá volna bízható.

Délmagyarország multja annyira gazdag megragadó történelmi eseményekben, hogy minden városa nagyon válogathat, melyiket — egyet vagy többet — örökítsen meg ezekből. Elsősorban Temesvár, azután Versec, Fehértemplom, Nagy-Beeskerek, Pancsova, Lugos és Orsova volnának erre hivatva.

A Délmagyarországi Muzeum és a temesvár-városi nyilvános könyvtár már is oly gyűjteményekkel rendelkezik, hogy a történelmi festő az első tanulmányokra bő anyagot talál bennök.

A „Nemzeti Szalon“ képkiallítása Temesváron. A „Nemzeti Szalon,“ melynek vidéki kiallításain az ország legelső művészei is részt vesznek művészi alkotásaikkal, az 1906. év szeptember havában Temesvárt keresi fel s kiallítása valószínűleg szeptember 23-án veszi kezdetét és mintegy három hétig lesz nyitva a Rudolf trónörökös szálló nagytermében.

A Nemzeti Szalon felkérte az Arany János-Társaságot, hogy a kiállítás sikere érdekében álljon az előkészítő bizottság élére s vegye pártolásába a kiállítás dolgát. Az Arany János-Társaság a magyar művészet előmozdítása érdekében e felhívásnak eleget tesz s e célból egy szűkebb albizottságot küldött ki tagjai sorából, mely Temesvár város megbizottaival együttesen fog a cél érdekében eljárni. E bizottság feladata lesz, hogy a sajtó útján a nagy közönség figyelmét és érdeklődését felhívja; a törvényhatóságok és egyesek támogatását pedig nemcsak a kiállítás megnyitására, hanem képek vásárlásával a művészet megbecsülésére is serkentse; mert a Nemzeti Szalon az ily vidéki műkiállításaival nemcsak a szépérzékét kívánja terjeszteni, hanem a kiállított képek eladásával egyúttal a magyar művészeknek kenyeret is kíván szerezni. E miatt számít is egy előkelő nagy város polgárságának a műpártolására.

A kiküldött albizottság el is fog követni mindent, a mi tőle telik, hogy a Nemzeti Szalon e kiállítással célt érjen. Rendezni fog a többek között egy nagyobb szabású irodalom-művészi estélyt és hetenként kétszer sétahangversenyeket is, melynek jövedelme egyrészt a Nemzeti Szalon, másrészt az Arany János-Társaság irodalmi és művészi céljaira lesz fordítandó. A bizottság ugyanis a jövedelem egy részét képek vásárlására kívánja fordítani, a mely képek azután, mint az Arany János-Társaság tulajdona, a muzeumi képtárban helyeztetnének el.

Új szobrok. Délmagyarország a legutóbbi napokban két jelentékeny szoboralkotással gyarapodott. Május 27-én leplezték le Torontál vármegye székhelyén, Nagy-Becsckereken, Kiss Ernő, 1848/9-es honvéd altábornagy, országos főhadparancsnok, egyideig hadügyminiszter, az aradi 13 vértanú egyikének szobrát. Kiss Ernő hadi működésének színhelye 1848-ban legnagyobbbrészt Torontálmegye területe volt, azért méltán tisztelte meg úgy önmagát, mint a vértanú, haláláig gavallér tábornok emlékéért Torontál vármegye e szobor megalkotásával. A szoborbizottság, mely elhatározta, hogy szobrot emel Kiss Ernőnek, Hegedűs János anyakönyvi felügyelő lelkes agitálására alakult meg, a gyűjtés nehéz munkáját pedig Torontál vármegye és Nagy-Becsckerek lelkes hölgyei vették kezökbe, a kiknek élén a főispán neje, Dellimanics Lajosné állott. A szobor Radnai Béla szobrász és Gondos Imre műépítő műve, s egyike a legsikerültebb, legbeszédesebb szobroknak. Méretei nem nagyok; a fő alak csak valamivel nagyobb az életnagyságúnál. Dombot ábrázoló kötalapzaton áll a hős; a domb csatamezőt ábrázol, mutatja a törött ágyúkerék s a sáncokosár. Nyitott katonaköpenyben, honvédezredesi egyenruhában, balját leoldott kardjára támasztva, nyugodtan, elmerengve néz a hős Perlasz felé, hol legszebb győzelmei egyikét aratta. Tartása keresetlen és nyugodt, sőt megragadóan szép a hős férfias, erőteljes arca. A leleplezési ünnepen hivatalosan résztvett úgy a magyar törvényhozás, mint a kormány, melynek az adja meg kiváló jelentőségét,

hogy először jelent meg a magyar szabadságharc egyik mártírja emlékének ünnepsén. A kormány koszorújának szalagfelírása: A magyar királyi kormány Kiss Ernő emlékének. A temérdek koszorú között, mellyel a törvényhatóságok, egyesületek és a társadalom a hős emlékének adóztak, ott volt társulatunk szerény koszorúja is. A leleplezés ünnepén társulatunkat dr. Szőke József társ. titkár és Lendvai Sándor vál. tag képviselték. Társulatunk koszorújának nemzeti színű szalagján e felírás volt: Kiss Ernő halhatatlan emlékének a Délmagyarországi Történ. és Régészeti Múzeum-Társulat. Ugyancsak koszorút helyeztek a szoborra a Temes vármegyei függetlenségi párt Steiner Ferenc orsz. képviselő, társulatunk vál. tagja által, úgyszintén Temesvár, Versec és Pancsova városok közönsége.

A másik szobrot, Sailer Antal, Temesvár egykori díszpolgára, a nagy emberbarát érc mellszobrát június 3-án leplezték le Temesvárott, a gyermek poliklinika előtti téren. A szobor, Ligeti Miklós alkotása, poetikus hatású. A főalak, Sailer Antal bronz mellszobra, fekete csíkos, szürke erdélyi márványból csiszolt oszlopra van állítva, az oszlop feje, romános szerkezetben kissé szélesebb az oszlop testénél; az oszlop három lépcsőjű talapzatra van állítva; a lépcsőzeten két gyermek bronz alakja simul az oszlopokhoz. E két gyermekalak volna hivatva megértetni a szemlélővel, hogy mit kíván kifejezni a szobor. De ez nem teljesen sikerült, mert magyarázat kell hozzá. Sailer Antal az árváknak és a poliklinikának volt a nagy jóttevője, e két alak közül tehát egyik az árvát, másik a poliklinikába került anyát akarja ábrázolni. Az árvát jelképező leányalak nem mutat árvára. Ez egy cipős, modern iskolásleány, hatalmas rózsabokrétával, a milyeneket a jómodú iskolásleányok szoktak vinni vizsgálat napján a tanítónőnek, vagy az igazgató úrnak. Az árvaságot és szegénységet itt jobban kellett volna szemléletessé tenni, s az ezt jelképező alaknak mezei virágokból kötött bokrétát adni a kezébe.

Az elhagyott anyát ábrázoló alak már jobban sikerült, a szegénységet itt már sejteti a kikandikáló mezitláb, de a csecsemőt ölében tartó alak túlságosan fiatal.

Temesvár nem dicsekedhetik szoboralkotásokkal. Sokkal kisebb városok sokkal többet áldoztak már nagyjaik emlékének, mint Temesvár. Mert sem a temesvári harcok emléket, sem a báró Seudier vas szobrát, annál kevésbbé a XVIII. századból reánk maradt két pestisszobrot nem tarthatjuk oly művészi alkotásoknak, a melyek méltók volnának, kivált nemzeti szempontból, kielégíteni egy nagy város művészi igényeit. Régóta hirdetjük, hogy Temesvárnak minő szobrokat kell falai között felállítani.

A Sailer-emlék helye sincs jól megválasztva. Nagy téren áll egy kis mellszobor. Még jó, hogy a háttérben fákat ültettek, e nélkül a szobor még jobban veszített volna hatásából. A mellszobor jobban oda illett volna a poli-

klinika vasrácsesal körülvelt kertjébe, az épület közelébe. A Sailer-emléknél ismét megboszulta magát, hogy Temesvárnak nincs városszépítő bizottsága, a milyen a felvidék minden valamire való városában van, nem is említve Pozsonyt, a hol egy-egy tér, sőt palota homlokzatának művészies kivitelére is pályázatot hirdetnek. A városszépítő bizottság egy ilyen kis szobornak azon helyen felállításába bele nem egyezett volna. Nem félszobrok, de egész szobrok kellenek Temesvárnak. Vajjon félszobrokat fogunk-e majd állítani Temesváry Pelbártnak, Losonczy Istvánnak, Mercy Kolosnak, Klapka Györgynek, honvédemiléknek, Pesty Frigyesnek és több jelesünknek? Lám, Nagy-Becskerek városa nem így gondolkodik.

Új könyvek. Az utóbbi hónapok alatt Délvidékünk történetével foglalkozó következő könyvek jelentek meg:

1. **Temes vármegye nemes családjai.** Írta Lendvai Miklós. Kiadja a délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat. III. kötet. Temesvár, 1905. Csendes Jakab könyvnyomdája, 4-edrét, 1—155 lap és 12 színes családi címer s a II. Endre királyról az Ottlyk család számára 1232-ben kiadott adománylevelé facsimilejével.

E kötetben szerző ama Temes vármegyei nemes családok rövid történetét és genealogiai leszármazását írta meg, a melyek nevei J, K, L, M, N és O betűkön kezdődnek, összesen 180 családot. Közöttük terjedelmesebben a nagyhirű Jeszenszky, Karácsony, Kisfaludy, Klapka, Kormos, Lo-Presti, Lovász, Lukács, Malenicza, Meskó, Návay, Niezky, Nikolits, Ormós és Ottlyk családokat.

Szerző a helyi vonatkozást tartva szem előtt, az egyes családoknak csak ama tagjait ismerteti bővebben, a kik Temes vármegyében szerepeltek, de azért az összekötő fonál, a leszármazás, — a mennyiben az megállapítható — kiterjed a család minden, bár nem itt lakott ágaira is.

Lendvai lelkiismeretesen használta fel nemcsak a nyomtatásban megjelent régibb és újabb forrásokat, közöttük a legtekintélyesebb lapokban megjelent tárcacikkeket is, hanem igen bő levéltári anyagot is felöltet úgy, hogy e kötet legnagyobb része a nagyközönségnek teljesen hozzáférhetlen levéltári adatokból készült el. Így felhasználta elsősorban Temes vármegye jegyzőkönyveit 1779-ből a legújabb időkg, a vármegyei levéltárban őrzött „voksoló nemesek“ különböző lajstromait, végrendeleteket, peres iratokat, az egyes családok tulajdonában levő okleveleket, címereket, egynéhány plebánia anyakönyvét, továbbá Bogma Istvánnak 1854 előtt írt és kéziratban maradt hatkötetes magyar nemesi családok történetét, a mely úgyis kiváló szeretettel foglalkozik a Temes vármegyei nemes családokkal, végre a muzeumunkban levő s több ezer darabot magában foglaló halotti gyászjelentéseket Mindezek alapján, vas szorgalmával Lendvai Miklós egy oly genealogiai művet alkotott, mely az e nemű hazai irodalmunknak mindenkor becses forrásmunkája marad.

Az előbbi két kötethez képest előnye ez újabb kötetnek, hogy a szerző kritikája gondosabb, nyelvezete magyarosabb, a munka arányos, nem terjengő; mindenki élvezettel olvashatja, nem csak az érdekelt és szakember. Szóval Lendvai Miklósnak nagy becsületére válik e munka, a melyhez hasonlót, ebből a nemből, vidéki irodalmi termékeink között hiába keresünk. Csendes J. temesvári nyomdájának is tisztességére válik a munka külső kiállítása, mert semmiben sem áll alatta a Budapesten nyomtatott két első kötetnek. A színes címerlapok ezúttal is Pozner és fia budapesti műintézetéből kerültek ki.

2. Krassó - Szörénymegye története. I. kötet, első rész: a megye története az ősidőktől a régi Krassómegye megszűnéseig (1490.). Írta dr. Turchányi Tihamér. Kiadja Krassó-Szörénymegye közönsége. Lugos, 1906. 8-rét, I.—XV. és 1—371 lap.

Nemcsak Krassó-Szörény vármegyének, hanem a monographiájának is egész története van. Már néhai Pesty Frigyes, kinek a Délvidék történeti multja felderítésében soha eléggé nem méltányolható érdemei vannak, kezdte meg — a többek között — Krassó vármegye története megírását is, midőn évtizedekre terjedő fáradhatlan kutatásai után összehordta az anyagot, a melyből a megye egyetemes történetét megírni kellett volna. 1882-ben és 1883-ban jelent már meg tőle Krassó vármegye történetének 3. és 4. kötete, melyekben a megyére vonatkozó Oklevéltár foglaltatik. E két kötetben összesen 590 oklevelet közöl. Ezek és sok más forrás alapján írta meg és adta ki 1884-ben a vármegye történetének 2. kötetét (II. kötet, első rész, 1—414 ll. — II. kötet, második rész. 1—349 ll.), melyben a vármegye helységeinek történetét a b c sorrendben írta meg. De csak Krassó vármegyéét, mert az ő megbízása idejében Szörény még külön törvényhatóságot képezett. Különben a „Szörényi Bánság“ történetével Pesty külön munkában foglalkozott, csakhogy a Szörényi Bánság és a későbbi Szörény vármegye nem mindenben ugyanaz a terület. Ily nagy előmunkát előzte meg Krassó vármegye története I. kötetének a megjelenését, mely a vármegye egyetemes történetét foglalta volna magában. Csakhogy Pesty Frigyest egyéb elfoglaltsága, majd halála, megakadályozták nagyszabású munkája befejezésében.

Krassó vármegye közönsége nem akarta a nagy munkát csonkán hagyni. Azért felszólította kitünő történettudósunkat, dr. Szentkláray Jenőt, a hiányzó kötet megírására. Szentkláray vállalkozott is, de utóbb másnemű elfoglaltsága miatt szintén nem írhatta meg a vármegye egész történetét, hanem írt egy kötetre menő becses tanulmányt Krassó vármegye legrégibb korszakáról. (Krassó vármegye őshajdana. Kiadta Krassó-Szörény vármegye közönsége. Budapest, 1900. 8.-r. 1—208 ll.), melyben a következő négy fejezet alatt foglalkozik Krassó vármegye legrégibb multjával: I. A vármegye őstörténete, a római és népvándorlás kora. — II. A hon-

foglalás kora. — III. Krassó vármegye az Árpádházi királyok alatt. — IV. Régiségek Krassó vármegye területéről.

Mindezt nagyon tekintetbe kell vennie annak, a ki Turchányi jelen kötetét olvassa s abban aránytalanságot lát.

Turchányit 1902-ben bízta meg a vármegye közönsége a hiányzó rész megírásával, de akkor az eredeti terv már módosult, mert míg Pesty és Szentkláray csak Krassó vármegye történetének megírására kaptak megbízást, addig a Turchányi megbízása már az egyesült Krassó-Szörénymegyek történetének megírására szólt. Így a munka anyaga nagyon megnövekedett.

Végre előttünk áll Krassó-Szörénymegye egyetemes története I. kötetének első része.

Mindenek előtt konstatáljuk, hogy vagy a címlap (a milyen pedig három van, és mindenik elütő egymástól) hibás, vagy az előszó. Mert az előszóban szerző azt írja, hogy „az egyesült megyék történetének megírását én három kötetre terveztem. A kötetek beosztásánál a megye történelmi phasisait véve kiindulási pontul, az első kötetben tárgyalom a megyei terület történetét az ősidőktől egészen Mátyás király haláláig, 1490-ig; a második kötetben tárgyalom... Mátyás halálától 1779-ig; a harmadik kötetben 1779-től a szabadságharc leveréseig. Ugyancsak a harmadik kötetre marad a megye nevezetesebb családjainak története, a megyei archontologia, pótlások a helytörténethez, azon fontosabb oklevelek és okmányok regesztái, melyeket én kutattam fel és így Pestynél nincsenek még meg és az egész hét kötetes munkát felölelő név- és tárgymutató. Ennyi a munka tartalmáról.“

Ezzel szemben pedig a könyv külső címlapján az áll, hogy „Első kötet. Első rész: A megye története 1490-ig.“ A következő belső címlapon már csakis ez: Első kötet. Első rész. Mindebből az következik, hogy az első kötetnek lesz még egy második része is, a mint az jelezve is van a könyv utolsó lapján (371.) eme szavakkal: „Vége az I. kötet I. részének.“ De ha a legbelsőbb címlapot nézzük, akkor megint más gondolatra térünk. Az utolsó címlap ugyanis így szól: „Krassó-Szörénymegye története az ősidőktől a régi Krassómegye megszűnéseig (1490.).“

Vagyis — más szóval — ebben a könyvben, melyet két első címlapja I. kötet első részének jelez, benne van a harmadik címlap szerint az egész anyag, a mit szerző az előszóban az egész első kötet számára ígér. Már mostmiez a könyv? Egész kötet-e? vagy az első kötet első része? Kissé zavaros, a mit igen könnyen lehetett volna elkerülni.

Mi így értjük a dolgot: Pesty Frigyes megírta Krassó vármegye

történetének II., III., IV. kötetét. Tehát hiányzik az I. kötet. Ezt az I. kötetet kellett megírnia Turchányinak; az I. kötetet pedig ő három részre osztja. Az első kötet első részében lesz a vármegye története az ősidőktől 1490-ig; az I. köt. második részében az 1490-től 1779-ig terjedő kor s végre az I. kötet harmadik részében 1779-től 1849-ig terjedő korszak. Igy van-e? Ha így kell érteni a dolgot, minden későbbi zavar kikerülése végett célszerű lesz az előszót kijavítani s a címlappal együtt újra nyomtatni. A címlap pedig ne legyen háromféle, de egészen egyforma, és pedig: „Krassó-Szörény vármegye története.“ Első kötet. Első rész: A vármegye története az ősidőktől 1490-ig, stb. Annál inkább kell ezt újra nyomtatni, mert az előszó után közvetlenül következő rövidítések magyarázata is több kiegészítésre szorul. Aztán miért nem használja Turchányi, ha már máshol nem, legalább a címlapon, az egyöntetűség s a Pesty és a Szentkláray iránti tekintetekből is, a kik Krassó vármegye monographiáját írták, szintén a vármegye kifejezést a megye helyett?

Turchányi nehéz feladat megoldására vállalkozott, mert foglalkoznia kellett nem csak a mai Krassó-Szörény vármegye területével, hanem azon kívül a régi Krassó vármegyével is, pedig területileg ez igen különböző dolog, mert a régi Krassó vármegye területe igen sok tekintetben más volt mint a mai Krassó. Mi volt a régi Krassó vármegye határa? mi tartozott hozzá időközönként? hogyan változott? azt kimutatni teljesen hiteles formában most már szerfelett nehéz, talán lehetetlen is. Hisz maguk az egykorúak sem voltak mindig tisztában, hogy egyik-másik hely Krassóban vagy Temesben fekszik-e.

Szerző e munkában nem csak Pesty Frigyes előleges kötetét használta fel, hanem az azóta megjelent forrásokat is; sőt nagyon kibővítette nemcsak a Pesty által is használt, de általa nem egészen kimerített körmendi levéltár idevonatkozó adataival, hanem sokat merített a bécsi udvari és állami levéltárból, a római áll. levéltárból, a legbecsesebb adatokat pedig a vatikáni levéltár okleveleiből másolta le. Mindez Turchányi munkáját igen becsessé teszi.

Feltűnő, hogy szerző igen kevés jegyzetet használ. Más történetíróktól eltérő nézeteit magában a szövegben mondja el. Polemiába, habár arra sok alkalma nyílt, igen-igen ritkán bocsátkozik. Ezt ő maga is megmondja. A mi véleményünk az, hogy jó elejébe vágni a bizonyítással minden esetleges vitának.

A jegyzetekben nagyon megrövidítve vannak a források jelölve. Könyve elején ugyan közli a szerző a rövidítések magyarázatát, de a jeleknek nem mindig felelnek meg a magyarázatok, sőt idéz oly forrásmunkákat is rövidített alakban, a miket meg nem magyaráz. Így pl. a rövidítések

között jelzi, hogy A. O. = Anioukori Okmánytár; de akkor mit jelent magában az A.? — Kõrm. l. = Kõrmendi levéltár; de mit jelent Kõrm. H.? a mi igen sokszor elõfordul, de magyarázva nincs. Továbbá mit jelent Kr. l. — Kr. — úgyszintén M. T. — M. H. K. — H. O. és Kár. O.? — A szakember ugyan megérti, de más nem.

Van a munkában több sajtóhiba, sõt lapsus calami; így az Elõszóban (VI. lap) kiindulási helyett kiundulási, a 36. lapon 3. sorban öt helyett ölt áll; a 38. lapon, Drenkovánál 500 helyett 100; a 106. lapon a Szörényi Bánság megalapítását III. Bélának tulajdonítja s ennek idejét a XII. század elsõ évtizedére teszi utolsó évtizede helyett, stb.

A mi a könyv külsőségét illeti: felesleges pazarlást látunk a cicerós betűkkel való szedésben. Ez vastaggá teszi a könyvet. Krassó vármegye történetének eddig megjelent köteteihez is jobban oda illeszkedett volna, ha oly betűkkel szedik mint a Pesty által megírottakat. E helyett inkább illusztrációkat kellett volna a szöveghez csatolni. — Ha eddig elmaradt — a mi baj — legyen rajta úgy a vármegye közönsége mint a szerző, hogy a sajtó alól ezután kikerülő részekben minél több illusztráció is helyet foglaljon. Még ehez az elsõ részhez utólagosan is hozzá lehet fűzni Krassónak XIV. századi állapotát feltüntetõ térképét és egy-két oklevél-facsimilét. Utóvégre egy vármegye nem akármikor íratja meg a monographiáját. Ha már reá szánta magát, tegye azt minél teljesebbé és érdekesebbé. Épen e miatt nem kell megelégedni, hogy a vármegye története már az 1849. évvel záródjék, hanem folytatni kell azt legalább is Krassó és Szörény vármegyék egyesítéseig.

Áttérve a munka tartalmának jellemzésére, azt a bírálat szempontjából két részre oszthatjuk. 1. Az I—VI. fejezetre, mely a megye legrégibb történetét foglalja magában az Árpádok kihaltáig; 2. a VII. és VIII. fejezetre, mely a megye történetének 1301-tõl Mátyás király haláláig terjedõ korát írja le.

Az elsõ hat fejezet a könyv elején mindössze 134 oldalt foglalt le, a többi 236 oldal a VII. és VIII. fejezetekre jut.

Ebbõl bizonyos aránytalanság tûnik ki. Mi úgy tudjuk, hogy Turchányinak ott kellett felvennie a fonalat, a hol ezt Szentkláray elejté; legfeljebb az volt még a feladata, hogy az esetleges hiányokat kitöltse és önálló nézeteit kifejtse. Az õ valódi munkája, tulajdonképeni feladata az Aniouk koránál kezdõdik. Ez nagyon meglátszik a munkán. Mindaz, a mi az Aniou-kor elõtt van, az csak bevezetésül szolgál, nem fordít reá nagyobb gondot; valószínû is, hogy legutoljára — rövid idõ alatt — készült el vele, mert az elsõ fejezetekben nem közvetlen forrásokat használ, — csekély kivétellel — egy-egy elsõrangú feldolgozó mûveibõl kivonatol. Így „a megyei intézmény lényege és fejlõdése” c. fejezetet 29 oldalon Timon

alkotmánytani munkája nyomán írta meg. A megye történelem előtti korszakát Milleker művéből kivonatolta. Ez a munkának a leggyengébb része. Eltekintve attól, hogy a vármegye földjének geológiai kialakulását és a paleontológiai leleteket meg sem említi, a vármegye praehistoricus lakóitól fennmaradt leletekre és lelethelyekre sem fordít kellő gondot. Pedig itt lett volna helye kiegészíteni Szentkláray munkáját. Mindjárt a fejezet élén (35. l.) azt írja, „hogy a történelem előtti időkben itt emberek laktak, bizonyítják a megye területén talált őskori leletek. Találták itt — írja — réz-, bronz- és vaskori leleteket.“ Miért nem írja meg — a mi igen fontos — hogy már kőkori leletekre is akadtak. Krassó-Szörény vármegye Délmagyarország megyéi között még a legkevésbé van őstörténeti szempontból átkutatva, de éppen azért kellett volna a már ismert lelethelyekre és lelettárgyak ismertetésére nagyobb gondot fordítani. Hisz neolith-kori lelettárgyak kerültek elő Bethlenháza, Német- és Román-Bogsánban, Alsó-Lyupkován, Ó-Moldován, Oravicán, Orsován; telep volt Alsó-Lyupkován stb. Nem kellett volna meglepődnie Millekernek kilenc év előtt mejelent — különben jeles — munkájával, hanem felhasználni a későbbi adatokat is. Azóta már sok került napfényre; s mindezek alapján, habár röviden is — nem a lelethelyek sorrendjében, hanem az ősi korszakok szerint ismertetni az ősemberek életkörülményeit. Itt lett volna a helye képekben közölni a legnevezetesebb lelettárgyakat és összehasonlítást tenni a krassó-szörény-megyei s az ország egyéb vidékein előkerült őskori tárgyak között. Szerző azt írja (35. l.), hogy „nagyon messze vezetne céloktól, ha minden újabban felmerülő leletet felemlítenék.“ — Pedig erre súlyt kellett volna helyeznie.

Herodotostól a honfoglalás koráig terjedő időszakot ismét Szentkláray és Popoviciu munkái alapján írja meg röviden. (42—64. ll.) Nagyon érdekessé tehetné volna szerző a munka e részét, ha illusztrációkkal is élénkíti; így közölnie kellett volna a megye területén talált barbárkori érmeknek legalább néhány főbb típusát. Nem rég került elő például a 100-nál több darabból álló raffnai barbár ezüstéremlelet. Jó lett volna képen is közölni egy-két földvárat alaprajzaikkal, továbbá a Dacia legyőzésére vert néhány jellegzetes római érmet; válogathatott volna a megye területén lelt feliratos római sírkövek, oltárkövek, mécsesek, bélyeges téglák, s egyéb tárgyak között, a milyenek Lugoson is vannak, a temesvári muzeumban is sok van. Közölni kellett volna a római táborhelyek térrajzát, a Peitinger táblának idevonatkozó részét, Traianus oszlopáról a tapaei ütközetet feltűntető részt, a mi valószínűleg a megye területén folyt le, s mindenek felett összeállítani a megye térképét a római gyaratok helyeinek, a katonai utaknak, táborhelyeknek s a római leletek helyeinek feltűntetésével. Mindezekhez sok clichét már készen talált volna,

Nagyon helyes, a mit a dako-román continuitásról ír.

A IV. és V. fejezetekben (65—113. ll.) szól a vezérek és az Árpád-bázi királyok koráról, legnagyobbbrészt Pauler és Szentkláray nyomán, de sok önálló felfogással és új nézetekkel. Érvelése, hogy e vidéken már a honfoglalás korában magyarok telepedtek le; hogy a honfoglaló Árpád halála után annyi kisebb-nagyobb fejedelemség alakult, a hány törzsfő volt, és hogy e fejedelemségek egyike a mi érdekünkön kialakult magyar törzs-fejedelemség volt; valamint az az okoskodása is, hogy Ajtony, ellentétben Anonymussal, kinek állítását Pauler is elfogadja, nem idegen, hanem magyar származású és pedig Bulesu horka utódja volt: mindez nem csak új, de az ő érvelése folytán nagyon is megszívlelendő, úgy szintén amaz érvelése is, hogy a Szörényi Bánság alapítója III. Béla király volt.

A VI. fejezetben (114—134. ll.) a megyei terület politikai szerepét vázolja szerző az Árpádok idejében. Itt szintén Pauler és Szentkláray nyomán halad.

A VII. fejezetnél végre elérkezik az Aniouk korához, a hol szerzőnknek már az oklevelek tömege áll a rendelkezésére. Itt aztán mesteri kézzel hámozza ki belőlük, a mire szüksége van. Annyi az oklevél, hogy minden állítását oklevelekkel bizonyíthatja s ettől kezdve már nem sötétben tapogatódzik vagy kombinál, hanem az oklevelek világossága vezeti. A könyv két-harmadrésze így épül fel. Pauler és Szentkláray ezzel a korról már nem foglalkoznak s így szerző teljesen önmagára van utalva. Az oklevelek jó nagy részét ő maga gyűjtötte hazai és külföldi levéltárakból.

A VII. fejezetben leírja szerző a telepítés korát I. Károly és Nagy Lajos alatt. A XIII. században ugyanis a megyének addig csekély magyar lakossága nagyon megfogyott s azok helyére új lakosságot kellett telepíteni, még pedig idegenből. Először is megállapítja szerző a XIV. századbeli Krassómegye határait, s a mennyiben az csak lehetséges, e megye területén levő várak, városok, falvak és birtokok fekvését, majd a letelepített lakosságot nemzetiségek szerint. Ekkor szállja meg először a megye területét nagy tömegben az oláhság. A szerző itt leszámol az oláhság ama tévtanával, mintha ők e vidék őslakói volnának, kik Anonymus szerint már a magyarok beköltözésekor itt laktak. Mesteri kézzel, az oklevelek egész tömegével bizonyítja, hogy királyaink, az egyes megbízott oláh kenézek útján, miként gyarmatosítják be a megye területét a Balkán félszigetről beözönlött oláhokkal. Nem őslakók ők. Római származásukból még nem következik, hogy Traianus óta itt laktak. Turchányi kutatásainak is az az eredménye, hogy Krassó-Szörénymegye román lakossága amaz oláh nép utóda, mely a dáciai és római gyarmatosok és itáliai pásztornépek ivadékából idegen hatások alatt, a Balkánon kialakulva, a X. századtól kezdve észak felé törekszik, s a XIII. század közepén eléri a magyar határt s a XIV. század elején királyaink letelepítési actiója folytán telepedik meg a megye területén. Ezt a szerző igen szépen vezeti le és bizonyítja be. A

románokon kívül a XIV. században még bolgárok is költöznek a megyébe, ezek utódai a mai krassovánok, továbbá kunok, bessenyők. De jönnek az Aniouk idejében tekintélyes magyar úri családok is, mint az Omori, Szeri-Pósa, Hímffy, Jánky, Csordai, Szakalári, Csatári, Cserei, Farkasfalvy, Csernőczy, Halimbai, Ordas, Nyéki, Csepe, Örményi, Teyedi, Bajlai, Torma, Nyárági, Endrődi, Békés, stb. A kenézekből magyar nemessé vált oláh családok közül nevezetes a perlekedő és erőszakos Vajai család. Kitűnően jellemzi szerző a nemes családok belső életét, perlekedését, egyes erőszakoskodásokat, a zilált közbiztonsági viszonyokat, közli a különböző várnagyok, fő- és alispánok, szolgabírák névsorát, a törvénynapok helyét és idejét, az orsovai vár építését, az annál résztvevő jobbágyok neveit; a krassói és sebesi főesperességek plebániáit, a főespereseket, jellemzi a vallási viszonyokat, a ferenerendi barátok vértanúságát.

A VIII. fejezetben (227—371 II.) szerző a régi Krassó megye pusztulását és az oláh kerületek szereplését írja le Mátyás király haláláig épen oly alaposan, mint az előbbi fejezetben.

Rendkívül sok új adat tárul itt fel az olvasó előtt s szerző a legalaposabb forrásokból oly vonzón, oly közvetlenséggel tárgyalja az eseményeket, hogy mintegy magunk előtt látjuk azt lefolyni. Csak a máris hosszúra nyúlt ismertetés miatt hagyjuk tehát félbe, de mindenkinek, — a kit e vidék sorsa érdekel, a legmelegebben ajánljuk e munka elolvasását, mert ennél alaposabb leírást a korról és a vármegyéről sehol nem olvashat.

Mindezek után pedig azzal fejezzük be ismertetésünket, hogy a munka hiányai eltörpülnek annak előnyei mellett. Üdvözljük úgy a szerzőt, mint a vármegyét e munka megjelenése alkalmából s egyúttal arra kérjük, hogy a következő II. és III. Résznél ne sajnálják a költséget s szereljék fel azokat minél több illusztrációval. Így például közölni kellene a középkori magyar várak romjait s azok alaprajzait, az őrtornyokat, kolostorok romjait, a legjellemzőbb oklevelek facsimiléit, nemkülönben a megye legkiválóbb eseményeire vonatkozó egyéb képeket, kivált arcképeket, emlékérmeket, Mirsa és Mihály vajdának magyar mintára vert és Orsován nagy mennyiségben talált érmeit, Redvitz Miklós szörényi bán érmét, nemkülönben az egyes korok viszonyait feltűntető térképeket, a különböző népfajok viseletét időközönként feltűntető néprajzi képeket leírásaikkal. (Eletmód, szokások, babonák, stb.) Végre, a mit ismételve is kiemelünk, nem kell a vármegye történetét 1849-cel bezárni; inkább álljon az I. kötet négy Részből. Ekként Krassó-Szörény vármegyének, a Pesty Fr. által már előbb megírt kötetekkel együtt oly monographiája lenne, a melynél jobbal egyetlen vármegye sem dicsekedhetnék.

3. Kiss Ernő, az aradi vértanú hős emléke. Irta: Hegedüs János. Nagybecskerek, Pleitz Ferenc Pál könyvnyomdája, 1906. 4-rét, 1—112 lap és 18 önálló képpel. Ára: 4 kor.

Ez alkalmi mű a Kiss Ernő nagybecskereki szobra leleplezésére készült. Valamint a szobor létrehozásában Hegedűs Jánosnak van a legnagyobb érdeme, úgy e munka is az ő kegyeletét hirdeti. Alkalmi műről, mintegy Albumról lévén szó, ilyenkor a munka belső tartalma iránt nem kell nagy igényeket támasztanunk. A minék készült, annak tökéletesen megfelel. Az aradi vértanúk egyikének emlékét állítja elénk, midőn élénk színekkél, hazafias lelkesedéssel jellemzi a hős szereplését **élete** különféle szakaszain, majd előadja a szobor létrehozásának történetét. E munkával Hegedűs János nagy buzgóságot fejtett ki. Olvasott sokat, járt, kelt, kutatótt, a kihallgatottak vallomásairól jegyzőkönyvet vett fel s így sokat megmentett, a mi más-különben az utókor előtt elveszett volna.

A ki a Kiss Ernő életét és szereplését egykor szakavatott tollal fogja megírni, az a Hegedűs János könyvében igen becses adatokat fog majd együtt találni, s ezért a hazai történetírás hálával tartozik neki.

4 Ürményháza története 1847—1906. Irta: Milleker Bódog. Versec, 1906. Kis 8-rét, 1—15 lap.

A Versec-vidéki magyar telepek között a legtekintélyesebb Ürményháza nagyközség, melynek lakóit Majsa és Apátkfalva községekből 1817-ben telepített ide Ürményi József, temesvári kincstári igazgató, kiről a község nevét nyerte. Ez alkalommal 62 magyar család telepedett itt le; 1844-ben ehez egy újabb magyar raj járult, melynek számára egy új utca készült. A szerző igen érdekesen s minden lehető forrás felhasználásával írta meg e kis művét, a melyet haszonnal forgathatnak nem csak a község lakói, hanem mindaz, a kit egy idegenbe szakadt magyar község ügye érdekel. Bár sokat szenvedett e község, kivált 1848/9-ben, a mikor a servianusok porig felégették, azért talpra tudott állani és ma már virágzó nagyközség; 1900-ban volt 268 házban 1586 lakosa, a mely igen csekély kivétellel most is magyar; van r. k. temploma és lelkésze, négyosztályú állami iskolája, mezőgazdasági ismétlő iskolája, óvodája, ifjúsági egylete és könyvtára, jegyzősége, postahivatala, gőzmalma, két ártézi kútja. Lakói között 5 kereskedő, 18 iparos, a többi földműves. Segítse őket a magyarok istene továbbra is.

5. Jelentés . . . Temes vármegye selyemtenyésztésének állapotáról az 1905. évben. Budapest. Kiadja a m. kir. földművelésügyi miniszterium orsz. selyemtenyésztési felügyelősége. 8-rét, I—XXXII. és 1—272 lap.

E Jelentés román fordításban is kapható és díjtalanul megszerezhető minden községi előljáráságnál, mert a célja nem más, mint hogy a szegény nép megélhetését minél jobban előmozdítsa. Míg más kereseti ághoz kisebb-nagyobb beruházás kell, addig a selyemtenyésztés az egyetlen kereseti kútforrás, a melynek megkezdéséhez egyetlen fillér sem szükséges; az egyetlen kereseti ág, a mely foglalkoztathat gyermekeket és aggokat, a kik

más téren már keresetképtelenek. Népünket mindenképen fel kell világosítani a selyemhernyó tenyésztésének áldásos, üdvös, hasznos voltáról. Különösen lelkészek, tanítók, jegyzők vannak hivatva első sorban, hogy a népet erről felvilágosítsák. A selyemtenyésztés nálunk is mindinkább hasznosabb foglalkozás kezd lenni; az egyes tenyésztő évről-évre többet keres, mint keresett eddig; míg 1904-ben minden egyes tenyésztő átlag 25 koronát keresett, 1905-ben az országos, átlagos kereset már 32 koronára rugott. Vidékünkön Krassó-Szörény vármegyében Pecsényeszka községben volt a legmagasabb átlagos kereset; itt minden termelőre átlag 77 kor. jutott, és volt olyan tenyésztő, a ki gubói után 191 kor. keresethez jutott.

Temes vármegyében 1880-ban kezdték meg a selyemhernyótenyésztést mindössze hat községben, azóta a selyemhernyótenyésztő községek száma felemelkedett 222-re, a termelő családok száma 98-ról 13.976-ra, a termelt selyemgubó ugyanazon idő alatt 981 kilogrammról felemelkedett 267.922 kilogrammra; míg 1880-ban minden egyes termelőre átlag 10 kilogr. gubó esett, 1905-ben már minden egyesre átlag 18 kilogr. jutott; míg 1880-ban a termelt selyemgubókért csak 2214 kor. fizettetett, 1905-ben már 472.905 korona hasznót hozott a termelőknek, a melyből minden egyes termelőre átlag 33 kor. 67 fill. jut. A legmagasabb kereset Temes vármegyében 1905-ben 204 kor. 60 fill. volt; ezt Jankovits Danica, verseci lakos kapta.

A Jelentés kiemeli, hogy Temes vármegye az ország harmadik selyemtenyésztő vármegyéje, a mennyiben itt 1880 óta több mint 3 millió kiló gubót termeltek és az ezért kifizetett vételár meghaladja az 5½ millió koronát. Legelül jár a kubini járás, mely az öt és fél millió összegből egymaga 1,296.197 koronát vitt el.

Legyünk rajta mindenképen, hogy ez a szám folyton emelkedjék. A Délvidék területe nagyon alkalmas a szederfa tenyésztésére, csak jól kell ellenőrizni, szakemberek pedig tartsanak minél több előadást a népnek. A múlt évben 10 szakember 68 községben tartott ily előadást.

E Jelentés egyúttal a jövő culturtörténet írójának is egyik forrása leszen.

Gyermekvédelmi Congressus Temesváron. Junius 3-án és 4-én folyt le városunkban e Congressus nagy kerti ünnepélylél egybekötve, a melynek tiszta bevétele felülmúlja az 5000 koronát. Nem hozzánk tartozik méltatni e nagyarányú összejövetelt, de megemlékezünk róla, mert erre az alkalomra a „Fehér-kereszt Délvidéki gyermekvédő egyesület“ a Congressus tagjai számára pléhből készült kerülek alakú jelvényt is készíttetett, melynek közepén vörös mezőben fehér kereszt látható, kerületén pedig fehér mezőben benyomott zöld betűkkel e szavak: „Gyermek — Védelmi — Congressus — 1906. junius 3.“ — E jelvényre, illetőleg a jelvényekre általában, lenne néhány szavunk.

A múlt század negyvenes évei elejétől kezdve dicséretes szokás volt hazánkban, hogy ha egy-egy országos jellegű testület, például a magyar

orvosok és természetvizsgálók, vagy pedig a dalárdák egy-egy városban összejöttek, erre az alkalomra művésziesen kiállított emlékérmeket vertek. Így készített például Temesvár a magyar orvosok és természetvizsgálók Temesváron 1843-ban és 1884-ben tartott gyűlése emlékére ezüst és bronz érmeket, 1903-ban a Temesváron tartott orsz. dallos ünnepélyre bronz érmeket. Megtették ezt kisebb jellegű összejövetel és ünnepélyek alkalmából a Délvidék több városában is gazdasági kiállítások, zászlószentelések, nevezetes évfordulók, tanítógyűlések stb. alkalmával. Ha nem is mindig ezüst vagy bronz, de legalább réz és ón érmeket verettek, a melyeken az illető város, az idő és az alkalom van megörökítve. És ez helyes is, mert az érmek sokkal tartósabban megőrzik az esemény emlékét minden nyomtatott feljegyzésnél. A szakemberek, muzeumok pedig századok mulva is gyűjtik és számontartják. Városunkban pedig tartottak egy nagyobb arányú Congressust, s erre az alkalomra egy ízléstelen pléhdarabot nyomattak, a mely lehet ugyan jelvény, de nem érme s egy pár év alatt elkallódik, mert nem tartós; sőt még a Temesvár szó is hiányzik róla, a minek nem kellett volna kimaradnia. Magyar érmészetünk már elég erős arra, hogy nagyobb igényeknek is megfeleljen, csak hogy azután legyen is igényünk. A hatóságok és testületek pedig karolják fel az emlékérmek-készítést; ne hagyjanak elmulni egyetlen valamire való alkalmat sem emlékérmek készítése nélkül. Minél több emlékérmeket tud felmutatni egy-egy város, annál nagyobb a jelentősége. Országos gyermekvédelmi Congressust, vagy a muzeumok és könyvtárak országos szövetségének a gyűlését nem akárhol tartanak. A hol pedig tartanak, az méltán büszke lehet rá. Csak magát tiszteli meg az illető város, vagy testület, ha emlékérmekben is megörökíti a dolgot. Ezzel a magyar emlékérmeverés művészetét is előmozdítják. A mi elmúlt, az még pótolható.

Temesvár visszafoglalásának 200-ik évfordulója. 1716. okt. 12-én foglalta vissza Savoyai Jenő herceg serege 164 évi török uralom után Temesvárt; másnap, október 13-án vonult be a hős hadvezér és kísérete az ú. n. „Forforosi,” majd az ő róla elnevezett Jenő-herceggel kapun keresztül a várba. Temesvárral együtt került vissza az egész Dél-magyarország, mert ez országrész sorsa mindig Temesvárhoz volt kötve. Vele együtt bukkott el 1552-ben, együtt kerültek vissza 1716-ban. Nemcsak hazánkra, de egész Európára kiható fontos cselekvény volt Temesvár visszafoglalása, mert ez döntötte el végleg a török uralom sorsát. Hogy milyen nagy eseményt látott benne a külföld is, mutatja ama sok, külföldön megjelent röpi (Flugblatt), melyek akkori időben az újságlapok helyét pótolták, valamint ama sok különféle arany, ezüst, bronz emlékérmek, melyek a visszafoglalás alkalmából a császár dicsőségét hirdették.

Temesvár visszafoglalásának 200-ik évfordulója már tíz év múlva elérkezik. Remélhető, hogy a város, sőt egész Délmagyar-

ország is, e nagy évfordulót nem csak alkalmi ünnepélyekkel, hanem az alkotásoknak egész hosszú sorával fogja megünnepelni. Minden nagyobb dolgot, a mit a következő tíz év alatt alkotni fogunk, hozzunk szerves összefüggésbe a nagy évforduló megünnepelésével. Legyen folyvást arra függesztve szemünk, hogy Temesvár akkor méltón mutathassa be alkotásait úgy az országnak, mint a külföldnek.

Az alkotásoknak, melyekkel akkorára el kell készülnünk, egyaránt ki kell terjeszkedniök anyagi és szellemi térre, iparra, kereskedelemre, emberbaráti intézményekre, stb.

Mindent megvalósítani rövid idő alatt nem lehet, de van még tíz évünk, a mit ha jól, céltudatosan használunk fel, sok tervet és eszmét valóra válthatunk.

Mint a 200 év előtt felszabadult országrész történetirodalmi közlönye, kötelességünk is, nehogy hanyagsággal méltán vádolhassanak, már jó eleve figyelmeztetni a várost, közönséget és az egész Délvidék lakosságát e fontos évfordulóra, sőt némi tervekkel is szolgálni e nagy esemény méltó megünnepelése dolgában.

1. Mindenek előtt feltétlenül szükséges, hogy Temes vármegye és Temesvár nagyarányú monographiája, melynek első kötetéből az első rész már tíz év előtt jelent meg, akkorára teljesen elkészüljön.

2. E nagyon tudományos apparatussal készülő, igen bőnek ígérkező, s a mellett Temesvár városát nem is függetlenül tárgyaló monographia mellett szükséges volna ha a város megíratná Temesvárnak oly önálló monographiáját, a mely ne legyen túlságos bő, de nem is rövid; a mellett álljon a történet-tudomány kellő színvonalán, ne legyen száraz adatok halmaza, hanem a nagy közönség számára jó magyar nyelven megírt élvezetes olvasmány, ellátva a város multját feltűntető sokféle illusztrációval. Terjedelme lehetne egy jó nagy kötet. E munka hivatása volna, hogy minden művelt temesvári család körében helyet találjon, és hogy a jeles tanulók között évenként jutalomdíjként osztassék ki.

3. Irassék meg továbbá „Kétszáz év eredménye“ e. alatt egy oly szakszerűen összeállított munka, melyben a visszafoglalás óta kezdeményezett, létesített, megszűnt, vagy azóta is folyvást virágzó különböző intézményeink, testületeink, egyesületeink, alapítványaink részletesen, csoportonként, chronologiai sorrendben híven legyenek leírva. Ez a munka leginkább a városi magistratusnak, közegeinek és a képviselőtestület tagjainak lenne első sorban kisegítő könyve, de egyúttal hivatva lesz arra is, hogy minden érdeklődő megtalálja benne egy-egy intézményünk alakulását, fejlődésének főbb phasisait, mai állapotát, az illető intézmény létesítésében résztvevő polgáraink érdemeinek méltatásával. E munkában tehát a chronologia, nomenclatura, statistica s az okmányok kivonatai játszák a főszerepet.

4. Készíttessenek a jubileum alkalmából művészi es kivitelű arany, ezüst és bronz emlékérmek, melyeken a visszafoglalás és az évforduló legyen megörökítve.

5. Egy nagyarányú festményen örökíttessék meg a város visszafoglalásának ama jelenete, midőn a kivonuló török őrség, élén Mehmeddel, az utolsó temesvári pasával, a forforosi kapu előtt hódolatát mutatja be Savoyai Jenő herceg és kísérete előtt.

6. Gondolkodni kell, hogy 1916-ig már városunk falai között készen álljon Hunyady János, Losoncy István és Savoyai Jenő herceg szobra, valamint a honvédemlék. Savoyai Jenő szobrának leleplezése a jubileumi ünnepélyek egyik kiegészítő része legyen.

7. A város történelmileg nevezetesebb helyei, kellő magyarázó szöveggel ellátott emléktáblákkal akkorára megjelöltenek.

8. Temesvár és a Délvidék történeti multjának emlékei; népfajainak viseletei; továbbá a Délvidék természetrajzi sajátosságai és paleontologiai leletei, úgyszintén a szépművészetek összegyűjtött emlékei egy arra hivatott palotában összegyűjtessenek és osztályonként, szakszerűen elrendeztessenek. Miután erre hosszabb idő szükséges, azért az ú. n. muzeum- és könyvtár-palota minél előbb létesíttessék, hogy a berendezés a jubileum alkalmával már teljesen kész legyen.

9. A város csatornázása és a vízvezeték ügye addig dűlőre vitessék.

10. A városi új közkórház akkorára készen legyen.

11. A jubileum keretében, illetőleg azzal kapcsolatban volna rendezendő 1916-ban Temesváron egy oly délmagyarországi kiállítás, a melyik e vidéknek nem csak ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági, egészségügyi, emberbaráti stb. előhaladását mutatná be, hanem egyúttal — retrospectiv irányt is képviselve — multjának minden erre a célra bárhonnán is, de egybegyűjthető emlékeit és a Délvidék művészeinek szépművészeti alkotásait is kiállítaná.

12. Mindenek előtt pedig, a mit már első helyen kellett volna megemlítenem, szükséges, hogy a városképviselőtestülete ezzel a kérdéssel minél hamarabb foglalkozzék; a képviselőtestület és a tanács tagjaiból egy bizottság alakíttassék, mely az egész ügyet vezesse, irányítsa; a felmerülő eszmék, indítványok és tervek felett tanácskozzék; a megvalósítható tervek kivitelének helyes egymásutánját egybeállítsa, mindenek felett pedig dolgozzék és az ügyet ébrentartsa. A képviselőtestület alakíthatna egy városi szépítőbizottságot is, melynek feladata volna a város aesthetikai kiképzésére ügyelni s az építkezés terén megakadályozni minden izléstelenséget.

Dr. B. I.

Főtitkári jelentés

a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat 1905. évi működéséről és a társulat gyűjteményeinek állapotáról.

(Felolvasatott a társulat 1906. évi április hó 8-án tartott évi rendes közgyűlésén.)

Nagyméltóságú Elnök Úr!

Mélyen tisztelt társulati tagok és vendégek!

Az 1905. évvel társulatunk immár fennállása 33. évét töltötte be, 1884-ben végbement újjáalakulása óta pedig jelenleg XXI. közgyűlését tartjuk meg.

Midőn a jelen alkalommal is, hivatalos tisztem szerint, az egész igazgató választmány nevében van szerencsém társulatunk egy évi munkásságáról és az elért eredményről beszámolni, ezúttal is nyugodt lélekkel tehetem azt, mert most is jelentékeny haladásról, a gyűjtemények szép gyarapodásáról s a rendezésben tanúsított alapos munkálkodásról számolhatok be.

Hogy társulatunk és múzeumunk — mint a magyar közművelődés egyik számottevő tényezője — az 1905. évben is híven teljesítette kötelességét, legjobban bizonyítja a társadalom fokozatos érdeklődése, mely kisebb-nagyobb muzeális tárgyak adományozásában, a látogatók számának emelkedésében, valamint a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének nagymérvű segélynyújtásában nyilatkozik meg.

Gyűjteményeinket az elmúlt évben is legszámosabban az ifjúság kereste fel; az 1905. év folyamán nemcsak a helybeli, de a távolabb fekvő városokból is a tanuló ifjúság tanáraik vezetése alatt több ízben kereste fel intézetünket; így január 15. és március 12-én a temesvári áll. főreáliskola III. és V. osztályának összesen 50 tanulója, április 17-én a kolozsvári ev. ref. collegium 34 tanulója és öt tanára; május 7-én a sumlai (bolgárországi) tanítóképző intézet IV. éves növendékei és három tanára, összesen 34-en; május 21-én a Grosz Aranka-féle magánleányiskola növendékei; május 27-én a temesvári kath. felsőbb leányiskola 24 növendéke; május 29-én a temesvári áll. főreáliskola V. osztályú tanulói 19-en; szept. 7-én a dévai m. k. tanítóképző 31

növendéke és két tanára; szept. 23-án a temesvári áll. főgymnasium III. a) osztályának 34 növendéke Lovas Imre tanár vezetése alatt; október 5-én az aradi áll. főreáliskola 25 tanulója Telbisz György tanárral; nov. 26-án pedig a délmagyarországi tanítóegylet temesvári Convictusának 100 növendéke, kiket Hoffmann Miklós gondnok vezetett a muzeumba. Minden ilyen tömeges látogatás alkalmával a főtitkár szokott volt a tanulóknak hosszabb-rövidebb ideig tartó előadást tartani a régészet köréből.

Kiválóbb látogatóink voltak: gróf Zichy Ágost, Urban altábornagy, Herz Miksa bey, tisz. tagtársunk, a cairói arab muzeum igazgatója, dr. Márky Sándor egyetemi tanár, dr. Horváth György érseki irodaigazgató Kalocsáról, Babics József jószágkormányzó, Zsák Hugó minisztr. oszt. tanácsos és neje, Morelli Rezső festőművész; Ausztriából és a külföldről voltak: Albach János Dolácrról, A. von Heinzlmann Velencéből, Frank Benlon és Roulph Benlon Washingtonból, Helene Adamszka asszony és leánya Krakkóból, M. H. Cascht Berlinből és több romániai vendég.

A muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége részéről Wosinszky Mór apát-plébános június 29-én tisztelte meg intézetünket látogatásával.

A látogatók száma volt összesen 1151. Ezek között 599 ingyenes, 468 pedig fizető. Látogatási díjakból és a katalogusok elárúsításából befolyt 154 kor. 50 fill., e szerint 38 kor. 70 fillérrel több mint az előző évben.

Társulatunknak az 1905. év folyamán kifejtett működéséről a következőket jelenthetem:

A rendes évi közgyűlésen kívül tartottunk három választmányi ülést, a melyeken első sorban a folyóügyeket intéztük el, de azok mellett egy-egy felolvasás is tartatott. A felolvasott dolgozatok a következők:

1. „Hol állott a temesvári Vizi torony?” Dr. Szőke J.-tól.

2. „A vattinai őstelep figurális agyagalkotásai.” Milleker B.-tól.

3. „A féregyházai (fejéregyházi) bronzkori aranylelet.” Dr. Berkeszi Istvántól.

4. „A nagyfalui őstelep és a munár-szent-péteri földvár.” Milleker Bódogtól.

Kiadványainkat ebben az évben is folytattuk; mint ilyen megjelent a társulati Értesítő I. és II. füzete együttesen, kilenc ívnyi terjedelemben, XXV táblával; az Értesítő III. és IV. füzete helyett pedig a Baróti-féle Adattár IX. Része az index-szel együtt. Ujjonnan ki nyomattuk a képtár Katalogusát is. A társulatunk aegise alatt meg-

jelenő, Lendvai Miklós tagtársunk által írt Temes vármegye nemes családjai c. genealogiai munkának a III. kötete is ez év nyarán került ki a sajtó alól.

Mindemaz irodalmi kiadványok nemcsak egy vidéki város kulturális társulatának, de bármelyik fővárosi tudományos egyesület komoly törekvésének is számottevő bizonyítékai lehetnének.

Muzeumunk az elmúlt évben is szépen gyarapodott. Az 1905. évi gyarapodás összesen 2181 darab volt; s ez az egyes osztályok szerint a következőleg oszlik meg:

A könyvtár és oklevéltár gyarapodott 798 darabbal. Ezek között van: 1. könyv 86 darab, 2. hírlapkötet 5 darab, 3. apró nyomtatvány 660, 4. térkép 5, 5. kézirat 1, oklevél 1, fénykép 40 darab.

A régiségtár és éremtár gyarapodott 1332 darabbal. Ezek között van: 1. őskori régiség 141, 2. római régiség 29, 3. közép- és újkori régiség 234 darab, 4. érmek és pénzjegyek 928 darab.

A képzőművészeti gyűjtemény gyarapodása 51 darab. Ezek között van: 1. olajfestmény 1, 2. metszetek és hasonmások 49, 3. modern iparművészeti tárgy 1 darab.

A beszerzés módja:

Ajándék útján került birtokunkba összesen 1835 darab; és pedig: könyv 37, apró nyomtatvány 660, térkép 5, kézirat 1, oklevél 1, fénykép 40, érem 911, régészeti tárgy 179, festmény 1 darab.

Államsegélyből vétetett összesen 163 különféle tárgy, és pedig: könyv 10, őskori régiség 126, rómaikori régiség 3, közép- és újkori régiség 7, érem 17 darab.

Állami letétként került muzeumunkba egy darab modern iparművészeti tárgy.

Sajátunkból vétel vagy esere útján szereztünk 182 darab tárgyat; és pedig: könyv 44, közép- és újkori régiség 89, metszet 49 darab.

I. Adományoztak a következők:

1. A vall. és közokt. miniszterium: Szepes vármegye építészeti emlékei, és Sáros vármegye szövött emlékei. Két kötet.

2. A keresk. miniszterium: Jelentés Temes vármegye 1904. évi selyemtenyészteséről, 1 köt.; és Pótfüzet a kiviteli címtár 1904. évi 3. kiadásához, 1 köt.

3. A m. tud. Akadémia: Mántovai követjárás Budán (Tallócy

L.-tól), A székelyek eredete (Karácsonyi J.-tól), Evlia Cselebi török író magyarországi utazása.

4. A múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősége: A magyar könyvszemle 1905. évf. A Magyar Minerva III. köt. Jelentés a M. N. Múzeum 1904. évi állapotáról. Jelentés a múzeumok és könyvtárak 1904. évi működéséről. A rómaiak bányászata Daciában (Cserni B.-tól). A budai áll. gipszminta öntőműhelyben készülő minta- és szobormásolatok árjegyzéke. Az E. K. E. múzeumának képes kalauza.

5. Pécs város tanácsa: Emléklapok a Pécs városi múzeum megnyitása ünnepségéről, és Vezető a Pécs városi múzeumban.

6. Temesvár város tanácsa: A Városi Közlöny 1905. évfolyama.

7. Temes vármegye közönsége: Magyarország vármegyei és városai sorozatból Pozsonymegye leírását.

8. Balaton-múzeum: Néprajzi kincseink gyűjtése (Sági J.-tól).

9. Fehérpatak László: A pannonthalmi apátság alapító oklevele 1. köt.

10. Berkeszi I.: Rückblicke auf Temesvár. 1852. 1. köt.

11. Vargyas Endréné: Egyházi beszéd 1849. márc. 15-én, 1. füzet.

12. Csallány Gábor: Az őskor és Attila székhelye, 2. füzet.

13. Böhm Lénárd: Geschichte von Weiskirchen. 3. Aufl.

14. Lendvai Miklós: Temes vármegye Nemes Családjai III. köt.

15. Darnay K.: A Darnay-múzeum ingyen naptára 1906.

16. Kunstädter J.: Az Egyetértés XL. évi jubileumi száma (240 oldal).

17. Orosz Endre: A néprajz az ősemlék szolgálatában, 1. füzet, és Az ősemlék élete, 1. füzet.

18. Dr. Singer I.: Adatok a bánási zsidók történetéhez, 1. füz.

19. Cserny Béla: A tanító és a régészet, és A szárazság a régészet szolgálatában, 2. füzet.

20. A Délmagyarországi Közlöny, Temesvarer Zeitung, Neue Temesvarer Zeitung, Südungar. Reform kiadói e lapok 1905. évfolyamait.

Az oklevéltár számára adományoztak:

1. Sedelmayer F. két darab apró nyomtatványt, 2. Temesvár sz. k. város tanácsa az 1905-ben feloszlott temesvári lövészegylet díszkönyvét és 6 darab lövészokmányt, 3. Wittenberger A. kanonok János főhg egy német levelét, 4. Lendvai Miklós 415 gyászjelentést és 237 darab eljegyzési kártyát, 5. Querfeld Konrád 40 darab al-duna-vidéki fényképet, 6. Róth E. mérnök két fényképet.

Érmeket ajándékoztak:

1. Grieszbach L. tanuló 600 darab római es. kori kis bronz érmet, 2. dr. Telbisz K. polgármester úr a még 1900-ban talált XVI.—XVIII. századbeli, többnyire magyar és osztrák kis ezüst érmet (temesvári lelet), 3. Janker L. jegyző 13 darab magyar, osztrák, lengyel, szász és ragusai ezüst érmet, 4. Glasz P. tanító két darab római ezüst és egy bronz érmet, 5. Tormay A. tanuló egy római es. ezüst dénárt, 6. Kundrát I. egy temesvári leletű római es. ezüst érmet, 7. Mallinger F., Schwartz L., Friedmann O., Werner Lajos, Fühl N., Guttman L., Klein R. reálisk. tanulók egy-egy ezüst érmet, 8. Csasznek Miklós Temesvár vidékén lelt 35 darab római közt. és császár-ság korabeli ezüst dénárt és két bronz érmet, 9. Bleyer I. négy darab amerikai Kossuth-bankót, 10. Fleissig E. 2 db római ezüst dénárt és 10, lengyel, német és magyar újabbkori ezüst, részben réz érmet, 11. Gimpl P. 2, Pollak A. 1, Friedman O. 6, Ludmann B. tanulók 6 db kisebb ezüst vagy réz érmet, 12. Lamparter J. tanító 1 római és 5 magyar érmet, 13. Wittenberger J. tanító 2 darab újabbkori pápai réz érmet, 14. Forgó Gy. tanár pedig 2 darab Kossuth-bankót (5 frt).

A Régiségtár és iparművészeti osztály számára adományoztak:

1. Két darab őskori szarvasagancs darabot, Hoffmann Miklós.
2. Egy darab mammoth fogat, lelhelye N.-Semlak, aj. Péter Károly.

3. Két darab ősszarvas csontot, lelhelye Temesvár, szab. kir. Temesvár város.

4. Egy darab szürkeszínű és egy barnaszínű kovakő vésőt, lelhelye Knéz, ajánd. Glasz P. tanító.

5. Két darab őskori magkövet (Nucleus), lelhelye Románszentmihály, ajánd. Tormay Béla tanuló.

6. Egy darab, temesvári leletű bronz lándzsa csúcsot és egy őskori vaslándzsát, ajánd. Joanovits Emil tanuló.

7. Egy darab, temesvári leletű, barbárkori gyöngyszemet, egy római kori paizs bronz részletét és egy középkori ezüst kapesot, aj. ifj. Várnay Ernő.

8. Egy római kori agyagtálat, egy hálósúlyt és agyagedény részeket, sági lelet, ajd. Barvig Ödön.

9. Egy középkori ezüst gyűrűt, r.-szent-mihályi lelet, ajánd. Tormay B.

10. Egy régi vaspatkót adott Piffel B. tanuló.

11. Szürkeszínű agyagkorsó a XVI. századból, traunau-i lelet, aj. Janker Lajos jegyző.

12. Egy feliratos márványtáblát és vasból készült vendéglői jelvényt ajánd. a temesvár-belv. izrael. hitközség.

13. Három darab kováspisztolyt, és egy szuronyos puskát aj. Babusnik Emil.

14. Egy darab, 1730 évszámú agyagkályhalapot, egy nagy vasgolyót és egy 1849-ből származó vasfeszületet aj. Török Sándor.

15. Egy újabbkori ezüst gyűrűt, dr. Laky Mátyás.

16. Egy ezüst karperecet, gr. Széchenyi I. képmásával, ajánd. Bárvig Ö.

17. Az 1905-ben feloszlott temesvári polgári lövészegylet vagyonából két darab régi rézpecsétnyomót, 85 darab díjlövési táblát, a lövészegylet 1844. okt. 27-én Temesváron végbement zászlószentelési ünnepéről készült színes képét, a lövőháznak 1863-ban készült könyomatú képét, egy csoportfényképet és az utolsó főlovászmester Jankovits Miklósnak Kossak temesvári műtermében készült természetes nagyságú színes mellképét aranyozott keretben, ajándékozta Temesvár v. tanácsa.

18. Temesvár város 1716. évi visszafoglalása alkalmából a külföldön megjelent öt darab röpipvet (kiállítva a régiségtárban), ajánd. Temesvár sz. k. város tanácsa, úgyszintén egy 50 fontos bombát 1849-ből.

19. Mária Terézia korából való, kiterjesztett szárnyú, vasból készült kétfejű sast, mely 1905-ig a székesegyház homlokzatán volt elhelyezve, és két darab aranyozott, fából készült kétfejű sast, mely a székesegyház belsejében volt elhelyezve, ajánd. a Csanád-egyházmegyei káptalan.

20. Temesvári leletű golyókat adtak: egy régi kőgolyót dr. László Samu ügyvéd, egy-egy vasgolyót pedig Praznovszky J. és Ludmann B. tanulók.

21. Egy darab 1848/9-es honvédtiszti kardot és kardkötőt adom. Sztancsa Gyula tanár.

22. Főpapi címerrel ellátott hordó-dongát dr. Singer Jakab.

23. A nagyszíri bevándorlók által mintegy száz év előtt használt női fővegeket, három darabot, adott Kassits Károly tb. kanonok.

24. Egy darab régi magyar főköttöt, Kozma Józsefné úrnő.

25. A régiségtár gyarapodásánál kell felemlítenünk ama tíz darab, vászonra olajjal festett képet, melyeket a temesvári áll. reáliskola néhány ifja az 1905. évi nagy szünidőben készített muzeumunk számára. E képek Délmagyarország jelentősebb történelmi vonatkozású helyét örökítik meg és vagy természet, vagy 1905. évi fényképfelvétel útján a társ. főtitkár és Farkas János reáliskolai rajztanár úr felügyelete alatt készültek. Műbecset nem keresünk bennök, s így nem is a képtárban van a

helyök, de a múlt idők maradványait örökítvén meg, a régiségtárba so-
roztuk. E képek a következők:

a) Traianus hídja az Al-Dunán. Dio Cassius író leírása, Aschbach-nak az 1858. évi alacsony vízállás mellett a hídról írt tanul-
mánya, a Traianus oszlopon levő hid-minta és Traianusnak a híd egy ívét
feltüntető érme alapján összeállított adatok alapján van festve két m. hosz-
szú és 0-80 m. széles vászonra. A festés alatt a történelmi adatok folytonos
szemmeltartására a társ. főtitkár ügyelt fel, a festési technikára Farkas J.
rajztanár, az építészeti részek lehető feltüntetésére pedig néhány mérnök
pártolók. Festette Gerzabek Vilmos VI. reálisk. tanuló.

b) Soly mos vára. 1860. évi rézmetszet után készült vízfest-
mény. Festette u. a.

c) Galambóc vára, 1905. évi fényképfelvétel után készült víz-
festmény u. attól.

d) A temesvári Jenő-herceg-kapu. A Jenő-herceg utca 1. sz.
alatt levő ház falán levő régi festmény után vászonra olajjal festette
Schaar Jenő VI. reál. isk. tanuló.

e) Trikulie (Hármas torony) Krassószörénymegye legvégibb részén
a Duna partján levő várrom, vászonra olajjal festette u. az.

f) Ráma vára északról, 1905. évi fénykép után vászonra festette
Zsigmond Antal VI. o. tanuló.

g) Ráma vára nyugatról, festette ugyanaz.

h) A drankói várrom, vászonra festette Krausz A. IV. o. tan.

i) A solymosi vár kapuja, 1860. évi rézmetszet után vászonra
festette ugyanaz.

j) Drenkovai várrom. Vászonra festette Krausz A. tanuló.

A képtár számára adományozta Temesvár sz. kir. város ta-
nácsa V. Ferdinánd királynak a negyvenes években ismeretlen művésztől
festett arcképét.

II. Az államsegélyből szerzett 163 tárgyért kiadtunk
összesen 690 kor. 72 fillért. Ez összegben részint szakkönyveket, ré-
szint régészeti tárgyakat, érmeket szereztünk és egy régészeti
ásatást végeztünk Temes-Nagyaluban.

A kiadott összegek részletezése a következő:

K. f.

1. A Blanchet: Traité des Monnaies Gauloises par. — — Paris
1905. I., II. kötet 38.14
2. Az iparművészet könyve. II. k. Szerk. Ráth György. 1905 . 16.—
3. Mintalapok. 1905. évfolyam . . . . . 20.—
4. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erfor-
schung der Baudenkmale. VI. Jahrg. Wien 1861 . . . . 7.—

5. F. Grisellini. Lettere Odeporiche di — — viaggi e le osservazioni Spettemti all istoria naturale ac costumi di varii populi . . .
Milano 1780. 4 vèl. (Sok délvidéki dolgot tartalmaz) . . . 8.50
6. A. Demmin. Die Kriegswaffen. Gera, 1891. egy köt. . . . 12.—
7. Behrendt Pick. Die Antiken Münzen Nordgriechenlands,
von F. Imhof, Blumer. — Band I. Dacien und Moesien,
1. Halbband Berlin 1899 . . . . . 64.80
8. King. Antique Gems and Rings. Volum. I., II. London 1872 . 50.40
9. Négy darab huzalos, bronzkori kis arany karika az alliosi
leletből 56.50
10. Egy metszett, aranyos üvegpohár . . . . . 8.—
11. Három darab bélyeges, daciai római aranyrúd galv.-plasticai
másolata . . . . . 24.—
12. Két kard 1848/9-ből . . . . . 4—
13. Egy magyar tajtékpipa 1810-ből . . . . . 3.—
14. Egy orsójáratú régi ezüst zsebóra . . . . . 4.—
15. Két darab régi kováspisztoly . . . . . 10.—
16. Traianus cs. aranya, Rev. „Forum Traian“ felirattal . . . 40.80
17. Tr. Dacius (Dacia regeneratora) arany érme. Igen ritka . . 70.—
18. Traianus ezüst denarius a Dacia leverésére, rev. római genius,
előtte térdeplő dák alak . . . . . 4.—
19. A zentai csata, ovalis alakú, kis ezüst emlékérmé . . . . 8.—
20. A törökszentmiklósi gazdas. kiállítás ezüst emlékérmé
1858-ból . . . . . 5.—
21. A zentai csata kerekalakú ezüst emlékérmé 15.30
22. A lippai szabadkőművesek aranyozott rézérme 1871-ből . . . 12.48
23. Lippa és Erdély 1551. évi elfoglalásának emlékérméi Car-
taldó arképevel, galv.-plast. másolat, két darab . . . . . 8.—
24. Temesvár 1716. évi visszavételére vert bronz emlékérmé
„Securitas Transilvaniae restituta“ felirattal, galv.-plast.
másolat . . . . . 4.—
25. Ugyanaz ezüsből, eredeti . . . . . 30.—
26. II. Fülöp makedon király barbár utánzatú arany staterje; né-
metben cseki lelet . . . . . 30.—
27. Savoyai Jenő szobra leleplezésekor vert nagy ezüst emlékérmé
1865-ből . . . . . 17.—
28. A dáciai támadások ellen emelt nikopolisi vár építésére
vert bronz érem, igen ritka . . . . . 20.—
29. Két darab római köztárs. dénár a temesremetei éremleletből . 1.—
30. Az éremkedvelők egyesületének tagsági díja az 1905. évre . . 12.—
31. A temesnagyfalui régészeti ásatás, melynek eredménye 122 da-
rab bronzkori kő-, csont- és agyagtárgy volt, került . . . 86.80

Az 1905. évre nyert könyvtári és régészeti államsegély 500 korona volt; az 1904. évről maradt ily címen 185 kor. 73 fill. E szerint rendelkezésünkre állott a könyvtár és régészettár gyarapítása végett összesen 685 kor. 73 fill. államsegély. Ez összegből kiadtunk könyvekért 216 kor. 84 fillért, régészeti tárgyakra fordítottunk 473 kor. 88 fillért, összesen 690 kor. 72 fillért, s így az e címen nyert államsegélyt teljesen elköltöttük.

Az államsegélyen kívül a vall. és közokt. miniszterium még egy, Vaszary János festőművész festménye után Karlovsky Sarolta által szőtt szönyeget helyezett el állami letétként muzeumunkban.

III. Saját jövedelmeinkből fordítottunk gyűjteményeink gyarapítására az 1905. évben 476 kor. 24 fillért, és pedig könyvekért 41 kor. 30 fillért; a régészeti és képzőművészeti gyűjtemények gyarapítására 434 kor. 94 fillért.

A könyvtár számára megszereztük: K. f.

1. A Turul 1905. évfolyamát . . . . . 10.—

2. A Numismatikai Közöny 1905. évfolyamát . . 10.—

3. Platz Bonifác: Az ember faji egysége és kora . . . . 5.—

4. 18 darab hazai és külföldi muzeumi katalogust . 14.90

5. Könyvkötésre kiadatott 1.40

6. Csere útján kaptuk az Archeologiai Értesítő, Századok, Ethnographia, Turista Közöny, Vesnik, Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien 1905. évfolyamait, úgy szintén a Tolnavármegyei muzeum, a Nagybányai Muzeum, a Szepesvármegyei történelmi társulat, a Hunyadvármegyei tört. és régészeti társulat, a Délvidéki Kárpát-egyesület, a Délmagyarországi Természettudományi Társulat, az Erdélyi Muzeum-Egylet, a Csongrádmegyei tört. és régészeti társulat, s a bukaresti román akadémia kiadványait.

A régiségtár és a képzőművészeti gyűjtemény számára szereztünk 89 régészeti és 49 darab képzőművészeti tárgyat, a melyekért kiadtunk 434 kor. 94 fillért. A megszerzett tárgyak között legnevezetesebbek:

	korona
1. 78 darab, XVI—XVIII. századbeli kályhafiók	63.—
2. Öt darab XVIII. századbeli agyagedény	19.—
3. Három darab Bach-korszakbeli felíratos tábla	4.—
4. Egy ezüst veretű szent kép	2.—
5. 24 darab délmagyarországi vonatkozású régibb könyomat, fa-, acél- vagy rézmetszetű kép a müncheni Antiquariat Halletól	180.—

6. 25 darab szintén régibb fa- és könyomatú kép . . . . . 20.—
7. Két darab régibb himzés . . . . . 6.—
8. Egy régi ezüst gyűrű . . . . . 1.—

Összegezve a gyűjteményeink gyarapítására kiadott összegeket, kiadtunk a könyvtárra 258 kor. 14 fillért; a Régiségtár és képzőművészeti gyűjteményre 908 kor. 82 fillért, összesen 1156 kor. 96 fillért.

IV. Gyűjteményeink törzsanyagának állománya az 1905. év végén a következő volt:

A) Könyvtár (Szakkönyvtár) és oklevéltár:

1. Könyvek (önálló kötetek és füzetek)	1150 darab
2. Hirlapkötet	20 „
3. Egyes hirlapszám	314 „
4. Apró nyomtatvány	2943 „
5. Térkép	93 „
6. Kéziratok	7 kötet
7. Oklevelek, egyéb kéziratok	2790 darab
8. Egyéb könyvtári anyag (fénykép)	40 „

Összesen . . . 7357 darab

B) Régiségtár és iparművészeti osztály:

1. Óskori, római kori, középkor- és újkori régiségek . . .	9327 darab
2. Érmek és pénzjegyek (átlagos számítással)	25000 „

Összesen . . . 34327 darab

C) Képzőművészeti gyűjtemény:

1. Szoborművek	14 darab
2. Festmények (az 55 dbb miniatűr festményekkel együtt) . . .	339 „
3. Kézi rajzok, metszetek és egyéb hasonmások	1948 „
4. Modern iparművészeti tárgyak	172 „

Összesen . . . 2473 darab

Vagyis muzeumunknak ez idő szerint teljes állománya kitesz 44157 darabot, a mely számba nincsenek beleszámítva a bútorok és az irodai felszerelés.

V. A néprajzi osztály az 1905. év folyamán még nem állott társulatunk vezetése alatt. Társulatunk ugyanis, hogy a munkamegosztás elvét követve, a muzeum ügyét minél jobban szolgálhassa, a néprajzi tárgyak gyűjtését a muzeumok és könyvtárak Országos Főfelügyelőségének beleegyezésével 1903-ban a Délvidéki Kárpát-Egyesületre ruházta, minthogy ez a társegyesület is tervbe vette akkoron egy délvidéki néprajzi muzeum felállítását. Az orsz. főfelügyelőség beleegyezésével átadtuk tehát a Délvidéki Kárpát-Egyesületnek úgy az 1903-ra társulatunkhoz kiutalt 500 kor. mint az 1904-re

nyert 300 kor. néprajzi államsegélyt is, az általunk eddig gyűjtött néprajzi tárgyakkal együtt.

A Délvidéki Kárpát Egyesület 1905. márc. 3-án kelt 53. sz. átirata mellé kapcsolt elszámolásával beszámolt az 1903-ra kapott 500 kor. néprajzi államsegély felhasználásáról. Ennek értelmében kiadott 426 kor. 70 fillért, maradt tehát az 1903. évi 500 kor. államsegélyből felhasználatlanul 73 kor. 30 fill. Az orsz. főfelügyelőség ez elszámolást jóváhagyta (1905. évi 230. sz.) s társulatunkat utasította, hogy az 1904. évi 300 kor. néprajzi államsegélyt is adják át a Délv. Kárpát Egyesületnek s egyúttal közölte azt is, hogy az 1905. évre a néprajzi tárgyak gyűjtésére 500 kor. államsegélyt fog kieszközölni, de megkívánja, hogy ez összegek felhasználási tervzetét az Orsz. főfelügyelőségnek a Délv. Kárpát Egyesület felterjessze.

Társulatunk erre az 1904. évi 300 kor. néprajzi segélyt a Délvidéki Kárpát Egyesületnek 1905. szept. 10-én kiutalta, de a nevezett társeregységlet a néprajzi tárgyak gyűjtése tekintetében felterjesztett tervzetét az Orsz. főfelügyelőség nem hagyta jóvá s 1905. nov. 25-én kelt 947. sz. leírásával beszüntette a Délvidéki Kárpát Egyesülettel eddig folytatott közreműködést; a nevezett társulatot utasította, hogy a néprajzi tárgyakat társulatunknak adja át leltár mellett a fel nem használt pénztári maradvánnyal együtt. Az orsz. főfelügyelőség pedig felkérte társulatunkat, hogy a néprajzi tárgyak átvételéről s azok kellő elhelyezéséről gondoskodják, valamint arról is, hogy a néprajzi államsegélyek kellő felhasználásának tervzetét is a főfelügyelőséghez terjesszük fel.

Társulatunk tehát ezután ismét maga fog gondoskodni a néprajzi tárgyak gyűjtéséről és azok kellő elhelyezéséről. E célra rendelkezésünkre áll az 1905. évre társulatunkhoz kiutalt 500 korona néprajzi segély és ama pénzmaradvány, melyet a Délvidéki Kárpát Egyesület idáig még át nem adott, de a leszámolás a közel jövőben megtörténik; a gyűjtés tervzetét is felterjesztjük. A néprajzi tárgyak kiállítási helyisége is meg van már oldva; a mennyiben dr. Schönnitzky Bertalan áll. főgymn. igazgató úr t. tagtársunk, az állami gymnasium helyiségében egy-két termet szívesen ajánlott fel e célra addig is, míg a temesvári muzeum állandó helyisége felépül és gyűjteményünk minden osztálya egyesíthető lesz egy helyiségben.

VI. Mélyen tisztelt Közgyűlés! Az 1905. évi gyarapodásnak első rangú tényezői voltak a nagy m. vall. és közokt. miniszterium, valamint a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége, mely nemcsak bölcs tanácsaival igyekezett segítségünkre lenni, hanem a magas kormánytól nagy arányú államsegélyt is eszközölt ki számunkra. sőt a Pongrác-gyűjtemény vételárának törlesztésére az idén is kiutalványozott társulatunk számára 1000 koronát, mely alaptőkénkhez

visszaesatoltatott. Hálás köszönet illeti meg továbbá az adományozók lelkes seregét, melynek száma évről-évre növekszik, valamint ama buzgó tanuló ifjakat, kik a nagy szünidőben minden díj nélkül vállalkoztak egy-két képnek megfestésére. Hálásan kell megemlékezmem most is dr. Bleyer Izsó tagtársunkról, ki eléggé nem méltányolható lelkes készséggel vállalta magára az elmúlt év folyamán is a délmagyarországi vonatkozású ércek gyűjtését; Querfeld Konrád fehértemplomi városi tanácsos a Délvidék nevezetesebb történelmi helyiségeiről vesz Múzeumunk számára fényképfelvételeket; Lendvai Miklós megyei tb. főjegyző pedig állandóan gyűjti múzeumunk számára a gyászjelentéseket és apró nyomtatványokat.

Mielőtt jelentésemet folytatnám, engedje meg a mélyen tisztelt Közgyűlés, hogy mind az elősorolt dolgozatok szerzőinek, mind egyéb törekvéseinkben szíves támogatóinknak, mind pedig azoknak, kik gyűjteményeinket nagylelkű adományaikkal gyarapították, a választmányi üléseinkben kifejezett köszöneten kívül jelen közgyűlésünk jegyzőkönyvében is legőszintébb hálánkat nyilvánítsuk, úgy szintén a temesvári hazafias sajtónak is, mely törekvéseinkben mindenkor a legkészségesebben támogatott.

VII. A társulati tisztviselők és tagok sorában történt változások a következők: Cseh Lajos társ. titkár, kath. főgymn. tanár, a magyar Kegyes Rend kormánya által 1905. évi július hóban a nagykarolyi kath. főgymnasium igazgatásával bízván meg, városunkból eltávozott, s úgy titkári tisztéről lemondott, mint a tagok sorából is kilépett. A titkári állás azóta üresedésben van, pedig a múzeum ügyeinek rohamos emelkedése szükségessé teszi, hogy ez állás betöltve legyen. A rendes tagok közül meghaltak Glasz János nyug. megyei levéltáros, Graef János tanár; kilépett 3; ismeretlen helyre költözött 3.

Társulatunknak az 1905. év végén a következő tagjai voltak: Alapító 67, tiszteleti tag 10, rendes tag 120, összesen 197.

VIII. A tisztviselők és a választmány 1905. évi munkálkodásáról még a következőket jelenthetem:

A titkárság folytatta úgy a leltározást, mint a múzeumi tárgyak szakszerű csoportosítását, táblákra kitűzését és magyarázó szöveggel ellátását.

Pontos leltárt vettünk fel: a) a Dácia meghódítására vonatkozó érmekről, b) a viminaciumi és dáciai veretű római érmekről, c) a délmagyarországi vonatkozású emlékérmekről, d) a magyarországi emlékérmekről, e) az ausztriai

emlékérmekről, érdemjelekről és kegyérmekről, f) a nagy éremtárlóban elhelyezett érmekről.

Az elmúlt évben állítottuk ki először a Délmagyarországon talált és muzeumunkba került 27-féle, barbár-, római- és magyarkori tömeges éremleleteket. E 27-féle tömeges éremlelet összesen 5200 darabot tartalmaz, és mindenik lelet kellő magyarázó szöveggel van ellátva és leltározva.

Ugyancsak leltározottatott a kézrajzok, metszetek, fényképek, s egyéb hasonmások, valamint a térképek, aprónyomatványok, okiratok és egyéb kéziratok gyűjteménye is.

A megszerzett tárgyak mindenikét pontosan beosztottuk a maga osztályába s egyúttal leltároztuk is. Igyekeztünk az egykorú és egynemű tárgyakat lelethelyek szerint csoportosítani s a kisebb tárgyakat táblára kitűzni és magyarázó jegyzetekkel ellátni. Ily módon 12 táblát állítottunk össze és pedig: Temesvári bronzkori leletből 1, temesvári római kori leletekből 1, a gád-giládi bronzkori leletekből 2, a károlyfalvi bronzkori leletekből 2, a deliblati őskori leletekből 1, a sághi római leletből 1, s a temesnagyfalui bronzkori leletekből 4 táblát.

Igyekeztünk összegyűjteni a vidékünk történelmével válhatlan kapcsolatban álló nagy embereink arcképeit, valamint az egyes történelmi eseményekre vonatkozó térképeket, tervrajzokat, kő-, fa-, réz- és acélnyomatú régibb és újabb képeket s ezekből mintegy 60 darabot, különféle szempontok szerint csoportosítva és kellő magyarázó szöveggel ellátva, üveg alatt, keretbe foglalva, közszemlére is kítettük. Így csoportosítva kiállítottuk a római hódítás korára vonatkozó 17 képet, a középkori magyar várak- és templomokra 10, az 1683—99. évi törökhadjáratra 4, az 1716—18. évi hadjáratra 6, az 1788/9. évi hadjáratra 11, Temesvár történelmére és régibb színészetére vonatkozó 16 képet. Több száz kép van már idáig is birtokunkban, de e gyűjtemény még folytonos kiegészítést igényel és ha idővel, kellő helyiséggel rendelkezve, e képeinket kellően csoportosítva közszemlére tehetjük, csak akkor fogja a szemlélő valóban méltányolni e város és vidéke nagyszerű múltját.

Igyekeztünk a történelmi szellemet és a régiségek megbecsülésének érzését felkelteni a munkás néposztályban is, kivált a kik földmunkával foglalkoznak. E célból a temesvári-józsefvárosi földmunkások előtt november 12-én az ő összejöveteli helyükön népszerű régészeti előadást tartott a fűtitkár több száz munkás előtt, több őskori tárgy bemutatásával. Lehetőleg kioktatta őket, hogy ré-

gészeti szempontból mire kell ügyelniök és mit kell tenniök. E szabad előadásnak már is mutatkoznak a jó következményei.

A tanuló ifjúságot is igyekeztünk minél jobban megnyerni a régészeti és a muzeum ügyének. E célból a reáliskolai Önképző-körben pályatételül tűztük ki e tételt: „Hogyan élt az ősemlék a mai Délmagyarországon.“ A pályázók közül Zsigmond János VIII. o. tanuló díjat, Villányi Miklós VII. o. tanuló pedig dícséretet nyert dolgozatáért.

Ismételten is ki kell emelnem a tanuló ifjúságnak ama nemes buzgalmát, hogy lépten-nyomon ajánlkoznak teljesen önzetlenül a muzeumnak szolgálatot tenni. E szolgálat képek festésében, fényképezésében, iratok másolásában és a régészeti tárgyak gyűjtésében nyilvánul.

Tudományos jellegű kirándulást a titkárság — soknemű elfoglaltsága miatt — az 1905. év folyamán csak két ízben tett. És pedig aug. 19-én Főregyházára, az ottan előkerült őskori lelet megtekintésére. E leletet sikerült is megmentenünk a M. Nemz. Muzeum számára, a mennyiben rögtön figyelmessé tettük reá az anyaintézetet. Miután e nagybecsű bronzkori aranyleletben duplumoknak tekinthető példányok is vannak, kértük a muzeumok és könyvtárak Országos főfelügyelőségét, hogy muzeumunknak is juttasson azokból, de választ e kérelmünkre idáig nem nyertünk. Második kirándulásunk aug. 22. és 23-án volt Temesnagyfaluba és Németcsentpéterre, hol Milleker Bódog tagtársunkkal a régészeti ásatásokat végeztük szép eredménnyel.

Az 1906. év munkaprogramját is a múlt év utolsó napján felterjesztettük az Országos főfelügyelőséghez. Kifejtettük ezúttal is, hogy hol és hány helyen kívánunk régészeti ásatást rendezni. Kifejtettük, hogy csak oly régészeti és iparművészeti tárgyakat kívánunk szerezni készpénzen, a melyek célunknak teljesen megfelelnek, vagyis vidékünkkel valamelyes kapcsolatban állanak. Kivételt e tekintetben csak oly régibb műiparágak productumai képezhetnek, a melyek vidékünkön sem most, annál kevésbbé a múlt időkben, nem virágoztak. Ilyenek a porcellán-, fayence-, üveg- stb. készítmények. Kifejtettük, hogy ezentúl is nagy súlyt kívánunk fordítani a temesvári és délmagyarországi vonatkozású érmek gyűjtésére, míg az általános érmészet terén meg kell elégednünk a jellemzőbb, főbb típusok megszerzésével, a mennyiben arra anyagi erőnk képesít. Ha egyik-másik, nekünk különösen kívánatos érmet, ritkaságuk s így magas árak miatt meg nem szerezhethjük, úgy ezentúl is galvano-plasticai másolatban fogjuk megszerezni. Szakkönyvtárunkat is ki kell egészíteni több elsőrangú munkával. Folytatni kívánjuk ezután is a vidékünkre vonatkozó XVI—XIX. századbeli kő-, fa-, réz- és acélnyomatú képek (arcképek, városok, várak, őrtornyok, római sáncok stb.) fényképfelvételekben való ösz-

szegyűjtését. Ezúttal is felhívtuk az Országos főfelügyelőség figyelmét, hogy jó volna, ha az Országos képtárban levő, délvidéki vonatkozású, történelmi nevezetességű nagyjaink arcképeit valamelyik fiatal művésznök által számunkra lemásoltatná.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Végére jutottam jelentésemnek, igyekeztem hű képet adni a tiszttakar és a választmány működéséről és muzeumunk állapotáról. A tiszttakar és a választmány a megnyugvás érzésével tekinthet a mélyen tisztelt közgyűlés ítélete elé, mert meggyőződésünk szerint tőlünk telhetőleg megfeleltünk kötelességünknek. Adja az isteni Gondviselés, hogy a jövő még dúsabb eredményt hozzon és mai szűk helyiségünket, a melyekben a szakszerű további fejlődés már teljesen lehetetlen, mielőbb felcserélhessük egy oly helyiséggel, a mely teljesen méltó nemcsak Temesvár szab. kir. város és Délmagyarország fontos állami, kulturális és társadalmi posztójához, hanem egyúttal muzeumunk múltjához és gyűjteményeihez is; mert ha kevésnek és kevésbbé tanulságosnak látszik a szemlélő előtt muzeumunk mai gyűjteménye, abban igen nagy oka van annak a körülménynek, hogy mind a terjeszkedés, mind pedig a csoportok szerint való szakszerű beosztás itt már teljesen kizártnak mondható. E miatt kell most már a közszemlére teendő tárgyait is részben az iroda túlszűfolt helyiségeiben, részben ládákban, sőt az áll. főgymnasium épületében is elhelyeznünk. Gondolkozzanak e dologról mindama tényezők, a melyektől az új muzeumi palota megvalósítása függ.

Kérem a mélyen tisztelt közgyűlést, hogy jelentésünket elfogadni szíveskedjék.

Temesvár, 1906. április 8.

Az igazgató választmány nevében:

DR. BERKESZI ISTVÁN
társ, főtitkár.

Tárca.

I. Rendes választmányi ülés 1905. évi szept. hó 30-án.

Jegyzőkönyv,

mely felvételte a Délmagyarországi Történ. és Régészeti Múzeum-Társulatnak Temesvárott 1905. szeptember hó 30-án d. u. 4 órakor, saját helyiségében megtartott választmányi üléséről.

Jelen voltak: Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társ. elnök, dr. Berkeszi István társ. főtitkár, Hilt Lajos társ. pénztáros, Kovácsics Gyula, dr. Laky Mátyás, Lendvai Sándor, Lendvai Miklós, Farkas János, Lovas Imre, dr. Bleyer Izsó, dr. Székely A., Ardeleán György, Recht Manó vál. és rendes tagok, valamint több vendég.

Elnök ő méltósága szívélyesen üdvözlőlvén a megjelenteket, felhívja a társ. főtitkárt szokott jelentése megtételére.

Dr. Berkeszi István társ. főtitkár felemlíti, hogy miután különböző okok miatt a választmány március 22. óta nem tarthatott ülést, azért a legutóbb lefolyt hat hónap eredményeiről kell beszámolnia; minthogy pedig a március 22-ki vál. ülésen csak az 1904. év három utolsó hónapja alatt befolyt gyarapodásról adott számot, azért a jelen alkalommal az 1905. év első kilenc hónapja alatt elért gyarapodásról kell beszámolnia. E gyarapodásnak nagyszámú tárgyai a gyűlésteremben vannak kiállítva; minthogy pedig a gyarapodás igen nagymérvű volt, a nagyobb térfogatú és súlyosabb tárgyak nem is voltak a gyűlésteremben bemutatathatók.

A társulat muzeumi gyűjteményei gyarapoltak részint régészeti ásatás, részint vétel, csere és ajándék folytán. Gyarapodott pedig:

I. A könyvtár vétel útján 18, csere útján 39, ajándék útján 26, összesen 83 darabbal.

II. Az oklevéltár és apróbb nyomtatványok tára ajándékozás útján gyarapodott 652 darabbal.

III. Az érem- és bankógyűjtemény vétel és ajándék útján gyarapodott 89 darabbal.

IV. A régiségtár és iparművészet tára ásatás, vétel és ajándék útján gyarapodott összesen 479 darabbal.

V. A képtár ajándék útján gyarapodott egy darabbal.

A társ. főtitkár örömmel emlékezik meg a temesvári áll. főreáliskolai ifjúság amaz odaadó, lelkes buzgalmáról, melyet a nagy szünetekben tanúsítottak a múzeum iránt. Nemcsak kisebb-nagyobb muzeumi tárgyakkal gyarapították a gyűjteményeket, hanem a jelesebb rajzoló ifjak arra is vállalkoztak, hogy vidékünk történelmével szorosabb ösz-

szefűggsben álló nevezetesebb helyeket, mint p. o. városokat, várromokat, őr-tornyokat, kapukat megfessenek. Ez olajfestményű, kisebb-nagyobb arányú képek nem tartanak igényt műbecsre, nem is arra vannak hivatva, hogy a képtárt gyarapítsák, hanem a Régiségtár-ba valók, mint olyanok, melyek vidékünk egy-egy nevezetesebb történelmi objectumát örökítik meg. Legnagyobb érdemök a történelmi hűség, miután vagy a természet után, vagy fényképi felvételek után vannak megfestve. A muzeum összes gyarapodása az 1905. év első 9 hónapja alatt 1306 darab volt. (Lásd 1905. évi 62. ikt. sz. a. a. főtitkári jelentést.) — A választmány úgy az adományozók mindenikének, mint a képeket festő ifjaknak, úgy szintén Philipp P. nagyfalui tanítónak, Schüch Ferenc és Petkow Marinkow nagyfalui lakosoknak, a miért az ásatást földjeiken engedélyezték, hálás köszönetét fejezi ki.

Társ. főtitkár jelentést tevén társulatunk szellemi működéséről, első sorban felemlíti, hogy utolsó választmányi ülésünk óta került ki a sajtó alól a Baróti-féle Adattár IX. Része kilenc ív terjedelemben, melylyel e munka II. kötete is be van fejezve. Ugyanesak az utóbbi hónapokban jelent meg a társulati Értesítő I. és II. együttes füzeté. Mind a kettő tiszteletreméltó bizonyítéka leend mindenkor a társulat szellemi működésének. — A választmány örömmel veszi tudomásul, hogy az Adattár, mely országrészünk történetének mindenkor maradandó becsű és keresett forrásmunkája leend, oly sok év után végre a II. kötettel befejezést nyert s ez alkalomból dr. Baróti Lajos úrnak, az Adattár érdemes szerkesztőjének, szakavatott, fáradságos munkálkodásáért és buzgóságáért meleg elismerését és köszönetét fejezi ki. — Miről dr. Baróti Lajos úr könyvi kivonatban is értesítendő.

Főtitkár bemutatja a választmánynak a muzeum újonnan berendezett részleteit: 1. a miniatúr képgyűjteményt, 2. a délmagyarországi tömeges éremleletek osztályát, melyben 25 helyről vannak a tömeges éremleletek kiállítva, és 3. Dácia meghódítására vonatkozó képek gyűjteményét. Ugyanesak jelenti a főtitkár, hogy a kiállított éremtárlók, az elraktározott képek, kézrajzok, metszetek mintegy 50 ívre terjedő leltárát elkészítette s azt a választmánynak bemutatja; ugyanesak jelenti, hogy a nagy szünidőben a már eddig is meglevő, vagy legújabbban megszerzett, délvideki vonatkozású kő-, fa, vagy acélmetszetű történelmi képek közül vagy negyven darabot bekereteztetett s azokat közszemlére ki is tette. — Elnök ő méltósága indítványára a választmány a társ. főtitkárnak buzgólkodásáért köszönetét mond és intézkedéseit tudomásul veszi.

Társ. főtitkár előterjeszti dr. Baróti Lajos-nak, az Adattár szerkesztőjének ajánlatát, hogy az Adattár II. kötetét befejező IX. Rész után még egy Pótfüzet volna kiadandó, a melyben mindaz volna közzéteendő, a melynek a II. kötetben már nem jutott hely. Ugyanesak kíváncsnak tartaná dr. Baróti Lajos úr, ha a kath. papságra vonatkozó s az Értesítő 1892. évfolyamában megjelent Rotulus is hozzájuk kapcsolatnék, mert így aztán együtt lenne mindaz, a mi Délmagyarország történetének 1718-tól 1753-ig terjedő korszakára vonatkozik, mikor a Bánság vegyes, t. i. katonai és polgári kormány alatt állt. Az utóbbi rotulusok újból való sajtó alá rendezéseért csak fél tiszteletdíjat kívánna. — A választmány, minthogy az Adattár kiegészítését Délmagyarország történelmére nézve nagyon kívánatosnak tartja, elfogadja dr. Baróti Lajos úr ajánlatát, de annak kivételére nem talál más eszközt, mint azt, hogy az Adattár eme pótfüzete az Értesítő két füzeté helyett adassék ki. Miután pedig az Értesítő 1905. évi III. és IV. füzeté helyett Milleker-nek Délmagyarország újabb leletrepertoriuma fog megjelenni, az Adattár ez újabb füzeté csak 1906-ban, az Értesítő III. és IV. füzeté helyett jelenhetik meg. Miről Baróti Lajos úr ama kérrsel értesítetik, hogy elhatározását a választmánynyal közölni sziveskedjék.

Társ. főtitkár előadja, hogy az Első M. Ált. Bizt. Társaság helybeli vezér-

ügynökségének bejelentette, hogy társulatunknak törzskönyvtárát a temesvári nyilvános városi könyvtárnak adták át, miután pedig a könyvtár tűzkar ellen biztosított gyűjteményeink között 20.000 korona értékkel szerepelt, arra kérte a biztosítótársulatot, hogy a könyvtár helyett ugyanilyen értékben vegye fel a biztosítandó tárgyak közé az ú. n. Pongrác-gyűjteményt, az új szerzeményeket, az újonnan leltározott kézrajzokat, metszeteket s az irodában levő szakkönyvtárt és a bútorokat. A nevezett biztosítótársulat 1905. aug. 4-én kelt hivatalos átíratával e bejelentést tudomásul vette s a volt törzskönyvtár helyett a megnevezett gyűjteményeket vette fel a tűzkar ellen biztosított tárgyak sorába. — A választmány helyeslőleg veszi tudomásul.

Társ. főtitkár felolvassa a nagym. vall. és közokt. Miniszterium 1905. évi 48.491. sz. a. kelt leiratát, melynek értelmében muzeumunk Régiségtára gyarapítására 500, néprajzi gyűjtemények gyarapítására pedig szintén 500 korona állami segély utalványoztatott ki társulatunk elnökségéhez. — Örvendetes tudomásul vétetik.

Főtitkár felolvassa a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének f. é. 230. sz. a. kelt leiratát, melyben a f. é. 17. szám alatt felterjesztett leltári jegyzékeket és az 1904. évi régészeti segélyről szóló jelentésünket, valamint a néprajzi gyűjtés eredményeiről benyújtott elszámolást jóváhagyólag tudomásul veszi, az 1904. évre szóló 500 korona néprajzi segélynek a Kárpát-egyesület részére való kiadására pedig a felhatalmazást megadja. — Tudomásul vétetik.

Társ. főtitkár felolvassa Cseh Lajos volt társulati titkárnak az elnök ö Meltóságához írt levelét, a melyben jelentvén, hogy a kegyes tanítórend kormányja által a nagykarolyi kath. főgymnasium igazgatásával bízott meg, s így a társulatunknál eddig viselt titkári állásáról lemond, s a beléje helyezett bizalomért úgy az elnök ö Meltóságának mint a választmánynak köszönetét fejezi ki. — A választmány sajnálattal fogadja Cseh Lajos-nak a titkári állásról való leköszönését; neki a társulatnál tanúsított működéséért köszönetét fejezi ki, s egyúttal elhatározza, hogy míg a közgyűlés a társulati titkári állás betöltéséről intézkedni fog, addig ez állás betöltetlenül hagyassék.

Társ. főtitkár jelenti, hogy f. é. aug. hó 9-én Féregyháza községben véletlenül egy bronzkori, 16 darabból álló aranylelet került felszínre, melyet egy Rusz Jánosné, szül. Antali Mária nevű asszony talált. A főtitkárnak tudomására jutván a lelet, aug. 19-én a helyszínére utazott, a leletet megsemmisítette, meghatározta s arról rögtön kimerítő jelentést is tett a M. Nemz. Muzeum Régiségtára igazgatójának, felhíván reá a figyelmet s egyúttal ama reményét is kifejezte, hogy a Nemz. Muzeum közvetítésével muzeumunk is fog kapni illő áron eme, a mi területünkön előkerült leletből. — Jóváhagyó tudomásul szolgál.

Főtitkár felolvassa a temesvári kir. törvényszék f. é. 6472. bünyeny. sz. a. kelt végzését, melynek értelmében társulatunk felhívott, hogy az 1904. évi éremlopás tettesétől, ifj. Nagy Józseftől lefoglalt arany- és ezüsttárgyakat vegye át. A főtitkár e tárgyakat f. é. szept. 2-án a kir. törvényszék irodaigazgatóságától leltár mellett felvette s mindazokat rögtön átküldte Hilt Lajos társ. pénztárnoknak, hogy a választmány további intézkedéseig a pénztárban helyezze el. Főtitkár kéri a választmányt, hogy ez értékű tárgyak értékesítéséről rendelkezék. — A választmány a társ. főtitkárt és Hilt Lajos társ. pénztárost bízta meg, hogy e tárgyakat valamelyik ékszerésznél adják el s a begyűlt összeget a társulati pénztárba helyezték el.

Főtitkár jelenti, hogy az 1905. évre adott 500 korona államsegély felhasználásáról szóló tervezetet 52. sz. a. az Orsz. főfelügyelőséghez felterjesztette s az Orsz. főfelügyelőség azt f. é. 830. sz. a. kelt leiratával jóváhagyta. — Tudomásul vétetik.

Főtitkár jelenti, hogy az Orsz. Főfelügyelőség f. é. 831. sz. a. kelt leiratával társ. elnökségéhez kiutalványozta a Pongrác-féle gyűjtemény vételára törlesztésére meg-

szavazott államsegélynek 1905. évre szóló részletét, vagyis 1000 koronát, s azt pénztárunkban már el is helyeztük. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Főtitkár közli Moretti Rezső fővárosi képre Restaurator kérelmét és ajánlatát a képtárunkban levő több kép megtisztítása és restaurálása ügyében. — A válaszmány azt határozza, hogy míg a képtár a mai épületben marad, a mi remélhetőleg nem hosszú időt vesz igénybe, a képeket nem kívánja restauráltatni.

Főtitkár felolvassa az Országos Főfelügyelőségnek f. é. 833. sz. a. kelt leiratát, melynek értelmében a hivatalos rendeleteiből kifolyólag hozzá intézendő köteles jelentések s a hivatalos felszólításaira adandó válaszok ezen túl portómentesen lesznek az Országos főfelügyelőséghez küldhetők. — Örvendetes tudomásul szolgál.

Következett erre a dr. Bleyer Izsó felolvasása: „A temesremetei keltakori lelet,” a lelettárgyak bemutatásával. — A válaszmány nagy érdekléssel hallgatta az érdekes előadást s a szerzőnek köszönését fejezte ki, s egyben felkérte, hogy értékesítését adja ki társulatunk „Értékesítő”-jében.

Miután az idő már előre haladott, dr. Berkeszi István tervezett felolvasása a „Féregyházai bronzkori aranyeletről” más alkalomra halasztatott.

Egyéb tárgy nem lévén, miután elnök ő Méltósága a jegyzőkönyv hitelesítésével Kovácsics Gyula válaszm. tagot bízta meg, megköszönve a megjelentek szíves érdeklődését, az ülést berekesztette.

Kelt mint fent.

Molnár Viktor,
társulati elnök.

Jegyezte:
Dr. Berkeszi István,
társulati főtitkár.

Hitelesítő:

Kovácsics Gyula,
vál. tag.

II. Rendes válaszmányi ülés 1905. december hó 13-án.

Jegyzőkönyv,

mely felvétellett a Délmagyarországi Történ. és Régészeti Muzeum-Társulatnak Temesvárott, 1905. évi december hó 13-án, d. u. 4 órakor, saját helyiségében megtartott válaszmányi üléséről.

Jelen voltak: Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társulati elnök; dr. Berkeszi István társ. főtitkár, Hilt Lajos pénztáros, Kovácsics Gyula, dr. Niamessny Mihály ügyész, dr. Szentkláray Jenő tiszt. tag, dr. Tőkés Lajos vál. és rendes tagok és több vendég.

Elnök ő méltósága szívélyesen üdvözlölvén a megjelenteket, felhívja a társ. főtitkárt szokott jelentése megtételére.

Dr. Berkeszi István társ. főtitkár jelenti, hogy 1905. szeptember 30. óta a muzeum gyűjteménye részint vétel, részint előfizetés, csere és ajándék folytán összesen 68 darabbal gyarapodott és pedig gyarapodott:

I. A könyvtár 25 darabbal.

II. Az érem- és bankógyűjtemény 24 darabbal.

III. A régiségtár és iparművészet 19 darabbal.

(Lásd a főtítkári jelentést 1905 évi 76. ikt. szám alatt.) — A választmány úgy a vételeket, mint az előfizetéseket tudomásul veszi és jóváhagyja, az egyes adományozóknak pedig hálás köszönetét fejezi ki.

Társ. főtítkár bemutatja a társulat kiadásában megjelent és Lendvai Miklós rendes tag gondos szerkesztése mellett a sajtó alul legújabbban kikerült: *Temesi vármegye nemesei családjai c. munka* III. kötetét. — A választmány örömmel veszi tudomásul a jeles munka III. kötetének megjelenését.

Társ. főtítkár jelenti, hogy a képtárteremben elhelyezett nagy éremtárló négy egyszerű zárját Wertheimzárral cserélte ki, miután a múlt évi éremlopás e tárlókból történt s annak záraihoz a tettes álkulesokat készíttetett, a melyek esetleg még mindig meglehetnek. — Tudomásul szolgál.

Társ. főtítkár felolvassa a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1905. nov. 25-én 947. sz. a. kelt, társulatunk elnökségéhez intézett leiratát, melynek értelmében az országos főfelügyelőség a Délvidéki Kárpátgyűlésben Círusz Géza távozásával beállott személyi változás folytán beszüntetni óhajtván annak a társulatnak részére eszközölt néprajzi gyűjtéseknél eddig tanúsított közreműködését, felszólította a Délvidéki Kárpátgyűlést elnökségét, hogy úgy az államsegély terhére eddig beszerzett tárgyakat leltári jegyzékük kíséretében, valamint a még felhasználatlanul maradt pénztári maradványt társulatunk elnökségének rendelkezésére bocsássa. Felszólítja az Orsz. főfelügyelőség egyúttal társulatunk elnökségét, hogy a tárgyak átvételéről s megfelelő elhelyezéséről gondoskodjék s ennek megtörténtéről az orsz. főfelügyelőséget értesítse, úgy szintén felszólítja az orsz. főfelügyelőség elnökségünket, hogy a néprajzi gyűjtés vezetésével közvetlenül egy arra alkalmas szakférfiút bízson meg, a folyó évi államsegély maradványainak felhasználási tervzetét pedig előzetes jóváhagyás végett az országos főfelügyelőséghez terjeszsze be.

Ugyanezok felolvassa társ. főtítkár a Délvidéki Kárpátgyűlést elnökségének társulatunk elnökségéhez folyó évi dec. 4-én 6. sz. a. kelt átiratát, melyben a Délvidéki Kárpátgyűlés jelenti, hogy mindennemű közreműködését ezennel beszünteti s elnökségünket felhívja, hogy az átadott néprajzi tárgyakat leltár mellett vegyük át, azokat jelenlegi helyiségéből mielőbb szállíttassuk el s a pénztári maradványt pedig vegyük át. — A választmány őszinte sajnálatának ad kifejezést a felett, hogy a társulatunk és a Délvidéki Kárpátgyűlés közt két év óta fennálló együttműködés megszakad. Annál inkább fájlalja ezt, mert őszintén meg van győződve, hogy a Délvidéki Kárpátgyűlés, mint társgyűlés, mindenkor önzetlenül, csakis a közös érdekében vállalkozott a néprajzi gyűjtés terén társulatunkkal az együttműködés fáradságos munkájára. A választmány hálás köszönetet mond az eddig tanúsított hasznos közreműködésért a Délvidéki Kárpátgyűlésnek s ezt átiratban is tudatja vele.

Egyúttal elhatározza a választmány, hogy felkéri a Délvidéki Kárpátgyűlést, miszerint a néprajzi tárgyak és az államsegély maradványainak leltár szerinti átadása céljából küldjön ki egy szűkebb bizottságot. Társulatunk az átvételre dr. Berkeszi István társ. főtítkár, Hilt Lajos társ. pénztárnokot és Bellai József rendes tagot küldi ki s egyúttal megbízza e 3 tagú bizottságot, hogy a néprajzi tárgyak kellő elhelyezéséről gondoskodjék s a legközelebbi vál. ülésnek mindezekről pontos jelentést tegyen.

Az országos főfelügyelőségnek f. é. dec. 7-én 933. sz. a. kelt leirata alapján (lásd ikt. szám 1905. 74.) a választmány elhatározza, hogy 1906. évtől kezdve a mindenkor nyerendő államsegély terhére előfizet a „Művészet”, „Magyar Iparművészet”, valamint a dr. Lázár Béla szerkesztésében megjelenő „Modern Művészet” című folyóiratokra.

Társulati főtítkár jelentésére a választmány elfogadja, hogy Prepelicay Ödön,

Eisenkolb Aurél és Cseh Lajos, társulati rendes tagok, miután kötelezettségeiknek megfeleltek, saját kívánságukra a társulati tagok sorából töröltessenek.

Következett dr. Berkeszi István társ. főtitkár felolvasása: „A feregyszázai bronzkori aranyelet.” — A választmány nagy érdeklődéssel hallgatta meg a megyénk területén előkerült eme nagybecsű aranyelet ismertetését; szerzőnek érte köszönetet mond s elhatározta, hogy az értekezés a társulat Értesítő-jében közzététessék.

A feregyszázai aranyelettel kapcsolatban dr. Szentkláray Jenő, tiszt. tag, elnök ő méltósága figyelmébe ajánlja, hogy Feregyszáza község elrontott neve a régi és jó magyar Feregyszáz névvel cseréltessek fel, illetőleg magyarosíttassék vissza. — A választmány a főtitkárt bízza meg, hogy e tekintetben Temesvármegye közönségéhez a társulati ig. választmány nevében kérvényt intézzen.

Miután elnök ő méltósága a jegyzőkönyv hitelesítésével Kovácsics Gyula, vál. tagot bízza meg, a gyűlést berekesztette.

Kelt mint fent.

Molnár Viktor,
társulati elnök.

Jegyezte:
Dr. Berkeszi István,
társulati titkár.

Hitelesítő:
Kovácsics Gyula,
vál. tag.

III. Rendes választmányi ülés 1906. február hó 14-én.

Jegyzőkönyv,

mely felvétellett a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum-Társulatnak Temesvárott, 1906. évi február hó 14-én, délután 4 órakor, saját helyiségében megtartott választmányi üléséről.

Jelen voltak: Méltóságos dr. Molnár Viktor főispán úr, társ. elnök; dr. Berkeszi István társ. főtitkár, Hilt Lajos pénztáros, Kovácsics Gyula, Joannovits Sándor alispán, Patzner István, Lovas Imre vál. és rendes tagok és több vendég.

Elnök ő Méltósága üdvözölve a választmányt, felhívja a társ. főtitkárt szokott jelentése megtételére.

Dr. Berkeszi István főtitkár beszámol a társulati muzeum számára 1905. dec. 13-a óta a mai napig befolyt gyarapodásokról. Az összes gyarapodás ez alatt az idő alatt 1006 darab és pedig gyarapodott:

- I. A könyvtár 56 darabbal.
- II. Az okmánytár 2 darabbal.
- III. Az érem- és bankógyűjtemény 937 darabbal.
- IV. A régiségtár és iparművészet 10 darabbal.
- V. A képtár 1 darabbal.

E gyarapodás részint vétel, csere vagy ajándék folytán állott be. (Lásd a főtitkári jelentést 1906. évi 14. ikt. szám alatt.) — A választmány a főtitkári jelentést e részében tudomásul veszi, a vételeket jóváhagyja, az adományozók mindenikének hálás köszönetét fejezte ki.

Társ. főtitkár jelenti, hogy az 1905. év folyamán a muzeumi belépti jegyekért és Catalogusokért összesen 154 kor. 50 fillér folyt be, melyet a társulat pénztárába beszolgáltatott, — Tudomásul vétetik.

A főtitkár bejelenti, hogy a legutóbbi választmányi ülés 51. számú határozata értelmében átirat intéztetett a Délvidéki Kárpátgyesülethez, hogy a néprajzi tárgyak leltár mellett történendő átadása végett megbízottait jelölje ki, a kiktől társulatunk nevében úgy a néprajzi tárgyakat, mint a megmaradt államsegélyi összegeket átvehetnők. A Délvidéki Kárpátgyesület azonban ez átiratunkra még nem válaszolt. Főtitkár jelenti, hogy a néprajzi tárgyak elhelyezése ügyében tárgyalt úgy Marsits Rozina úrnővel, a temesvári áll. felsőbb leányiskola igazgatójával, mint dr. Schönvitzky Bertalan áll. főgymn. igazgatóval és arra a megállapodásra jutottak, hogy a néprajzi gyűjtemény 1906. június végéig még megmaradhat az állami felsőbb leányiskolában levő mostani helyiségében, azután pedig dr. Schönvitzky Bertalan úr az állami gymnasium 1—2 megfelelő helyiségét fogja a néprajzi tárgyak elhelyezhetése végett átengedni. — Öröndetes tudomásul szolgál és dr. Schönvitzky Bertalan igazgató úrnak hazafias készségeért a választmány hálás köszönetét fejezi ki.

Lendvai Miklós társ. rendes tag ajánlatára dr. Olor Béla úr (Szászabánya) 1906. január 1-től társ. rendes tagnak felvéetik.

Társ. főtitkár felolvassa a Magyar Iparművészeti Társulat 1905. évi 896. sz. átiratát, melynek kapcsán a választmány elhatározza, hogy az államsegély terhére 1906. elejétől rendes tag-ként társulatunk belép a Magyar Iparművészeti Társulatba, évi 10 korona tagsági díjjal.

Főtitkár felolvassa a „Művészet” kiadóhivatalának társulatunkhoz intézett felhívását, hogy társulatunk e folyóiratra az államsegély terhére évi 18 koronával előfizessen. — A választmány elhatározza, hogy társulatunk az államsegély terhére 1906. január 1-től kezdve belép az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat rendes tagjai sorába évi 20 koronával.

Főtitkár felolvassa dr. Telbisz Károly, Joannovits Sándor és még más 28 aláírással ellátott, társulatunk választmányához intézett ama kérvényét, a melyben a választmányt kéri, álljon ama mozgalom élére, melynek célja volna magánadományok gyűjtése folytán megvásárolni Ferenczy József helybeli festőművésznek „A honvéd álma” c. festményét. — A választmány elhatározta, hogy készségesen fogja buzdítani tagjait a cél elérése végett, egyúttal, hogy maga is hozzájáruljon a cél megvalósításához, 100 koronát szavaz meg Ferenczy József említett nagyobb arányú festményének vételárához.

Miről Méltóságos dr. Telbisz Károly polgármester úr, mint a kérvény első aláírója, átiratilag értesítendő.

Társ. főtitkár felolvassa az Országos Főfelügyelőségnek f. é. 76-ik szám alatt társulatunkhoz intézett átiratát, a melyben társulatunkat felhívja, hogy muzeumunkat a jövőben hetenként legalább egyszer, lehetőleg vasárnap délután 1—2 órára minden belépődíj nélkül megnyissa az érdeklődő közönségnek. — Tekintettel arra, hogy úgy a helybeli, mint a környékbeli tanuló ifjúság bármikor, még ha kisebb csoportokban jön is, teljesen ingyen látogathatja a muzeumot, sőt a főtitkár ilyenkor több ízben előadást is tart nekik;

tekintettel arra, hogy az 1905. évben is 599 ingyenes látogatója volt a muzeumnak;

tekintettel továbbá arra, hogy a délutáni órákban a muzeumi helyiségek homályosak, a villanyvilágítás pedig nincs is minden helyiségébe bevezetve; a délutáni nyitást pedig egy újabb másodszolgai állást s annak díjazását vonná maga után, de tekintettel főképp arra, hogy a nyitási napokon a belépődíj (20 fillér) oly csekély, hogy az inkább csak azért szedetik, hogy oda nem illő elemek a muzeumba ne jöjjenek:

A választmány utasítja a főtitkárt, hogy ily irányban értesítse a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségét és a választmány nevében kérje az Országos Fő-

felügyelőséget, hogy az eddig dívott rendszer, míg a jelenlegi épületben szorong a Múzeum, továbbra is fentartassék.

Főtitkár felolvassa dr. Niamessny Mihály társ. ügyész levelét, melyben a Schatz Adolf elleni ügyben felmerült költségjegyzékét jelenti be és kéri a választmányt, hogy készkiadásait — 53 kor. 70 fillért — fizessen ki, míg a saját munkadíjáról, 85 korona 10 fillérről lemond. — A választmány utasítja a társulati pénztárost, hogy dr. Niamessny Mihály, társulati ügyészünknek készkiadásai megtérítéseül 53 kor. 70 fillért fizessen ki, s egyúttal dr. Niamessny Mihály, társ. ügyész úrnak az ebben az ügyben is tanúsított önzetlen magatartásáért hálás köszönetét fejezi ki.

Miről úgy a társ. ügyész úr, mint Hilt Lajos társ. pénzügyos végzésileg értesítendők.

Társ. főtitkár felolvassa Torontálvármegye alispánjának társulatunk elnökségéhez intézett levelét, melyben egy torontálvármegyei Múzeum és könyvtár létesítésére vonatkozólag adatokat kér. — A választmány utasítja a társ. főtitkárt, hogy a kívánt adatokat, a mennyire az lehetséges, megadja, de felkérendőnek, illetőleg figyelmeztetendőnek tartja Torontálvármegyét egy újabb délvidéki múzeum megalapításának nem eléggé indokolt voltára, mert a régészeti tárgyak szétszóródása által egyik múzeum sem lesz majd abban a helyzetben, hogy a Délvidék multját feltárja. Felkérendőnek tartja Torontálvármegyét arra, hogy ha új muzeumot állít, úgy csak a néprajzi tárgyakra és a könyvtárra terjeszsze azt ki, míg e régészeti tárgyakra nézve társulatunk szívesen ajánl fel a létesítendő nagy arányú muzeumi épületünkben a torontálvármegyei régészeti tárgyak elhelyezése végett kellő helyiséget, a hol aztán az elhelyezett tárgyak leltár mellett, mindig kellő felügyelet és ellenőrzés mellett, Torontálvármegye letét-je gyanánt fognának őriztetni.

Különben felkérendőnek tartja a választmány Torontálvármegye alispánját, hogy a muzeumügy tanulmányozása végett legjobb volna ha a vármegye egyik kiküldöttje személyesen lépne érintkezésbe társulatunk tisztviselőivel.

Társ. főtitkár előterjeszti az 1906. évi költségvetési előirányzatot. — A választmány elhatározza, hogy a következő költségvetési tervezetet terjeszti a közgyűlés elé jóváhagyás végett:

I. Kiadások az 1906. évben.

1. Az Értesítő I. és II. füzete, illetőleg annak III. és IV. füzete helyett a Baróti-féle Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez c. munka pótfüzete; ezek nyomdai költségei	800	korona
2. Nyomtatványok, előre nem látható költségek	100	"
3. Írószerekre	20	"
4. Kisebb kiadások, berendezési költségek	100	"
5. Szolga fizetése	600	"
6. Másodszolga jutalomdíja	40	"
7. A muzeumi gyűjteményeknek tűzkár elleni biztosítása 1906. június 2-től 1907. június 2-ig	100	"
8. A muzeumi gyűjteményeknek betöréses lopás elleni biztosítása 1906-ban	94	"
9. Fűtés és világítás	100	"
10. A főtitkár tiszteletdíja	800	"
11. A titkár tiszteletdíja	400	"
12. A pénztáros tiszteletdíja	200	"
13. Az Értesítő és Adattár íróinak tiszteletdíja	600	"
14. A szolga egyenruhája	70	"

Vagyis az összes kiadás . . . 4024 korona

II. Bevételek.

1. A törzsvagyon kamatai	2924 korona
2. A 120 rendes tag tagsági díja	1200 „
3. Beléptidíjakból	150 „
4. Megtakarítás a tisztviselők díjából	100 „
5. Rendkívüli bevétel. (Az Adattár I. és II. kötetének előírásából)	300 „

Vagyis az összes bevétel . . . 4674 korona

melyből levonva a kiadást . . . 4024 „

Marad a többlet . . . 650 korona

mely összeget a választmány részint előre nem látható költségek fedezésére, részint a gyűjtemények gyarapítására kíván fordítani. — A főtítkár utasíttatik, hogy a választmány nevében e költségvetési tervezetet terjeszsze a közgyűlés elé elfogadás végett.

A főtítkár kéri a választmányt, hogy az 1905. évi pénztári számadást megvizsgálándó, három tagu bizottságot válasszon. — A választmány az 1905. évi pénztári számadást megvizsgáló bizottság elnökévé Joannovits Sándor alispánt, rendes tagjaivá pedig Kovácsics Gyula és dr. Laky Mátyás vál. tagokat választja meg s a bizottsági tagokat felkéri, hogy a pénztári számadásról szóló jelentését a közgyűlésnek írásban is előterjeszteni szíveskedjék.

Az előbbiek kapesán a főtítkár kéri a választmányt, hogy határozza meg az 1906. évi társulati rendes közgyűlés napját és tárgysorozatát. — A választmány beható tárgyalás után pontról-pontra megállapította a közgyűlés tárgysorozatát, a közgyűlés idejéül pedig 1906. április hó 8-nak d. e. 10 $\frac{1}{2}$ óráját tűzte ki, melynek alapszabályszerű kihirdetésével a társ. főtítkárt bízta meg.

Következett a felolvasás, melyet a szerző Milleker B. távolléte folytán a társ. főtítkár végzett: „A nagyfalui őstelep és a munárszentpéteri földvár“-ról. A választmány nagy érdeklődéssel hallgatta meg, érette a szerzőnek köszönetet szavazott s az Értesítő-ben fog közzétenni.

Elnök ő Méltósága erre az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Kovácsics Gyula vál. tagot kérve fel, az ülést berekesztette.

Kelt mint fent.

Molnár Viktor,
társulati elnök.

Jegyezte:
Dr. Berkeszi István,
társ. főtítkár.

Hitelesítő:
Kovácsics Gyula,
vál. tag.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum- Társulat az 1906. év derekán.

I. A társulat igazgatása.

Védnök: Cserneki és tarkeői **Dessewffy Sándor**, esanádi püspök, val. belső titkos tanácsos, Temesvárott.

a) Elnökség és tisztviselők.

Elnök: Nincs betöltve.

Igazgató: *Joanovich Sándor*, Temesvármegye alispánja.

Főtítkáár: *Dr. Berkeszi István*, állami főreálisk. tanár, Temesvárott.

Titkáár: *Dr. Szőke József*, állami főgymn. tanár, Temesvárott.

Ügyész: *Dr. Niamessny Mihály*, ügyvéd, megyei tb. főügyész, Temesvárott.

Pénztárnok: *Hilt Lajos*, pénzügyi számvizsgáló, Temesvárott.

b) Igazgató választmány.

a) Alapító tagokból.

Állami főreáliskola, Temesvárott.

Báró Baich Milán, nagybirtokos, Budapestén.

Derera Izrael. nagykereskedő, Temesvárott.

Gáll József, főrendiházi tag, Lukarecen.

5 Dr. Hollósy Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.

Jeszenszky Béla, ügyvéd, Temesvárott.

Németh József, felsz. püspök, esanádi nagyprépost, Temesvárott.

Róm. kath. főgymnasium, Temesvárott.

Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.

10 Temesvári Első Takarékpénztár.

Temesvármegye közönsége.

Gr. Zselinszky Róbert, l. Alapító tagok.

b) Rendes tagokból.

Dr. Breuer Ármin, vmegyei főorvos, Temesvárott.

Deschán Achill, tisz. tag, Temesvárott.

Dragoneszku Dóme, minisz. tanácsos.

Dr. Engels János, kanonok, Temesvárott.

5 Hemmen Ferenc, prépost-kanonok, pápai praelatus, Temesvárott.

Kovácsics Gyula, vmegyei árvaszéki elnök, Temesvárott.

- Lendvai Sándor, az „Első magy. ált. biztosító-társaság“ vezértitkára, az aradi Kölcsey-egyesület alelnöke, Temesvárott.
 Dr. Löwy Mór, főrabbi, Temesvárott.
 Dr. Meskó Béla, városi tanácsos és árvaszéki ülnök, Temesvárott.
 10 Nagy György, kir. tanácsos, Temesvárott.
 Patzner István, szentszéki ülnök, tisztt. tag, Temesvárott.
 Steiner Ferenc, orsz. képviselő, Temesvárott.
 Dr. Telbisz Károly, m. kir. udvari tanácsos, Temesvár szab. kir. város polgármestere és díszpolgára, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.

II. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat tagjai.

a) A'apító tagok.

- Néhai Babusnik Ágoston, nagykereskedő, takarékpénztári igazgató, városi képviselő, a Ferenc-József-rend lovagja és az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa, Temesvárott, † 1895.
 Baich Milán báró, nagybirtokos, Budapest.
 Néhai Bárá Baich Milos, nagybirtokos, országgyűlési képviselő, a vaskorona-rend középkeresztese, Varasán, Temesvármegyében, † 1897.
 Bay Ilona, nagybirtokos, Csarodán.
 5 Erdősi Bayersdorf Adolf és Baich cége, Bécsben, Kolowrat-kör 9. szám.
 Néhai lovag Bersuder Lajos, nagykereskedő és városi képviselő, Temesvárott, † 1895.
 Brankovics György, karlócai érsek, szerb metropolita és patriarcha, Karlócán.
 Gróf Bissingen Ernő, cs. és kir. kamarás, nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Székelyán, Temesvármegyében
 Néhai Bonnáz Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a vaskorona-rend I. oszt. lovagja, † 1889.
 10 Néhai Dr. Coda Sándor, temesvármegyei főorvos, † 1875. december hó 27-én.
 Gróf Csekonic Endre, v. b. t. tanácsos, a magyar vörös-kereszt-egyesület elnöke, nagybirtokos, Zombolyán, Torontálmegyében.
 Néhai Gróf Csekonic János, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1880. augusztus 2-án.
 Derera Izrael, nagykereskedő és gyáros, Temesvárott.
 Cserneki és tarkeői Dessewffy Sándor, esanádi püspök, v. b. t. tanácsos, a társulat védnöke
 15 Dettai Takarékpénztár, Dettán.
 Néhai Dobrán János, birtokos, † 1873. december 26-án.
 Néhai buzai Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, ipar- és kereskedelmi kamarai elnök, városi képviselő, Temesvárott, † 1893.
 Fehértemplom rendezett tanácsú város közönsége.
 Néhai Féger Ferenc, nagybirtokos, Mercyfalván, Temesvármegyében, † 1905. jan. 28.
 20 A r. kath. főgymnasium, Temesvárott
 Az állami főreáliskola, Temesvárott.
 Néhai Frankl Vilmos, nagybirtokos, † 1891.
 Néhai Fröhlich Gusztáv, birtokos és országgyűlési képviselő, † 1891.
 Gál József, nagybirtokos, főrendiházi tag, volt kúriai bíró, Lukarecen, Temesvármegyében.
 25 Néhai Gorove István, volt m. kir. közlekedésügyi miniszter, v. b. t. tanácsos, a Lipót-rend nagykeresztese, † 1881. május 31.
 Gorove János, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
 Gorove Konstancia, nagybirtokos, Budapest, Lipót-utca 16. sz.
 Gorove László, Budapest.
 Néhai miskolci Gotthilf Ede, kereskedő és városi képviselő, † 1889.
 30 Néhai Görgey Gyula, nagybirtokos, Német-Remetén, Temesvármegyében, † 1900.
 Néhai Dr. Haynald Lajos, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos stb., 1891.
 Néhai Heinrich Nándor, nagybirtokos, † 1889.
 Dr. Hollós Gyula, nagybirtokos, Temesvárott.
 Néhai Horváth Boldizsár, v. b. t. tanácsos, volt m. kir. igazságügyminiszter.
 35 Néhai Jäger Péter, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1894.
 Jeszenszky Béla, ügyvéd, nagybirtokos, Temesvárott.
 Néhai gróf Karácsonyi Guidó, nagybirtokos, v. b. t. tanácsos, † 1895.
 Néhai Králík János, borkereskedő és városi képviselő, † 1881.
 Néhai Kráilitz Béla, nyug. miniszteri tanácsos, a Lipótrend vitéze, † 1903.

- 40 Néhai Korbonics János, tb. esperes, nyug. főgymn. tanár, † 1888.
Néhai Kümmer Henrik János, nagyváradi L. sz. apátkanonok, kir. tanácsos, a vas-koronarend viteze, † 1890.
Néhai Lazarovics Bazil, kir. tanácsos, nagybirtokos és volt főispán.
Lazarovics Sándor, nagybirtokos, Nagy-Szredistyén, Temesvármegyében
Néhai Massjung József, birtokos.
- 45 Néhai Mihalovics József, bíboros-érsek, v. b. t. tanácsos, a Lipóttrend nagykeresztése, stb., † 1891
Németh József, esanádi nagyprépost, felszentelt püspök és püspöki helyettes, Temesvárott.
Néhai Dr. Niamessny Gyula, ügyvéd, Temesvárott, † 1904.
Néhai **Id. Örmös Zsigmond**, a Társulat alapítója és legbökezeűbb megajándékozója, † 1894. november 17-én.
Panesova törvényhatósági joggal felruházott várás.
- 50 Néhai Dr. Parlaghy Márton, nyug. cs. és kir. főtörzsorvos, Temesvárott, † 1902. jul. 14.
Néhai Sebestyén Géza, nagybirtokos, † 1889.
Néhai báró Sina Simonné, szül. Gyika Ifigénia, néhai báró Sina Simon, v. b. t. tanácsos özvegye, † 1884-ben.
Néhai Scharmann Sámuel, váltóüzleti tulajdonos, † 1877.
Néhai Dr. Schlauch Lőrinc, bíbornok, v. b. t. tanácsos, nagyváradi megyés püspök, a Szt. László-Társulat védnöke, Nagyváradon, † 1902. jul. 10.
- 55 Néhai Schleiffelder János, birtokos és városi képviselő, Temesvárott, † 1895
Schwimmer Simon, nagykereskedő, Székesfehérvá ott.
A Temesi Takarékpénztár, Temesvárott.
A Temesvári Első Takarékpénztár.
Temesvármegye közönsége.
- 60 Temesvár szab. kir. város közönsége.
Néhai Timáry Béla, nagybirtokos, Dettán, Temesvármegyében, † 1905
Néhai Dr. Vargies Imre, nagybirtokos, Szinnerszeg, Temesvármegyében, † 1904. nov. 25.
Vinga rendezett tanácsú város közönsége.
Néhai Weisz Sándor, nagykereskedő, † 1881
- 65 Weltkugel Gyula, birtokos.
Néhai Maglódi Wodianer Béla, † 1896.
Gróf Zselinszky Róbert, nagybirtokos, Temes-Újfal.

b) Tiszteletbeli tagok.

- Deschán Achill, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, Temesvárott.
Fiorelli József, az olasz kir. muzeumok országos felügyelője, Rómában.
Dr. Fraknói Vilmos, arbei vál. püspök, szegzárdi apát, nagyváradi kanonok, a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a M. Tud. Akad. r. t. és alelnöke, Budapesten.
Hampel József, egyetemi tanár, m. kir. udvari tanácsos, a M. N. M. régiségtárának igazgatója, Budapesten.
- 5 Herz Miksa bey, a kairói arab muzeum igazgatója, Kairóban.
Patzner István, l. választmány.
Radisics Jenő, miniszt. tanácsos, az Orsz. Iparműv. Muzeum igazgatója, Budapesten.
Szalay Imre, miniszt. tan., a M. Nemz. Muzeum igazgatója, a Szent-István-rend lovagja, Budapesten.
Dr. Szentkláray Jenő, apát, esanádi kanonok, a M. T. Akadémia lev. tagja, Temesvárott.
- 10 Dr. Wosinszky Mór, apát-plébános, a M. T. Akadémia lev. tagja, Szegzárdon.

a) Evidijas tagok.¹⁾

a) Magyarorszá g.

Temesvár.

*Ardeleán György, nyug. városi alügyész.
Állami főgymnasium.
Állami felsőbb leányiskola.

¹⁾ A *-gal jelölt rendes tagok a társulatnak megalapításától fogva tagjai, a kikre nézve l. az 1895. évi közgyűlés 13. számú határozatát.

- Bellai József, városi közgyám, tb. városi tanácsos.
- 5 Bergmann Ágost, főreáliskolai tanár, c. igazgató.
Dr. Berkeszi István, l. tisztikar.
Berky Gusztáv, áll. főreáliskolai tanár.
Dr. Bider Vilmos, kórházi tb. főorvos.
Dr. Bleyer Izsó, ügyvéd.
- 10 Bogma István, nyug. városi tanácsos.
Dr. Breuer Ármin, l. választmány.
Brettner Ernő.
Délvidéki Casinó.
Dénes Károly, segédtanfelügyelő.
- 15 Deutsch Arnold, kereskedő.
Dragoneszku Döme, l. választmány.
*Dr. Engels János, l. választmány.
Farkas János, áll. főreálisk. tanár.
Fereh Mátyás, theologiai tanár.
- 20 Fodor Ödön, nyug. kir. járásbíró.
Dr. Fülöp Béla, ügyvéd.
Geller Béla, főmérnök.
Gerdánovits Sándor, ítéltáblai bíró.
Dr. Goldmann Fülöp, ügyvéd.
- 25 Hilt Lajos, l. tisztikar.
Hemmen Ferenc, l. választmány.
Jankovits Vidor, tanfelügyelőségi tollnok.
Jörg Endre, kir. alügyész.
Kabdebo Gergely, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja.
- 30 Kovácsics Gyula, l. választmány.
Klein Zsigmond, kereskedő.
Dr. Kovács Sándor, theol. tanár.
Krausz Adolf, mérnök.
Laskó Ernő, városi levéltári segéd.
- 35 Lendvai Miklós, tb. főjegyző, megyei aljegyző.
Lendvai Sándor, l. választmány.
Lindner Ármin, városi tanácsos.
Lovas Imre, áll. főgymn. tanár.
Dr. Löwy Mór, l. választmány.
- 40 Magony József, főgymnasiunai tanár.
Malenica János, lovag.
Marx Lajos, megyei arvaszéki ülnök.
Dr. Meskó Béla, l. választmány.
Mészáros Jenő, áll. tanítóképezdei tanár.
- 45 Nagy György, l. választmány.
Nagy László, szab. kir. temesvár-városi nyug. tanácsos.
Neuhaus Ernő, magán-vállalkozó.
Dr. Niamessny Mihály, megyei alügyész, tb. főügyész.
*Dr. Petrus József, temesvármegyei t. főügyész.
- 50 *Dr. Reiner Géza, ügyvéd.
Rotariu Pál, ügyvéd.
Dr. Schönvitzky Bertalan, áll. főgymn. igazgató.
Dr. Singer Jakab, főrabbi.
*Steiner Ferenc, l. választmány.
- 55 Sternthal Salamon, birtokos.
Stimm Adolf, főispáni titkár.
Stíppel Fábian, szab. kir. temesvár-városi nyug. közgyám.
Szabolcska Mihály, ev. ref. lelkész.
Dr. Szigeti Henrik, törvényszéki orvos.
- 60 Dr. Szőke József, l. tisztikar.
Belvárosi „Társas-kör.”
Dr. Telbisz Imre, kir. közjegyző.
Dr. Telbisz Károly, l. választmány.
Tőkés István, megyei aljegyző.
- 65 Tóth Béla, könyvkereskedő.
Tóth Ferenc, városi levéltárnok.

Traila György, g. kath. lelkész.

*Várnay Ernő, ügyvéd.

Dr. Vértess Adolf, ügyvéd.

70 Vimmer Imre, megyei tisztviselő.

Vimmer József, megyei aljegyző.

Wickl Gyula, gazdasági vándortanár.

Wittenberger Antal, pápai kamarás, csanádegyh. kanonok.

Csanádmegye.

Kayzer Lajos, plébános, Makón.

Sulyok István, plébános, Csanád-Apáca.

Csongrádmegye.

Farkas Sándor, Szentes.

*Pálffy Ferenc, kir. tanácsos, Szeged.

Varga Ferenc, apát-plébános, Szeged.

Hevesmegye.

Boldizsár Román, dohánygyári igazgató, Eger.

Krassó-Szörénymegye.

Bach Ferenc, birtokos, Zsidóvár.

Berecz Gyula, kir. tanfelügyelő, Lugos.

Bésán Mihály, kir. közigazgató, Lugos.

Boros János, gör. kath. kanonok, Lugos.

5 Mihalik Sándor, polgármester, igazgató, Orsova.

Dr. Odor Béla, Szászabánya.

Dr. Turehanyi Tihamér, áll. főgymn. tanár, Lugos.

Pest-Pilis-Solt-Kis-Künnvármegye.

Dr. Deszpinitz Péter, Budapest.

Huszár József, posta-távirdatiszt, Budapest.

Perényi Adolf, I. ker. áll. főgymn. tanár, Budapest.

Téglás Gábor, c. főigazgató, Budapest.

Pozsonyvármegye.

*Dr. Ortway Tivadar, jogakadémiai tanár, Pozsony.

Temesvármegye.

Böhm Lénárt, Fehértemplom.

Fehértemplomi állami főgymn. önképzőkör.

Gálffy István, jegyző, Liget.

Gerda Aurel, nyug. jegyző, Kiszetó.

5 *Gócsy Mátyás, c. kanonok, plébános, Gyarmatháza.

Hellner Armand, ügyvéd, Buziás.

Kalitovics Lőrinc, gyáros, Károlyfalva.

Milleker Bódog, elemi néptanító, a „Versei Városi Múzeum” őre, Versec.

Miku Emil, gör. kel. lelkész, Kalácsa.

10 Pongrácz Miklós, főszolgabíró, Vinga.

*Raács Kálmán, jegyző, Német-Bencsek.

*Raács Pál, nyug. jegyző, Saágh.

Dr. Schäffer Ernő, orvos, Kiszetó.

Schäffer József, városi főjegyző, Vinga.

15 Török Zsigmond, jegyző, Iktár.

*Véber Ágoston, plébános, Szakálháza.

Versei áll. főreáliskola.

Versei Városi Múzeum.

Tolnavármegyében.

Brummel Gyula, áll. állatorvos, Paks.

Torontálvármegyében.

- *Babits József, a Csekonits-uradalom jogigazgatója, Zsombolya.
 Farkass Gusztáv, esperes-plébános, Nemet-Csanád.
 *Kassics Károly, c. kanonok, plébános, Bogáros.
 Miskovits János, tanító, N.-Kikinda.
 5 Reinlein József, plébános, Sándorháza.
 Kisléghi Nagy Gyula, urad. intéző, Nagykomlós.
 Vožáry János, kir. törvényszéki elnök, Panesova.

Trencsénmegyében.

Galiszter Antal, m. k. r. pénzügyőri biztos, Trencsén.

Veszprémvármegyében.

Dr. Baróti Lajos, B.-Almádi.
 Friedreich Endre, kath. főgymnasiumi tanár, Veszprém.

**b) Statisztikai kimutatás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-
 Társulat tagjairól 1905. végén.**

a) Alapító	67
b) Tiszteletbeli	10

c) É v d í j a s t a g o k.

Temesvár szab. kir. város területén	73
Csanádmegyében	2
Csongrádmegyében	3
Hevesmegyében	1
Krassó-Szörénymegyében	6
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kűnmegyében	4
Pozsonymegyében	1
Temesmegyében	17
Tolnamegyében	1
Torontálmegyében	7
Trencsénmegyében	1
Veszprémmegyében	2

Összesen . . . 195

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ

1906-IK ÉVI FOLYAMÁRA.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumbírság alapító s évdíjas tagjai az „Értesítő“-t tagilletményül kapják. A társulat tagja lehet minden történetkedvelő honfi vagy honleány, 400 kor. alapítvánnyal egyszer-mindenkorra, vagy 10 kor. évi tagdíj-illetéssel, ha belépési szándékukat kijelentik a társulati elnöknek, vagy a főtítkárnak; a tagkötelezettség 3 évre terjed; de továbbra is fennmarad, ha a kilépési szándék kellő időben (három hónappal a 3. év lejártá előtt és pedig írásban) be nem jelentetik. Az „Értesítő“-t nem tagok is megszerezhetik évi 8 kor. lefizetése mellett.

Kelt Temesvárott, 1905. december 31-én.

Dr. Berkeszi István,
főtítkár.

Az „Értesítő“-be szánt mindennemű közlemények, reklamációk, továbbá a Történelmi és Régészeti Társulat részére felajánlott adományok s a társulatot érdeklő megke-
resések Dr. Berkeszi István, főtítkárhoz (Temesvár, muzeum) intézendők. Kéz-
iratokat vissza nem adunk.

A Történelmi és Régészeti Muzeumbírság temesvári s vidéki tagjait tisztelettel
fölkérjük, hogy időközben esetleg változó lakásukat a főtítkári hivatalban (Temesvárott), a
füzetek pontos kihordása és szétküldése tekintetéből, bejelenteni szíveskedjenek, különben
a régi lakhelyekre megküldött s kézhez nem vett füzeteket nem fogjuk pótolni.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeumbírság főtítkári hivatalánál
megrendelhetők:

1. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1835. I. új évfolyam. II. III. IV. füzet.
2. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1886. II. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
3. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1887. III. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
4. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1888. IV. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
5. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1889. V. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
6. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1890. VI. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
7. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1891. VII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
8. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1892. VIII. új évfolyam. I. II. III. IV. füzet.
9. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1893. IX. új évfolyam. I. II. füzet.
10. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1894. X. új évfolyam. I. II. füzet.
11. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1895. XI. évfolyam. I. II. füzet.
12. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1896. XII. új évfolyam. I. II. füzet.
13. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1897. XIII. új évfolyam. I. II. füzet.
14. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1898. XIV. új évfolyam. I. II. füzet.
15. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1899. XV. új évfolyam. I. II. füzet.
16. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1900. XVI. új évfolyam. I. II. füzet.
17. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1901. XVII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
18. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1902. XVIII. új évfolyam. III. és IV. füzet.
19. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1903. XIX. új évfolyam. III. és IV. füzet.
20. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1904. XX. új évfolyam. I. és II. füzet.
21. Történelmi és Régészeti „Értesítő“	1905. XXI. új évfolyam. I. és II. füzet.

Az „Értesítő“ megjelen évnegyedenként.

Külön kapható: 1) Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A tár-
sulat megbízásából szerkeszti dr. Baróti Lajos. I. és II. kötet köte 20 korona. Az I.
kötet 1—509 lap és XXXVII lap Index; a II. kötet 1—625 lap és LXXVIII oldal Index.

Az 1897. és 1898. évi „Értesítő“ III. és IV. füzte helyett pedig megjelent: Dél-
magyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. Összeállította: Milleker
Bodog. I. rész. Óskori leletek. (1—195 lap. 300 ábrával) — II. rész. Római, római
korszaki barbár és népvándorláskori leletek. (1—205 lap. 170 ábrával és egy lelethely-
térképpel). Ára 4 kor.